

LOOMING

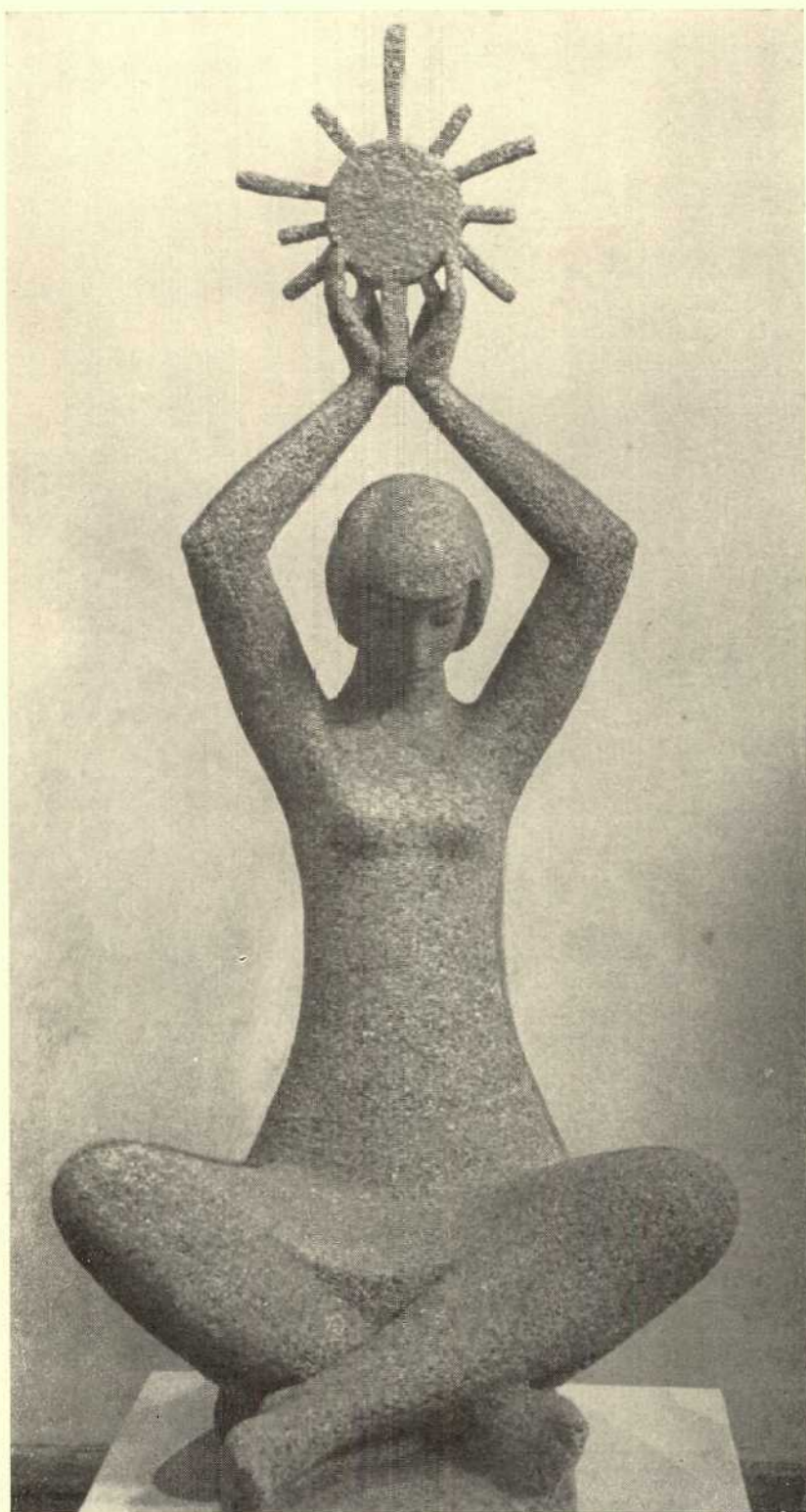

OKTOOBER 1967

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄALEKANDJA

10

E. Viitol

Hommik (Epoksüüdvaik) 1967

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI.

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

10 OKTOOBER 1967

Oktoobrimõtted

Ja siiski mõtlen ühest väiksest maast
See maa üks väike sõsar suures maade-peres
see maa just nagu sõmer suures maade-meres
Jah igäüks ei teagi tema hinda

Mis ütleb eemalseisjale
mu kodukeelne sõna EESTI
küsin endalt

Üks teab võib-olla et see maa on merest ükskord tõusnud
on nüüdki kaldad tal ja meri teispool kaldaid

On kalameeste maa see maa
Ei ole meresõitjal soovi muud kui hoovus
ta hoidja oleks nüüd ja igavesti

Või mõlgub mõnel et on kaelakandjaid nähtud
seal maal küll maadlejaid küll rammumehi muidki

See ramm on põllumehe ramm
kes alemaad on metsast murdnud
hoidnud atra
Ei ole kuulsaid kuningaid me hulgast tõusnud
sõdalasi suuri

See maa on tuultemaa
ta laulik nõnda lausus

On tuultes kõikunud mu rahva saatus
on võõraid võimulisi talutud
Jah minevik on raske

See maa on tuultemaa
ta selleks jääbki

Oktoobrituul nüüd pingul peab me purjed
Ja loovib paat ja uudset hõõrub veski
Mis hea see on
eks ole igal aimu

Vana testamendi Jehoova¹

ange talu metsade poolt — öieti polnudki need metsad, vaid võimust võtnud lepavõserik — kergitas oma kumerat härjalaupa sünkjassinine äikesepilv. Juba kostis ta mörisev möirgamine, alguses küll talitsetud, aga seda ähvardavam.

Väikeõde viskas sedamaid oma puutoikast kullaotsijakangi käest ning oli valmis ülepeakaela Keldrimäest alla vudima. Või mis varanduseotsijat temast veel oligi! Ninaalune alailma märg ja nutupill põlletaskus ühtvalu varuks!

Aga tõtt-õelda — ega need vana mõisavareme, Keldrimäe peidetud aarded enam mindki nii väga huvitanud. Nüüd oli muudki vaadata!

Näe, kuidas kõik värvi muutis! Metsad ümberringi, siin karjamaa pool ja seal põldude taga sooservas, läksid tumeroheliseks, põllud ise aga palju kollasemaks — nagu oleks vili juba valmis. Kapsaliblikadki peenramaa kohal muutusid hele-helevalgeks. Ja hoopis rohkem oli neid kah kui muidu! Ega see head tähendanud, sest nemad ju nendele kapsalehtedele augud sisse närisidki! Seda ütles ema, kui vanaisa toorkord kapsapeenra kohal liblikaid surnuks lahmis ja mina nutsin.

Nüüd läks juba päikesevalguski kuidagi veidralt tumekollaseks.

Päike surus oma kollased piigid sügavale pilveküüru sisse, aga või see midagi aitas! Äike, mis tuli Lange poolt, ei vajunud kunagi mööda. Mis sellest, et päike temaga lausa sülitisi koos oli! Mis sellest, et minagi siin Keldrimäel suure raudlabidaga vehkisin ja ähvardasin!

Kui ta oleks päris üleval olnud, ega ma siis poleks julgenudki ähvardada, aga nüüd oli Keldrimägi veel päikeseleeris, sellepärast.

Õde, rumaluke, hakkas tasapisi tihkuma. Ja polnud ka ime! Äikese hääl oli ikka hirmus küll! Hea veel, et välkusid suure valge pärast näha polnud. Siis oleksin küll ihuüksi pidanud siin Keldrimäel äikesega silma silma vastas seisma. Ja see oleks kindlasti palju jubedam olnud!

Aga kuula! Nüüd hüüdis ka vanaema toa poolt, et «La-apsed, ko-oo-ju!».

Must pilvesein seisiski juba pooles taevalaes ja tema kõmin pani Keldrimäe kumisema.

Ikka ja alati meenutas äikese lähenemine mulle Mäe talu pulli, Seda-sama, kelle juurde mine-tea-miks alati lehma viidi. Ka meie Lillit, Maarat ja Katit. Kõiki ükshaaval. Mitte kunagi korraga nagu karjamaale.

Üksainus kord olin minagi saanud seda pulli piiluda. Oli päikeseline keskpäev ja suvi, aga tema, see pull ikka, seisis üksinda hämaras lau-

¹ Eesti NSV Kirjanike Liidu ja «Loomingu» 1967. a. novellivõistlusel III preemiaga auhinnatud töö.

das. Tal oli kaelas jäme kett. Vähe sellest! Ninas oli veel raudne rõngas, mille külge seina löödud obadusest ulatus teine ahel. Aga ometi jäi mul hing rindu kinni teda nähes. See oli võimsaim pilt, mida ma seniajani näinud.

Nagu tohutu lipilapiline mägi oli ta turi, millele toetus lauda madal lagi. Nagu maailma sambad olid ta jalad. Mis see õieti tähendas — maailma sambad —, ei oska ma tänaseni seletada. Aga ometi: just see sugused nad olid.

Üksainus tõmme, uskusin ma, ja hall madal laut variseb põrmu. Üksainus tõmme — nagu mängides — ja see tohutu verdunud silmadega mass vereb uksest välja, purustades ja hävitades kõik oma teel. Tallates jalge alla minugi, paljajalgse kuueaastase tüdrukuplõkatsi pleekinud sitskleidis.

Mäe talu pull — see oli üks mu lapsepõlve hirmusid. Ta viirastus mulle jubedates unenägudes, nii et ma nuttes ja tihkudes ema voodisse põgenesin. Ta viirastus mulle ka äikese lähenemises ning hiljem — kahurimürinas metsade taga. Siis, kui vanaema ütles, et Märjamaal lastakse, või et kuskil pommitatakse.

Aga seegipoolest: pullil polnud mu üle mingit võimu. Ta kohutas ainult siis, kui ma just ise nimme ta peale mõtlesin. Tõtt-öelda meeldis mulle hiljem vahetevahel seda õudset-salapärast pilti Mäe laudast silme ette manada. Mõtelda sellele ja tunda veidrat jubedusejudinat südame all. Aga ainult siis, kui toas päris valge oli. Või ka videvikus. See oli veelgi põnevam. Kuid ema pidi siis ilmingimata päris ligilähedal olema. Muidu mitte.

Hoopis teine lugu oli minu vanaisa Jehoovaga. Sest tema täitis maa ja taeva äärest ääreni, nagu ütles vanaisa. Mis sellest, et teda üleüldsegi näha polnud. See-eest nägi jälle tema ise kõikjale — ka öösel pimedas, kui kuu ei paistnud, ka sügavaima keldri põhja, ka padriku pimedaimasse põue.

Ja iialgi, mõtelge vaid, mitte iialgi ta ei maganud! Tema eest polnud kuhugi pääsu!

Aga tema valvsad silmad, need sarnanesid minu vanaisa omadele: nad olid pisikesed ja alati vihaselt «kolmnurksed».

Võib-olla polnud minu lapsemeeles päris selget piirigi vanaisa ja tema Jehoova vahel?

See pole ka mingi ime: eks olnud ju üks teise näo järgi tehtud.

Praegu oli küll ilmingimata see kõige viimane aeg ülalt Keldrimäelt koju lipata. Ärgu ainult too pilvehärg arvaku, et tema sunnil ja käsul!

Ju oli lõunaaeg ammuilma käes ning vanaemal laudki kaetud. See alati puhtaks küüritud toidulaud, nii puhtaks, et värvgi pooliti maha pestud. Kindlasti oli laual päratu suur päts karedat maaleiba, suur savikauss auravate kartulitega ja teine hapupiimasoustiga. Seda muidugi.

Paljas mõte sellele rikkusele pani jalad kibekiiresti sibama. Muidusööjaks küll, aga kas köht siis sellest hoolis? Tema'p see oligi, kes sundis söögilauas kätt kuidagi välevargsi kartulikaussi lipsama ja hiljem näotult suurt koortekuhja nii veidike taldriku varju nihutama. Vanaisa valvsalt silma alt ära. Aga või see nägemata jäi! Ei ühti!

Seal ta istus laua otsas enda valmistatud «aujärjel», jagades peale pikka söögipalvet leiba. Suured ja karedad olid viilukad, mida vanaisa lõikas, tume neljakandiline leivapäts vastu rinda surutud. Lastele mur-

dis ta leivakäärü alati pooleks. Siis me õega mõõtsime, et kumb suurema sai.

Leib jagatud, kooris vanaisa jämedate puujuurikaid meenutavate sõrmede vahel terve kuhja kartuleid oma kuldserveadega taldrikusse. Tõstis esimesena ja õige pidulikult soolast hapupiima peale. Aga ega tal siis teiste tõstmised hiljem nägemata jäänud! Seda teadsime me kõik. Vahest seepärast jäigi iga kord nii palju üle järgmiseks söömaajaks? Või siis seapange tarvis. Kuidas kunagi.

Kõik meie söögikorrad algasid alati ja iga kord tohutu pika söögi-palvega. Jah, söögipalve. See oli terve omaette lugu.

Oi, kui näljastena ja kannatamatusest põledes sai selle lõppu oodatud!

Silmad juba ülepeakaela uppunud toidukaussidesse, pidime ometi kuulama, kuidas vanaisa oma Jehoovaga rääkis. Ta tänas ja austas, tõrele ja sõneles ning tema võimas vanamehehäääl tõusis ja langes kõõgi mustunud laepalkide all.

Ja ikkagi ei pääse ta häääl nende palkide alt üles, mõtlesin tihtilugu salajase kahjurõõmuga, ja aken ja uks on kah kõvasti kinni — nende õuekärbeste pärast.

Aga kui me nüüd otsekohe sööma ei hakka, söövad toakärbsed kõik ära!

Kanäe, üks kukkus juba hapupiimasousti sisse! Kuidas ta seal sipleb ja rabeleb! Nüüd tahab ühe suurema hapupiimaklimbi peale ronida... Ai, ai! Vajus pinisedes jälle tagasi. Kui abitult sibavad ometi ringi ta mustad peenikesed jalad! Ehk aitaks natuke? Ei... ei tohi ju! Näe, näe... nüüd sai siiski kausi servani. Hurraa! Aga oi, kui hale ja naljakas ta on! Üleni märg, tiivad ludus ümber musta keha ja kollaka tagumiku. Abitu ja uimane... Kuidas ta komberdab! Vaata, kukub veel tagasigi.

Aga vanaisa — tema ei mõelnudki lõpetada! Ta tänas kõmisevate sõnadega toidu eest, suured karvased ja pahklikud käed laual risti. Needsamad käed, mis olid meie leiva külvanud ja lõiganud.

Lõpuks — jajah, kui see tuli, teadsin kohe, et nüüd hakkab ometi kord lõppema — käskis vanaisa Jehooval veel Vana-Aadamat karistada. Aga endal — ausõna, ma ei valeta! — nirises hägune pisar mööda ninakortse alla! Kindlasti oli see veider Vana-Aadam ta hea sõber või sugulanegi. Mis ta siis muidu nuttis? Ja karistada palus ta kah vaid seepärast, et oma Jehoovale meelepärane olla!

Aga mina poleks palunud, mitte ei oleks! Las Jehoova olla pealegi suur ja hirmuäratav! Olgu ta või tuhat korda vägede Jehoova! Käskigu ja karistagu siis oma vägesid! Milleks talle veel see Vana-Aadam? Eriti kui too nii hirmus vana on...

Vägede Jehoova. Jajah. Seda ma uskusin. Sõjavägede. Sest just sõda jättis meid kaitsetuna tema võimusesse.

Kui isa sai mobilisatsioonikutse, viis ta meid maale, vanaisa tallu. Meie — need olime ema, väikeõde ja mina. Tulime siia just nagu päri-seks kohe. Ei jäänud linna korteritki, kuhu tagasi pöörduda. Ja asjad tassisid isa ja ema kah tuttavate juurde laiali. Hoiule, ütlesid.

«Kui kauaks? Millal me nad tagasi saame?» küsisin mina ja mõtlesin kõigepealt suurt peegliga riietekappi, mida isa naljatamisi «Valgeks Elevandiks» kutsus. Peitust mängides ei leidnud õde mind kunagi sealt

üles — küllap seepärast, et sinna üldsegi pugeda ei tohtinud. Aga jõuad sa ühtilma ja alati kõiki käske-keelamisi kuulata?!

Nüüd, ausõna, oleksin kuulanud küll, aga Valget Elevanti ei olnudki enam. Oli ainult kõrge nelinurkne tumedam koht tapeedil ja pisut-pisut väga nukrat prahti seinä veeres. Muud midagi.

«Kauaks ta jääb ära?» pärisin sellesama Valge Elevandi kohta, nüüd juba pisaratega pooleks.

«Kuni sõda kestab,» ütles isa. «Kuni ma tagasi tulen.»

«Millal sa tuled?» küsis ema. «Millal?»

Ja isa — tema ei osanudki vastata! Ütles ainult hirmus kõhklemisi, et «varsti».

Ema seda igatahes ei uskunud. Ta hakkas nutma.

Küll oli ikka imelik, et emad kah nutavad! See ei olnud enam sugugi õige asi!

«Kui meie võidame,» ütles isa veel.

Aga just see röövis minultki viimase lootuse. Kuidas saime siis meie võita? Öde oli ju alles nii tibatilluke ning võib-olla polnud veel minustki sõjale õiget vastast? Ja kes sedagi teab, mis nägu see Sõda üldse on? Ühtäkki ei tule isa ja ema kahekesi temaga toime?

Mis nägu sõda on? Alles maal, Ojasool, hakkasin seda tasapisi taipama.

Siis, kui isa minekule seati. Nägin seda ema silmadest ja mulle veel tundmatu vanaema kätest, kui ta värisevat nisuleiba seljakotti pakkis. Seljakott sai puupüsti täis. Ema pani sinna sooja kampsuni ja sooja pesu ja piibliraamatu ja ... mitu-mitu rulli marlisidet.

«Ei! Ei!» protesteerisin mina. «Ära pane. Isa on ju täitsa terve! Ta pole teravat orki jalga astunud ega puupulka vestes sõrme lõiganud. Võta ära! Võta need ära, ema!»

«Mine mängima!» käskis ema, kummardudes sügavale seljakoti kohale. «Mine mängima...»

Aga mida sa praegu mängid? Mis sellest, et väikeõde murul punast palli taga ajas! Mis sellest, et kassipojad küüni ees kassi ja hiirt mängisid! Mis sellest?!

Siis läks ema, väikeõde käekõrval, isa saatma. Just nagu läheksid niisama pühapäeval jalutama, ainult et isal oli pungil seljakott õlal. Seljakott piibliraamatu ja ... ja marlisidemetega.

Aga mina ei läinud. Istusin õues kivil ja joonistasin varbaga kriipse õueteele. See oli hirmus tähtis toiming. Ma ei võinud üles vaadata. Mitte mingil tingimusel.

Aga kui nad juba päris kaugel olid, vaatasin ma neile järele ja oleksin andnud ei tea mis, et veel kord näha isa silmi. Need olid lahked. Ja täiesti sinised. Ma teadsin küll.

Päike löi sädet isa heledail juustel ja ma oleksin tahtnud karjuda. Aga ma ei karjunud.

Aidatrepil istus vanaema ja nuttis imeliku peene häälega.

Vanaisa ei olnud. Ma arvan, et ta oli põllul. Hobusega. Töö ei tohtinud seista. Ainult pühapäevadel. Ja siis pidi ta seisma.

See oli seaduseks minu vanaisa talus. Vääramatuks seaduseks.

Ah, et poeg läheb ära?

Ju siis vist jah.

Ah, et ainumas poeg, ütlete teie?

Aga millal ta enne siin, Ojasool, on püsinud? Ei kunagi! Ainult

suviti. Nagu rändlind. Rändlind sihuke! Hobuse ostuks aitas teine nüüd raha kokku panna tõesti... Seda jah. Aga paljudest sellest? Ei saa Ojasoo end rahaga lahti osta. Ei saa. Siia on kümmet küünt vaja. Kümnet küünt, ränka vaeva ja palehigi.

... sest palehigis pead sa oma leiba sööma...

Ah, et sõtta, ütlete teie?

Seal kodumail neid nutunaisi ennegi küllalt! Näh, iseoma tütariki ei saanud põllule, sellest lapsepabulatega minist rääkimata! Või mis asja sellest minist õige loota ongi. Obluke linnanaine, kerge töö peal ära hellitatud, ei muud ühti. See ei teeni oma söökigi ära, saati siis lastest rääkida!

Aga näe, põllule ei tule. Põllule ei tule mitte keegi. Vanamees olgu ihuüksi kõigi eest väljas. Sedaviisi on juba lood. Eks seda võis kohe arvata, jah!

Ah, et see ainumas päev?

Või ainumas! Aga kas keegi sellel päeval söögilauast kah puudu jääb? Mitte üks! Seal on kõigil suud püsti peas ja käed pikal. Seal muidugi! Anna aga kätte!

Näh, päev hakkab juba õhtusse kalduma! Ju ta nüüd siis juba läinud on. Seda kindlasti.

Näe, ei tulnud teine isale inimese moodi head aegagi ütleva. P o e g.

Ju ta pidas seda söögipalvet siis jumalagajatuks kah. Jajah.

Ja ju see mul nii mõeldud oligi. Seda küll...

Nii et — läinud?

Ju jah.

Jehoova olgu su hingele armuline ja saatku sind sinu teel.

Aamen.

Jah, vanaisa oli põllul.

Aga isa, minu isa oli läinud. Ta oli lihtsalt läinud. Tema hääl, tema naeratus, tema käed, mis võisid nii kõrgele-kõrgele hüpitada — mitte midagi ei olnud enam. Väikeõde võis nüüd nii palju kui tahes ringi käia ja teda hüüda. Otsida, hüüda ja käia, käia, hüüda ja otsida. Ei olnud enam. Ja kõik. Mina teadsin. Mina olin juba suurem.

Kui lage, kui tühi oli ometi Ojasoo õu! Polnud siin puud-põõsast majale varjuks ega olnud taragi õuema piiramiseks. Talitsemata lõõtsusid siin tuuled ja pidasid oma pilgarit sügiserajud. Talvel aga jooksis valge tuisulont põlde-pidi ja kuhjas majade ümber päratud hanged. Siis, vaata, ei saanud vahel hommikuti ust lahtigi. Ja kõrge hangehari küünitas poolde aknasse.

Oma maja oli vanaisa ehitanud kesk põllulagedat, kõva kumera taevakummi alla.

«Et ta ka seia karjamaavärati paika ei võind! Siin kolm kaske kenaks varjuks ja...» kurtis vanaema mulle hiljem lehma ajades. «Või ma vähe rääkisin. Aga temast nüüd kuulajat või kedagi?! Ta eluaeg sihuke torm olnd. Suure kuraasiga, aga vähe villa...»

Kõrged paepealsed põllud jooksid Ojasoo hoonete juurde kokku. Või mis hooneid siin oligi! Vana pikk pruunikashall laut, mille otsas aidast ümberehitatud tilluke eluruum, ja tohutu suur uuevõitu küün otse üle õue. Ei muud midagi.

Õli olnud veel elumaja. Aga selle võttis taevavälg. Küllap vist samasuguselt äikesepilvelt nagu seegi, mis praegu Lange poolt end üles ajas.

Kindlasti tuli ka too Lange poolt. Tõusis sinisena ja vihasena, sõge ja silmitu, otse lõikuskuu heledasse pühapäeva.

Ei võinud vanaisat-vanaemat hingeski aimata ta tulekut. Nemad sõitsid hoopis Aakeri kirikusse lugemisele. Sõitsid hariliku töövankriga, ainult roosikirja saanitekk üle hatuse põhukoti visatud. Vanaisal olnud seljas uus tumesinine kodukootud riidest pühapäeva-ülikond ja vanaemal kombe kohaselt must pikkade varrukatega ja kinnise kaelusega kleit, valge siidnarmastega kirikurätt peas. Need riided siis ainsaina jäidki. Kõik muu võttis tuli.

Võib-olla oleks isegi Aakerisse kostnud kõuemürinat?

Ei tea. Kirikusse ei kostnud igatahes midagi. Võimas orel kõmises kivisest põrandast kuni kõrgete laevõlvideni välja. Ja kogudus laulis.

Alles koduteel siis kuuldigi tulekahjulokku ja nähti musta suitsusamast põuavines sinetavate metsade kohal.

«Tea'p kus mail see sedakorda põleb?» küsinud vanaema veel imestamisi. «Et oleks äikest kuulda olnd või midagi...»

Aga põles Ojasoo. Põles maani. Põles nii, et kohalerutanud külarahvaski midagi päästa ei saanud...

Õudsenä ja seletamatuna tundus mulle see lugu. Eriti veel siis, kui vanaisa ütles, et kõues ja välkudes räägib meiega Jehoova. Miks rääkis ta sedaviisi just vanaisa majaga? Ja just pühapäeval? Just lugemise aegu?

Eks olnud Kruusa külas teisigi peresid? Võib-olla isegi seesuguseid, kust mitte keegi lugemisele ei läinud? Aga ühtäkki veel sääraseidki, kes ei kartnud pattu ja kibedal lõikuse ajal ka pühapäeval rukkis olid? Kas vanaisa niisuguseid vähe manas?

Kuid Jehoova tuli sel lõikuskuu pühapäeval just siia, Ojasoo põllulagedale...

Keda ta armastab, seda ka karistab.

Ei! Ei! Nii ei võinud see ju olla?!

Küllap arvas ka vanaisa midagi muud. Kuidas muidu julges ta nagu Jehoova kiusteks uued sarikad üles lüüa? Ja veel otse vanale ahervaremele? Needsamad sarikad, mis kõik kolm pikka sõja-aastat paljaina ja pleekinuina vastu halastamatut taevakummi seisid.

Paljad ja pleekinud küll, aga olid siiski olemas. Nad ütlesid: elame veel. Kõige kiuste. Ja kuidagi rääkisid nad mu isast. Ma ei osanud seda isegi seletada — sarikad olid nagu lubadus.

Ei jäänud vanaisa, käed rüpes, oma maja ahervaremeile, ega pööranudki teist kõrva ette, kui ühele löödi. Mis sellest rääkida! Ta ei andnud alla ju mujalgi. Kõik Ojasoo põllud ja sood olid tema võitluse jälgi täis.

Kellega ta võitles? Kellega vedas vägikaigast sel paesel maal?

Ei, sellele ei julgenud ma kunagi vastata.

Oli siis vanaema kartuleid koorides või jälle villu kraasides mulle vähe pajatanud neid lugusid? Lugusid ikaldustest, mil tulikuum päike põletas valmimata terad viljapeades. Või siis vihmadest, mis ühtjärke sadades heinakaared üdini läbi leotasid, nii et neist ainult mustjaspruun «sõnnik» järele jäi. Kas polnud käre külm võtnud ainsa talvega kõik noored õunapuud seal — nüüd ärapõlenud maja otsa juures? Ja kui tihti olid lumetu pakane või sulajärgne jääkoorik taliorasele näotud augud sisse hammustanud!

Aga ikka ja jälle läks vanaisa «rinnaga peale», nagu ütles vanaema. Ta läks ka Kruusa jõe äärsesse sohu. Varavalgest suure pimedani välja, jonniga pooleks «müttas» ta siin kraave rajada. Märg ja läbiligunenud oli ta õhtule tulles, vihane ja sõnakitsi lõunatunnil.

Vahel pole päeval söömagi tulnud. Siis läinud vanaema «poolteist-poolteist» talle toitu järele viima. Kus sa siis, hing, suure töötēja lõunata jäta? Oli ju vanaema eluaeg pere kõhu eest hea seisnud, olgu see pere siis üksainus vihane vanameeski...

Sellest sai kitsukene nelinurkne põllulapp kesk korisevat sood. Mõnel aastal olla too uudismaa põldheinagi kandnud. Ja veel missugust. Aga — kauaks?

Nüüd, sõja eel, oli soo jälle võimust võtnud. Kevade tulekul ei kandnud uudismaa inimjalgagi, saati siis hobusest rääkida. Jälle, nagu irvitamisi, valitsesid siin sookail ja lõkkeservaline hall soorohi...

Ka kivivare Ojasoo õues oli ühe kaotatud lahingu mälestusmärk.

Need olid päris harilikud tohutu suured raudkivimürakad. Mingi loomiseelne virvarr lauda eest kuni Keldrimäeni välja. Vanaisa oli need siia vedanud. Nii uskumatu, kui see oligi.

Oli täiesti võimatu kujutleda, kust ta need sai, kuidas ihuüks maa seest välja kaalus, kuidas vankrile upitas. Paar sellist pidid ju vankri põhjagi purustama.

Aga siin nad olid. Nagu tujuka looja pillutatud mäed: siin ja seal, kõrvuti ja hajuvil. Suured ja roosad, selgesti märgatavate kristallitahkedega; tumehallid kassikullaga; krobelistad ja siledad; troonikujulised ja hobusekujulised. Ohvrikivid ja veskikivid.

Midagi seesugust võis teha vaid minu vanaisa ja Jehoova maailma luues.

Ainult et: minu vanaisal olid neid kive vedades küll suured plaanid. Suurtalu võimas laut pidi sest saama. Laut suurele karjale.

Kas tahtis mu vanaisa siia uuesti üles ehitada Ojasoo karjamõisa? Seda, mille rohtunud varemeks oli Keldrimägi? Karjamõisa oma paljaste kätega ja enda tarvis? Võib-olla oma ainsale pojale, minu isale?

Mis teadsin mina, tüdrukuköomes, oma vanaisa unistustest?

Aga kivid, need jäid lihtsalt sinnapaika. Jõud ei kandnud. Veider küll! Minu vanaisa karujõud! See oli peaaegu uskumatu, aga küllap ikkagi tõsi. Ega siis vanaema ometi valetanud! Ja näe, kivivaregi oli ainult kivivaremaks jäänud...

Eks olnud neid kive siia pisut nagu tarviski. Kõigepealt muidugi laste jaoks. Siin olid minu «jalgratas» ja «aujärg» ning õe «valged utekesed». Oli tumehall ratsahobune ja lai lame tantsulava, mis võis sedamaid ka saunalavaks muutuda. Kuidas kunagi. Aga veel vajalikumad olid need kivid vanaemale. Seda kindlasti. Sest kuhu muidu oleks vanaema puhkama toetunud, kui ta oma poolhalvatud jalga järele vedades üle õue «tuiutas», seasöögipang või kartulikorv käes?

Palju oli mu vanaema siin, Ojasool, näguripäevi näinud. Nii ta just ütleski — «näguripäevi». «Näguripäevad» — need olid säärased, mis vanaema näo kortsudega katsid. Ma sain aru küll! Ja kortse, neid oli tõesti palju. Oli veel poolhalvatud jalg ja küünistena krõnksus käed.

Minu vanaema! Eks olnud sa nagu madalaks tallatud kodumurugi? See, mida polnud täiesti katnud raudrasked põllukivid. Soe ja kummeli-lõhnaline oli too muru. Me armastasime seda, väikeõde ja mina. Siin laskime me oma esimesed kukerpallid, siin olid ka meie karjaaiad puupulgast lehmadele.

Ja sinult, vanaema, kuulsime me oma esimesed muinasjutud. Veidrad ja kentsakad olid need! Sina olid ju ise kõik läbi elanud ja iseoma ihusilmaga näinud! Seal olid kodukäijad nagu heinasaod ja tuttav külanaine, kes äkki hambaist tuld löi ning videvikku hajus. Ja siis veel luupainaja, kes tuli — toks! toks! toks! — sinu enda akna alt läbi. Kui õudne! Isegi vari oli langenud kuupaistelisele põrandale, kui ta lähenes. See oli sulatõsi. Sa ometi ise nägid! Nägid, ega saanud siiski väikest varvastki liigutada, siinsamas asemel kõvasti norskava vanaisa äratamisest rääkimata.

Jah, vanaema, tema oli kodumuru ja vanaisa jälle see sünge kivi-vare, mis valitses Ojasoo lagedat õue.

Üldse olid kõigil inimestel oma võrdkujud.

Ema oli toomingas, see, mis kasvas põllupeenral ja millel olid kõige magusamad marjad.

Nooruke tädi jälle habras kask, kuigi tema juuksed olid suured ja kollased, mitte sugugi rohelised nagu kasel.

Väikeõde oli punane pall, või siis kanapoeg, või hoopis kullerkupp. Kuidas kunagi.

Aga mina ise? Noh, mina olin lihtsalt mina. Ja vahetevahel poleks ma üldse tahtnudki mina olla. Näiteks siis, kui vanaisa riidles ja ema nuttis, või jälle — kui vanaema kõvale küünipõrandale kukkus ja kuidagi üles ei saanud. Mina ei jaksanud aidata kah. Ja see oli peaaegu nii, nagu poleks ma tahtnudki.

Aga neid kukkumisi ja eriti riidlemisi oli küllaga. Ei saanud keegi minu vanaisale meelepärane olla. Küll tõusti liiga hilja, küll kiputi vara õhtule ning mitte kunagi ei suutnud ema ja tädi küllalt suuri ristikehina-hangutäisi aunaväratile rükkida.

Kuid abi polnud kusagilt loota. Vahel seisin ma Keldrimäel, et kaugeemale näha, ja ootasin nii, et ainuüksi sellest ootamisest oleks pidanud keegi tulema. Aga ei tulnud.

Imaaegu läks meie õuest läbi unustatud külavahetee. Haruharva sõitis siit keegi hobusega. Pidas kinni. Teretas ja küsis juua — kas siis endale või hobusele. Ja sõitis jälle edasi. Mõtlesin mitu korda, et nüüd-nüüd ma küll ütlen... Lähen ja räägin! Aga mida? Aga kuidas? Seda ei teadnud ma ise ka.

Vahel tulid jälle jalainimesed, aga need pöörasid varem ära. Läksid piki Seitsme-kase-heinamaa serva põllupeenart-pidi suuremale teele välja. Alati tundus nende ärapööramine mulle mingi kaudse põlguseväljendusena. Või hirmuna minu vanaisa ees.

Ainult sünkjassinine äikesepilv ei pööranud ära. See mitte. Nüüd uskusin ma, et näen seal Jehoovat: võimsat, vägevät, hirmuäratavat — sest ta oli ju mu vanaisa näoga. See oli laiade põsesarnadega, suure «pommiga» nina otsas ja kitsa pika kokkupigistatud suuga nägu. See oli kandilise paljaksäetud lõuaga, sassis puhmaskulmudega ja väikeste alati vihaste «kolmnurksete» silmadega nägu.

Seal ta istus — sinimusta pilvepulli turjal, vihane ja ähvardav, tõustes üha kõrgemale ja kõrgemale. Tõustes, kuni pimedus vallutas põllud ja metsad; kuni majad tõmbusid maadligi tulevaste tulenoolte kartuses ning kuni jäme vihm peksis halastamatult kokkuriisumata heinakaari.

Õuduse ja hirmuga surusime väikeõdega end toanurka, julgemata isegi nutta.

Nüüd riidles ja «prõmmis» — nii ütles vanaema alati vanaisa kohta — äikesepilv juba kesk taevalage. Tema vihal polnud otsa ega äärt. Nagu

tookord vanaisa vihagi, kui ta kokkukeeratud lambaketiga hobust peksis.

Seda õhtut ei unusta ma surmatunnini. Just nii ma seekord endale töötasin ja — vandusin.

«Kurat!» ütlesin hirmsa õudusega selle koletu sõna ees. «Seda õhtut ei unusta ma surmatunnini ära! Ei iial, ilma pealgi!»

«Kurat» ütlesin seepärast, et teadsin külamehi sedaviisi vanduvat. Ja mina tahtsin ju ka vannet anda!

Õhtu ise oli ilus. Loojang punetas juba karjamaalepikus ja Kruusa jõgi mähkis ennast öö eel paksu valgesse udutekki. Kõrretüükas põlluküürudelt õhkus nagu keriselt päevast soojust. Ainult et see polnud enam tumekollane — päikese värvi, vaid kahvatukollane nagu need-samad kõrretüükadki.

Vanaema askeldas õhtusöögiga ja meie väikeõega mängisime aida ees puupulgast lehmadega.

«Tea'p kus nad jälle nii kauaks?» kurtis vanaema trepile tulles. «Ammu aeg lehmad koju ajada ja lüpsa... Aga kus sellega! Küllap vanamees võtab viimast!»

Ja võttiski. Tohtu suur rukkivihukoorem veeres vaevaliselt mööda põlluvaheteed ligemale. Nooks-nooks käis Krönka pea peaaegu vastu põlvi. Vanaisa hoidis ohje ja teise käega koormat viltu kaldumast. Minu ema tuli järel ja lükkas poolvargsi tagant.

«Nüüd teine selle tretiga põllu päris paljaks teind!» ahhetas vanaema. «Kusse Hilda siis jäänd?»

«Põllule, viimane koorem veel tuua...» ütles ema tuhmilt ja vanaisa ajas hobuse küünivärvatist sisse.

Kõik oli nagu teiste koormate aegu. Ema ronis virna ja vanaisa viskas koormast rukkivihke üles.

Aga siis see tuli.

Ma ei tea tänapäevani, mis õieti juhtus. Võib-olla astus hobune vanaisale jalale? Võib-olla tõrkus niisama? Igatahes pool koormat oli juba üles laotud, kui vanaisa hobuse tagurpidi, lai viljaveo-platvorm ees, küünist välja ajas.

Siis haaras ta siitsamast maast lammaste keti, keeras selle kokku ja hakkas peksma. Peksis ilmarmuta. Pimesi. Pähe, kaelale, mööda külgi — kuhu juhtus, löi ta ja hobune inkus ning püüdis end tagajalgadele püsti ajada. Ilmatu lai viljaveovanker tantsis siia ja sinna ning rukkivihud pudenesid maha. Pudenesid maha ja jäid rataste alla, hobuse meeletute kapjade alla ja vanaisa enda jalgade alla ka.

Polnud küll midagi, mis suudaks teda peatada! Mitte midagi kogu Ojasoo lagedal õuel! Ainult vanaisa õudsed verdunud silmad ja hääl, mis ei sarnanenud enam sugugi inimehalele...

Aga siis tuli ema. Ta oli ennast rukkivihkude kõrgelt virnalt ilma redelita alla libistanud. Verised olid ta sääred, mille kiskusid puruks kõrretüükad. Kuid ta nägi ainult vanaisa ja hobust.

«Sa ei tohi!» hüüdis ta. «Ei tohi! Ei tohi!»

Ja mulle tundus, et maailmas polegi olemas muid sõnu kui need-samad kaks: «Ei tohi! Ei tohi! Ei tohi!»

Minu ema hüüdis ükssõnu neid «ei tohi'sid». Ise täiesti võõra hääle ja näoga. Hüüdis ja haaras vanaisa märatsevast käsivarrest.

Hetke mõtles vanaisa lüüa ka ema. Ma nägin seda küll ja olin äkki üleni jääst.

Aga siis laskis vanaisa käe langeda ja viskas keti minema.

Hobune värises üleni. Ja ema ka. Ja mina. Väikeõde nuttis. Aida-uktsel halas vanaema, aga keegi ei pannud teda tähelegi.

Vanaisa läks ära. Võttis küünist jalgratta ja sõitis minema.

Ma ei tea, kuhu ta läks, ma ei tea, millal ta tagasi tuli. Aga ühte ma tean: kogu õhtu ma soovisin, et ta üldse ei tulekski, ja — kartsin seda kõige rohkem maailmas.

Sel õhtul tuli videvik nagu luupainaja üle Ojasoo. Ma nägin selgesti, kuidas ta surus vanaema küürus seljale ja ema ning tädi väsinud õlgadele. Siin ei aidanud isegi petrooleumilambi süütamine. See passis edasi kõikides toanurkades ja kummitas köögipugeriku madala lae all. Ta surus oma halli näo vastu tillukest akent ja vaatas suuril pärani silmil toasolijaid. Kõiki koos ja igäühte eraldi.

Keegi ei rääkinud midagi. Kõik kuulatasid. Aga kuulda polnud mitte midagi. Isegi tuul vaikis. Isegi hiired ei kröbistanud. Ja rattakummide sahinat polnud kah kuulda.

Ei mäletanud ma varem kunagi seesugust videvikutundi. Ega vist «suurecki». Kõikide pikkade tööpäevade hämarad lõpud kuni pimedikuni välja veedeti Ojasool pilvedel. Ja vanaisa palvetas.

Minu arusaamist mööda rääkis ta neis ühispalvustes just sedasama mis söögipalveiski. Ainult palju pikemalt ja suurema mõnuga. Siin oli jälle vana tuttav — Vana-Adam. Mis kurja võis see küll teinud olla, et talle ühtvalu karistust paluti? Ja miks siis Jehoova seniajani polnud teda ikka veel karistanud? Oleks ometi tüütusest lahti saanud!

Kuid õhtuste palvuste pärisosaks olid siiski ärarääkimata jube-dad ja õudsed asjad. Säärased, mida päeva ajalgi poleks hästi kuulata tihanud.

Võtame kas või veeuputuse. Selle, mil vesi tõusis kõigist meredest ja ookeanidest ning langes alla avatud taevaluukidest, hävitades kõik elava maa pealt. Ei jäänud siia väetimat last ega tudisevat raukagi. Kõikjalts otsis nad üles Jehoova oma pühas vihas. Ja nad pidid surema armetumat surma määratsevas vees.

Või jälle too salapäraselt õudne Soodom ja Komorra! See, mis sai tuleroaks patutöö ja hooramise pärast. Ei tea, mis imelik töö seal see patutöö oli? Ojasool olid kõigil töödel hoopis teistsugused nimed!

Ning tagatipuks üks hirmus õnnetu tädi, kes ainult tagasisivaatamise pärast kivikujuks tehti. Vaatas lihtsalt korraks tagasi, ja ... ja oligi ...

Eks öelnud kord minagi väikeõele, et kui ta veel nii kibekangesti sinna kööki palvetajate juurde kipub, jääb ta samuti kivikujuks. Nagu Loti-tädigi. Mis seal imet? Päril harilikuks halliks kiviks kohe. Meie õuel ju seesuguseid küllalt! Kassikullaga, lisanis ma suuremeelselt.

Aga väikeõde, rumaluke, ei tahtnud. Isegi kassikullaga mitte. Ta hakkas hoopis nutma ja kohe päris suure häälega «Ema! Ema!» hüüdma.

See oli aga kõvasti keelatud! Lapsed võisid küll palve ajaks tagakambrisse jääda, aga pidid seal hiirvaikselt olema.

Nüüd oli mul jälle tükk tegemist, et õde vait jääks. Mõtlesin talle välja igasuguseid naljakaid asju: üleni hallid kannumehikesed, kes elasid Kukesoo vana pehkinud kannu sees, ja kuldse nokaga pardi Kruusa jökke kollaste vesiroosinuppude vahele.

Aga ega ma sellest Kruusa jõestki videvikutunnil kõike rääkida usaldanud. Näiteks vasikasuurustest saarmastest, kes vanaema jutu järgi kaldaõnsustes elasid. Või nendest, nendest noh... kelle nimegi ei

tohtinud nimetada, nendest, kes sõnakuulmatuid lapsi hauakohtadel vette kisuivad.

Sellised olid meie õhtud vanaisa talus, siis kui sõda möllas kusagil kaugel-kaugel ja vanaisa rääkis oma Jehoovaga siinsamas leige soe-müüri taga.

Sõda. See oli muidugi Soodoma ja Komorra karistus kogu patusele maailmale. Tule ja mõõgaga pidid kõik kuldvasikakummardajad hukka saama.

Ainult — millist pattu oli teinud küll minu isa, et ta meie juurest ära viidi? Ei olnud meil kodus kuldset vasikat ega midagi. Ainult Valge Elevant oli. Ja seegi mitte päris. Aga isa viidi ometi ära, kuhugi kauge Venemaa põhja — nii just vanaema ütleski.

«Taaling,» ütles vanaema, ja ma ei saanud kuidagi aru, kas ta ootas või kartis seda «Taalingut».

Siis olid veel inglismannid, kes oleksid pidanud meile appi tulema, aga kes meist vähe hoolisid. Veider, veider maailm! Soodom ja Komorra, kuldvasikas ja inglismannid, salapärane Taaling ja minu isa kahekesi seal Venemaa põhjas!

Meil aga olid sakslased. See oli täiesti kindel. Hallikasrohelistes sakslased, kes pesitsesid nagu niiskuseputukad Aakeri vallamajas. Niiskuseputukad — vanaisa sakslasi ei armastanud. Ta armastas oma põldude vilja, oma loomi, oma maad. Mitte sakslasi. Sest need olid nagu rohutirtsuparv ja Egipti nuhtlus — nõudsid liha, piima, mune ja võid. Laste suu äärest, halises vanaema.

Vanaisal oli suur talu. Suure talu kohta vähe loomi ja põldu. Rohkem sood, heinamaad ja lepavõsas karjamaad. Vii siis normisid.

Ojasoolt viidi Maara. «Minu» ühesarveline Maara!

Mäletan veel praegugi, kuidas ta Keldrimäe kohal tõrkuma hakkas. Lihtsalt ei astunud enam vankrile järele. Pööras oma suurt niiskete silmadega pead ja ammus kodu poole. Tädi pidi vankrilt maha tulema ja «tagant lööma». Ema jälle pingutas ohje ja sundis Krönkat. Nii nad lõpuks liikvele saidki.

Vanaisa aga tuulas vilja, küüni suured väratid vastamisi ristseliti lahti. Ta ei teinud kuulma ega nägemagi. Aga tal oli ju ka ülitähtis töö! Eks kasvanud tema tuulatud teradest tuleva-aastane leib! Ja see tegi tuulamise minu arvates alati kuidagi eriti pidulikuks. Pääaegu nagu külvamisegei, millele võrdset tööd polegi... Eriti, kui see oli minu vanaisa. Paljapäi, võimas ja jändrik, suu sõnatult liikumas.

Ei julgenud naised teda normi viima lasta.

«Ega ullu tea!» halises vanaema. «Läheb ühtäkki ja ütleb seal Aakeri mail, et: «Võtke ja õgige, saatana sünnitised! Et see teile kurku kinni jääks!»»

Oleks öelnudki. Ma tean.

Ja las oleks! Oleks võinud rohkemgi öelda! Ja üleüldse poleks tohtinudki Maarat viia!

Ega vanaisa ju viinudki... Viisid hoopis tädi ja... ja... minu emakah!

Ma läksin ja istusin üsna küünivärati juurde murule. Mis tollest, et siin oli tolmu ja õhus liperdavaid aganaid! Vanaisa ei märganud mind ja mul oli sellest hirmus kahju. Aga ma olin sellegipoolest seal. Ja vanaisa tuulas teri. Maara ammumine kostis veel kaugel külavahe-

teeltki nii, et ma pidin kõrvad sulgema nagu seatapmise aegu. See siin oli ainult musttuhat korda hullem!

Salamisi lootsin siiski, et kui isa viimaks ometi sakslased minema ajab, toob ta Maara tagasi. Võtab lihtsalt sakslastelt ära ja toob. Küllap ta Maara ära tunneb. Maaral on ju ainult üks sarv. Teist seesugust lehma pole olemaski!

Kuid kellelegi ma oma lootustest ei rääkinud. Isegi vanaemale mitte, kui ta ühtsoodu heietades Maarat taga kurtis. Kuidagi häbi oli. Ja valus öelda «Maara».

Ma ei tea, kas möödus vähe või palju aega. See on nagu muinasjutus: jutt see jookseb kiiresti, aegamööda asjad käivad.

Külas muutus ärevaks. Keegi oli kuulunud raadiot keelatud lainel, keegi teadis rääkida lendlehtedest, «parašütikutest» sealpool Kruusa nõmmesid ja veel muudestki asjadest, mida kõike laste eest varjata püüti.

Aga ometi kuulsin minagi, et Mäe noorperemees äkki kadus ja veel Langegi poisiohtu perepoeg. Kodus olla teised ilusasti seljakotid valmis pakkinud, sõjaväekutse ja näpupassi ligi võtnud, et nüüd lähevad saksa sõjaväkke. Ainult et — vastuvõtupunkti polla kumbki jõudnud! Mine tea, äkki eksisid metsa ära? Kas Kukesoo taga vähe laia laant? Ja küllap olid Kruusa nõmmedelgi omad saladused varjata! Mine võta kinni!

Aakeri vallamaja kihises nagu vihaleaetud sipelgapesa. Rahvas sosistas, naeris pihku ja parastas. Oösiti rääkisid raadiod vene ja sulaselges eesti keeles.

«Me tuleme,» ütlesid raadiod.

Aga mida lähemale jõudsid need, kes lubasid tulla, seda veidramaks muutusid suured inimesed. Nad ei naernudki enam. Ja «Taalingust» hakati kah ikka rohkem ja rohkem rääkima. Nad kartsid teda. Nüüd ma sain aru küll.

«... ja lapsed — need võetakse kõik ära!» kuulsin ma ükskord verd tarretama panevat poollauset külatädilt, kes viivuks meile «jalgu puhkama» pööranud.

«Ei või olla!» hüüdis minu ema. «Eks võitle ju mehed n e n d e poolle!»

«Nad mehed kah... puha punaseks teind!» ütles külatädi võidurõõmsalt. «Egas nüüd mina! Küll ise näete! Ja... talud võetakse kah käest ära ja... Ei jäeta hobusekonti ega köiejuppigi endale... Kolloos... Venemaal juba ammu... Näljasurm suu ääres... Teada puha!»

Nooruke tädi keelitas minu ema kogu selle õhtu ning järgmise öö koos endaga — ja muidugi lastega — kõike sinnapaika jättes põgenema.

«Rootsi, Ameerikasse, Austraaliasse...» sosistas ta kuuma kähinaga.

Kuulsin veel kaua-kaua, kuidas nad sosistasid ja kuidas minu ema ütles ühtesoodu aina «Villem». See oli mu isa nimi. Sest isadel on ka nimed. Päris tõesti!

Hommikul kutsus tädi ka vanaisa. Ta seisis, habras ja kahvatu, vanaisa ees ning ütles, et läheb ikkagi. Ükskõik, kas teised tulevad või mitte. Läheb kindlasti. Tema ei jää siia häbistada ja vägistada, tema...

Vanaisa surus pea ette, nagu vihast moondunud.

«Sina!» ütles ta. «Mina ja mu sugu ei jäta Ojasood! Pea seda meeles!»

«Ära võetakse su Ojasood!» hüüdis tädi. «Ära! Sulle ei jää midagi! Tühipaljad käed! Hea, kui needki jäävad!»

Ei olnud veel keegi vanaisaga sedaviisi rääkida julgenud. Mina ka poleks julgenud. Mitte ei oleks. Ja seepärast ma ei imestanudki, kui kōu kãrgatas. Lõi vãlku ja kãrgatas.

«Ei võeta! Kümne küünega hoian! Ei võeta! Kuuled sa!»

Tãdi taganes. Võib-olla kartis ta, et vanaisa lõõb? Aga vanaisa ei lõõnud. Ta laskis oma mõlemad rasked kãed langeda, kãed, mille kümnet küünt ta oli nãidanud, ja seisis hetke tãiesti vait.

«Ja Jehoova on vãgev,» ütles ta siis nii, nagu seletaks see kõik.

Kõlm juba lãbistas mind. Ma uskusin seda küll. Nemas juba õksteist ei jãta — vanaisa, Jehoova ja Ojasoo. Nemas mitte kunagi.

Kes teab, võib-olla oleks olnud juba hiljagi minna? Juba mürises taevalune lennukeist ja kostis kauge kõmin. Alguses arvasime, et see on ãike. Aga ei olnud.

«Nãh, juba otsaga Mãrjamaal!» ütles vanaema ja jãi õuele seisma. Ise lükkas veel rãtiku kõrva pealt ãra, et paremini kuulda. «Mãrjamaal jah!»

Õõsiti pommitati Tallinna. Nãgin verist kuma taevarannal minagi, kuigi ema kãskis jalamaid voodisse minna, kus vãikeõde magusasti magas.

«Kas nüüd ongi Soodom ja Komorra?» usaldas ma küsida.

«Issake, alasta ja oia!» ütles vanaema ja viis mu vãgisi voodisse.

Kuidagi hirmus ãkki jõudis sõda meie karjamaa taha. Jõudis sinna ja laskis kohe kuulipildujad kãiku. Kõik vilistas, undas, tãrises, ragises ja praksus.

Lamasime kõhuli kõõni kõrge alusmüüri varjus. Koerad surusid end kiunudes meie ligi. Hirm oli. Ja õudne. Ja mure lehmade pãrast karjamaal.

Õhtul oli Kati karjamaal surnud. Seesama rahutu ja pahur Kati, kes varem kuidagi karjamaal ei püsinud. Vanaisa oli talle suured puust kolmnurksed rangid kaela pannud, et ta okastraadi alt lãbi pugeda ei saaks. Ja rangid kulusid marjaks ãra. Nüüd ei saanud Kati enam põlvili aia alt lãbi roomata — rangid jãid traati kinni.

Ka sel õhtul oli ta põlvili — lepavõsas. Kõige paksemas tihnikus. Sinna lãks vererada — ma nãgin küll. Nãgin siis, kui ema ja tãdi jooksupõlu, nãod valged peas, karjamaalt koju tõttasid.

Eks meie õega lipanud kohe tuhattulist karjamaale vaatama, mis seal lahti. Ei tulnud ju «naised» ilmaaegu vanaisa kutsuma! Kus seda nãhtud, et vanaisa peaks heast-paremast lehmi ajama minema! Nii me siis jooksimegi, unustades pãriselt keelu «sõjatandrile» minna.

Vãikeõde mãrkas Katit esimesena. Kõige tihedamas umbtihnikus. Suured puust rangid toetasid lõtvunud musta-valgekirjut kaela. Suust oli rohule nirisunud verd. Pruunikaks tõmbunud laik.

Võib-olla oli Kati sinna r o o m a n u d, sosistasin õele, jãakõlm võbin südame all. Ja vahest oli Kati kohe, juba siis, kui vanaisa ta Ojasoole ostis, p e l j a n u d sedasama lepavõsa? Miks ta siis muidu õhtilma karjamaalt põgeneda püüdis?

Lilli leidsid ema ja tãdi alt soost, ta oli jalgupidi tũmas ja inises neile vastu, kui nad tulid.

Sõda ise oli jãanud pãris vakka. Võib-olla seedis ta nüüd oma õhv-reid? Keegi ei teadnud, kus ta on — kas juba otsaga tea'p kus või ehk alles siinsamas külje all varitsemas.

«Seal teisepool karjamaad maetakse sõdureid... ühtesid ja teisi...» ütles tädi «luurekäigult» tulles. «Taluinimesed matavad... Orgenid ja Vöiallika omad... Mõned venelased on kah abiks. Ohvitser ja sõdurid...»

Imelik, aga Katit ei nutnud keegi taga. Isegi vanaema mitte. Vahest nende tapetud sõdurite pärast seal karjamaa taga — nii omade kui võõraste?

Ainult vanaisa seisis pimedikuni lepavõsas Kati kõrval. Ei hakanud ära tooma ega matma kah. Ja see oli millegipärast kõige õudsem. Pealegi oli vanaisa seal nii tume, kuidagi kõssis ja ärarääkimata üksi. Me nägime õega küll, kui me karjamaavärvatile «piiluma» jooksime.

Hea vähemalt, et sõda oli vaikinud, muidu veel...

Aga sõjas sai ka lausa nalja. Päris tõesti! Mäletan, kuidas külarahvas naeris sakslasi. Eks nende valvestid istunud ülal Aakeri kiriku tornis ja vahtinud või silmad peast suuremaid teid passides. Aga ei vaenlasi kuskil! Arvanud rinde veel tea'p kus maal olevat.

Samal ajal tulid meie omad läbi metsade, soode ja rabade. Tulid ainult neile teadaolevaid karjaradu pidi, sest ikka oli seas üks või teine, kes tundis kohta ja paika. Kes oli sündinud nendes madalates üksildastes taludes siin ja seal heinamaade vahel.

Nad olid omal maal, omades metsades. Ja metsad ning sood varjasid oma poegi.

Aga isa ei tulnud. Ei olnud ka mingit teadet. Just nagu... nagu polekski kedagi tulemas...

Juba kaldus sügisesse. Juba jäid päevad lühemaks ja ööd päratu pikkadeks ning pimedateks. Liiga pimedateks. Eriti nendes taludes, kus ilmaaegu oodati...

Ainult töö — see ei tohtinud seista. See mitte. Kui ka elu seisma jäi. Ja ta jäi. Nägin seda iseoma emast. Isegi siis, kui ta meid vaatas — väikeõde ja mind —, ei näinud ta meid. Vahel hakkas mul nii õudne, et oleksin tahtnud nutta. Aga ma ei julgenud ema ehmata. Vahest läinuks siis kõik... kõik veelgi halvemini... minu emaga?

Võib-olla surus vanaisa sel sõjasügisel tööle tõesti vihasemalt peale? Võib-olla näis see ainult nii? Igatahes ei antud nüüd kellelegi armu. Varavalgest hilisõhtuni. Ka lastele mitte. Ka meil tuli naeripõllul mehe eest väljas olla. Emast-tädist rääkimata. Aga vahest oli see hiigelrahmeldus kõigile vajalik? Ainus reaalsus teadmatuse kõikuval pinnal?

Naerid. Naerivaod. Naerikuhelikud. Laudkastvanker. Krönka üle kabja pehmes, tuhkjas mullas. Nõõh! Atsaa! Ptruu! Uus naeriladumine.

See oli väike «Villis». Hüpeldes ja logisedes tuli pisike sõjaväeauto mööda külavaheteed karjamaaserva-pidi lähemale. Võib-olla me ei vaadanudki üles? Meil ei olnud ju aega. Uus naerikuhi tahtis pealeloopi-mist.

Aga sõitja vaatas. Vaatas meid mullamurjaneid, kellel ei paistnud silmnäolgi heledamat lappi. Vaatas ema ja tädi kummargil naerivagude kohal ja vanaisa, kes omaette porisedes kohendas sedelgarihma Krönka teraval turjal. Küllap ta vaatas juba kaugelt, tema, kes kaugelt tuli, vaatas seda, mida ta kõik need pikad sõja-aastad oli igatsenud vaadata.

Ja küllap ei saanud ta sellest kuidagi küllalt. Ta peatas masina ja tuli välja. Seisatas ning hakkas siis astuma.

Võõras masin oli tulnud. Tulnud, aga mitte mööda sõitnud. Nüüd märkasime seda meiegi.

Võõras mees tuli raskelt longates lähemale. Aga päike — päike lõi äkki sädet tulija juustes. Nüüd teadsin ma kohe, et see on isa.

«Isa tuli!»

Emä seisis sirgelt, mõlemad mullased käed rippu, ega öelnud sõnagi. Ta isegi ei liigutanud ennast.

Tädi hakkas nutma ja jooksis komistades üle naerivagude isale vastu, meie väikeõega tihedalt kannul.

Vanaisa jättis sedelgarihma sinnapaika ja tunnistas tulijat.

«Sandiks on teinud poja!» — niipalju ütleski ja hakkas vihase müri-naga naereid vankrisse loopima.

Meie teised läksime põllult ära. Isa, emä ja tädi mingis tihedas tropis ning meie õega, kramplikult teineteise käest kinni, kõige sabas.

Oli see ikka tõega isa? See kollase kõhna näoga lonkav mees? Seal naeripõllul oli ta tahtnud meid sülle võtta ja õhku hüpitada nagu kunagi väga ammu... Aga kas meie siis julgesime minna? Mis sellest, et silmad olid nagu päris-päris tuttavad ja väga-väga head. Meie ei julgenud ikkagi.

Nüüd aga läks seesama isa longates aidatrepist üles. Vanaema oli kummargil pliidi kohal ja pesi suures savikausis lõunasi nõusid. Tal võttis aega, enne kui end ringi pööras ja sisenejaid arusaamatult silmitses.

«Kas juba õhtale...?» küsis ta pooliku lause. Jäi siis vaatama ja — kõik kortsud ta näos löid korraga värisema.

Ma oleksin tahtnud kogu aeg isa juures seista. Aga emä tahtis ka ja mina läksin siis ära. Ainult mitte kaugele. Jäime õega kahekesi ukse alla ja vaatasime, kuidas isa raskelt puhtaks küüritud söögilaua otsa juurde istus. Otse vanaisa «aujärjele». Aga... aga sinna ei tohtinud ju mitte keegi! Mis siis saab, kui nüüd vanaisa äkki tuleb!

Vanaema toppis kiiresti-kiiresti hagusid pliidi alla. Näe, lõunane klimbisupitilk on pajapõhjas täiesti külmaks läinud! Võib-olla leiab emä pesadest veel munegi? Teeks õige kooki!

«Mul varsti minek. Ei maksa palju vaeva näha,» ütles isa. «Juba õhtul pean jälle Tallinnas olema.»

«Oia ja keela, mis jutt see nüüd olgu! Endal naine ja lapsed siin. Kus sa sellega!»

«Küll ma naisele-lastele järele tulen. Jään siiagi mitmeks päevaks, emä. Aga mitte täna. Täna ei saa. Kohustused.»

«Ah, et kohe töömured turjal? Nojah. Ega inime käsu vastu saa! Et kes sa siis oled kah? Kas rätsepa- või kingsepaameti kätte õppisid? Vanasti kõik need... küüarakad ja muidu...»

«... vigased,» muigas isa, kui vanaema ehmunult vait jäi.

Emä aga astus üsna isa ligi ja puudutas ta kollakat kätt laual. Lihtsalt niisama, midagi ei öelnud, ainult puudutas kätt.

Mulle tulid pisarad silma ja kõik muutus ühtäkki hirmus segaseks ja uduseks. Et isa niimoodi «vigased» ütles!

Ja seda, mida isa vanaemale vastas, ei kuulnud ma samuti. Ma nägin hoopis midagi muud. Vanaisa tuli!

Väikeõde surus hirmunult oma küüned mu käsivarde ja emägi vaatas õige ärevalt.

Ometi ei juhtunud midagi. Vanaisa istus hoopis pikkpingi otsale. Istus sinna, vaatas isale otsa. Ja ei öelnud midagi. Tükk-tükk aega istus niisama, sõnagi lausumata. Ainult vaatas.

«Näh, kõhnaks ja kollaseks teine jäänd...» ütles viimaks.

«Vigase asi.»

«Ju jah. Eks ta ole. Töömeest siis sinust ei saagi?»

«Ei, isa. Talutööle mitte.»

Nüüd oli vanaisa jälle tükk aega endamisi. Vaatas aga oma suuri krobelsi käsi, mis toetusid põlvedele.

«Aga... Ojasoo?» küsis ta viimaks, tõstmata silmi.

Isa näo üle libises vari. Ta ei vastanud.

«Milleks siis see...?» Nüüd vaatas vanaisa kuidagi poolviltu isa poole.

Isa ei vastanud ikka.

«Milleks ma ennast siis päevast päeva siin katkestasin?»

«Ojasoo...»

Aga nüüd ei kuulanud enam vanaisa. Nüüd tuli kõik nagu paisu tagant. Nagu Kruusa jõgi jäämineku aegu.

«Mis saab siis Ojasoost? Mis? Kas ma sellepärast siin... et kõik võhivõorastele hambusse visata? Kive põldudelt kangruisse kogusin? Soos uudismaad tegin? Miks? Vasta! Vasta, kui oskad!»

Vanaisa oli nii, nagu oleks tal nutt varuks.

«See talu, isa... seesugused talud kõik...» ütles isa ettevaatlikult nagu soos astudes. «Üksi ei jõua siin midagi... Küllap sa isegi nägid...»

Vanaisa nägu selgenes.

«Nägin. Nägin! Miks ei! Siia on kahte meest vaja. Või kolme, kui sulase palkaks...»

«Ei saa kolmgi Kruusa soo vastu, isa.»

«Et miks siis mitte? Ju minagi ihuüksi kraave raadasin. Vaata, rinnuni ulatus uudismaa põldhein! Miks kolmest ei saaks?»

«Soo... soo on vanem kui meie, isa.»

«Sa oled arg,» ütles vanaisa ja surus oma näo isale õige ligi. «Arg, nõder — ihult ja vaimult! Oled alati olnud! Eitedesse! Häbi! Häbi, et ma sihukese poja sigitasin! Püstihäbi!»

«Ma pole arg, isa. Aga soo... sooga tuleb võidelda teistega koos... Kui Mäe, kui Lange, kui Rabaotsa ja Ojasoo kõik ühel nõul... Soo vastu ja nende kiviste põldude vastu...»

«Mis?!» Ja siis ei saanud vanaisa tükil ajal sõna suust. «See... see on ju see... kolhoos? Kas seda sa tulidki — oma lihasele isale ütlema?»

Ma nägin, et isa sirutas ennast. Nagu lahingu eel.

«Kas seda?» küsis vanaisa. «Peale kolme pikka aastat tõi rõõmusõnumi! Kolhoos! Peale seda, kui ma su lapsi toitsin ja katsin? Vasta!»

«Kolhoos või kuidas tahad, isa. Aga nii ja ainult nii... saabki. Teie aga... igaüks omaette... ihuüksi ja omapead... Nagu hundid metsas... Nagu kiskjad hundid, isa! Aina võistu ja vägikaigast, küüned ja silmad enda poole. Igaüks on kange peremees! Aga tegelikult... tegelikult olete viletsaimad orjad... Üle jõu töö katkestab...»

Isa oli äkki väga rahulik.

Vanaisa käed värisesid.

«Ole vait! Püstipunane! Kas... kas läksid hulluks seal... oma sõjas?» Vanaisa oli karjunud. Nüüd neelas ta raskelt ja hingeldas vilinal.

«Või . . . või salgad sa ka oma isa Jehoovat?» surus ta kähinal. «Mis?»
Vanaisa seisis nüüd isa ees. Õige ligi. Ja mina olin üleni jääst. Vanama tuli halisedes pliidi eest laua otsa. Ema hoidis isa käsivarrest kinni ja vaatas talle hirmunud küsimusega ainiti näkku. Võib-olla kartis ta vastust rohkem kui vanaisa?

Minu isa tõusis püsti. Nüüd seisid nad silm silma vastas. Isa ja vanaisa.

«Kes on see sinu Jehoova, isa?»

See küsimus oli nagu löök. Löök vanaisale näkku. Midagi nii koletut polnud ma eales kuulnud! Aga isa ei halastanud.

«Sinu Jehoova — see on olnud sulle kilbiks ja mõõgaks oma laste vastu, oma naise vastu! Sa oled löönud meid temaga kui piitsaga, isa! Ja nüüd . . . nüüd tuled sa ja küsid minult . . .»

Siis vaatas isa vanaisale näkku ning lõpetas hoopis tasem, peaaegu paluvalt:

«Miks küsid sa minult, kes tuleb sõjast, midagi seesugust?»

«Välja! Välja minu majast! Sina ja su . . . Välja! Langegu katus kokku, kui ma teile siin veel öömaja annaksin! Välja!»

Ja me läksime.

Ema kandis väikeõde süles ja nuttis. Mina hoidsin kramplikult isa käest kuni autoni välja.

See ei olnud paradiis, kust me tulime. Aga ometi oli õudne nii minna. Meil kõigil.

Aidast elutoa lävel seisis vanaisa, täites oma võimsa koguga madala ukseava.

«Ärakadunud poeg! Kommukas! Isatalu rüüstaja!» hüüdis ta meile järele.

Aga siis võttis auto hääled sisse. Ma ei saanud enam aru, mis vanaisa ütles. Ainult ta suu liikus ja ta tõstis oma krobelised käed üles heleda taeva poole. Küllap ta manas.

Kuid imelik! Äkki näis ta mulle sootuks väike ja sootuks jõuetu. Võib-olla seepärast, et auto kiiresti eemaldus? Nii hirmus üksik, nii väike ja nii jõuetu. Oleksin võinud ta pärast nutta. Ainult et — kunagi hiljem. Mitte praegu. Praegu polnud selleks aegagi.

Isa väike sõjaväeauto keeras suurele teele.

Ja isa istus roolis. Minu oma isa. Istus roolis ja vaatas otse ette.

Ta ei rääkinud meiega midagi. Aga võib-olla nii oligi parem.

Kunagi hiljem räägib tema meile kõik ja meie talle. Kunagi hiljem. Mitte praegu.

Aeg tuleb maa ja mere peal...

Poem

1

Ma istun pliidi ees ja raiun alla hagu.
Veetrummel mühiseb. Supp haudub kaane all.
Paest põrandal käib sooja toodud tall.
Jääd täis on aknaruut. Jääd täis on uksepragu.

Taat tasus hobused. On lehmad lüpstud naistel.
Lamp kiilub. Lumerudin . . . Äkki — kop-kop-kop!
Aa, naabrimees! Täis külma nahkne jopp,
ta hõõrub punetavaid käsi pliidi paistel.

Siis toetub järile ja laiast püksitaskust
veab piiburiistad, rapsib «mihklit» ning
aampalgi alla keerleb sinkjas ving.
On videvikutund. On möödas päev täis raskust.

. . . Käed kohmas, saeme puid. Soomännid mähkund uttu.
Jääs kirvevars . . . Jääs leib . . . Näol aurav higitilk . . .
Nüüd nagu pere liige laulab kilk.
Ja toas on supilõhna, suitsu, juttu, juttu . . .

Jutt laabub raietööst ja tuhli müügihinnast,
siis poegind märadest ja rautamata reest,
ja veiste konditõvest, talveteest,
ning ülbest lihunikust, kes on käinud linnast.

Kui on nii vasikad kui vallaisad vaetud,
muud ilma parandab ja paikab meeste jutt.
Siin Stalin . . . Seal hull Hitler, laubal tutt . . .
Maa, vana Maa on nagu püss, mis laetud.

Ja juba marsitakse mälestuste radu
Karpaatides, vint seljas, «Keisrit kaitse» suus.
Näen savimaju, naist, käes piimakruus,
ja lilled seas kaevikut kui mürgimadu.

Näen jooksvaid kogusid, näen plahvatuste seeni . . .
«Ei!» karjub välihall. Kes hoolib sellest ei-st!
Siis kuulen — saabub aasta seitseteist. —
Oktoober. Petrograd. Nälg. Bolševikud. Lenin.

Ma vaatan jutuvestjaid — õhetavad palged.
Nüüd läheb vaidluseks! Küll praksub sõnaleek!
Kas Venemaa on paradiis või seek?
Taas kuulen — punased . . . Vaid punased ja valged

Ma istun pliidi ees ja raiun alla hagu.
Ma istun väiksel järil. Istun väiksel maal.
On kuskil traataed, «Internatsionaal» ...
Mu ilmapilti tungib esimene pragu.

2

Nõnda jõudis see minuni:

... Hallis meeleheite hommikus
hakkavad kumisema kellad.
Tuuline kaldapealne.
Kuulidest ja lõkgetuledest auklikud sinelid.
Kaevikuporised ja rauaräbused poolsaapad
paleede parketil.
Ja veretav lipp
nagu punakaartlase märk
taeva halli papaaha ees ...

Nõnda jõudis see minuni:

Varata jäänud vürst
tinistab «Põhjala» kõrtsis balalaikat,
joob ja jaurab nuttes:
«Venemaad ei ole enam!»

Armeeta jäänud valgekaardi-ohvitser
kummardab kokkuostja ees
kelnerina:
«Venemaad ei ole enam!»

Õueta jäänud õuedaam
kohendab sassiläinud kübarasulgi;
tal ei ole midagi müüa
peale iseenda —
Venemaad ei ole enam ...

«Kurat!» sülitab sõjainvaliid
pühakoja põrandale
ja tõstab end karkude abil
halli laotuse alla,
kus on ajalehed, pirukamüüjad ja kerjused.

«Venemaad ei ole enam ...»
sosistab kulunud soobelkrae.
«Ei, Venemaa on,
aga kapitalismi matsid nad maha,»
vastab Port-Kunda tööline.

3

Vanaema hoidis asju, nagu asju hoitaks.
Mõrkjast metsarohust lõhnas kirstki, et ei koitaks.

Selle kirstu oli ta kord mõisakokalt ärvinud.
Maalri-Jäska oli selle paatjaspruuniks värvinud.

Küll seal oli imeasju! Lilledisi kruuse,
tanusid ja naaste-narmaid, puhviskäiseid pluuse,
ummisking ning valepatski justkui vanund vilt.
Aga päris põhjas puhkas keisri perekonna pilt.

«Vaata, poiss, nüüd au ja hiilgust, vaata uhket klantsi!»
Roosa tüdruk hoiab süles roosat koerakrantsi . . .
«Küll on nende piltide ees põlvi väristatud!»
«Vanaema, miks üks nurk on ära käristatud?»

«Revolutsiooni ajal,» kostab kõnetatu.
«Soldat rebis! Punased . . . Ei nemad kartnud pattu.
Lausa pliidi alt sain kätte. On siis pildil süüd?
Seisku . . . Leiba ta ei küsi. Näed, siin seisab nüüd.»

«Vanaema, punased on vabrikus, eks?» pärin.
Vanaema õlgu läbib nagu külmavärin.
«Ole vakka! Selge-poiss, näed, sellega end hukutas . . .
Vangis on ka vabadik, kes vabariiki kukutas.

Kes siis lubab kirikhärrat pärapõrgu saata,
rikkad jätta rikkuseta, peremehed maata?
Tuleb sinulgi siin elus leida ükskord oma tee.
Otsi, poiss, siis, otsi oma! Aga see ei ole see . . .»

Koka seelikuga kaeti kadund keisrisugu,
et ei leiaks lapselapsed ega ajalugu.
Imelise kirstu oli vanaema ärvinud.
Maalri-Jäska oli selle uhkelt üle värvinud.

4

Puuoks on lehtedest tühi kui trell.
Käid udus kui surnute saarel.
Sel rehetoasuitsusel sügisel
viis jõhvikale mind vana lell —
kikkvuntsiga Sultsi Kaarel.

Kesktalvel, kui tuisk mattis puid ja maid
ja gripp sidus kaela salli,
lell aidast tõi toobiga jõhvikaid,
siis karsituseks soomammu said —
jäist, haput ning külmahalli.

Nüüd kaasas on marjakorvid ja kruus,
seapekiga saiatükk taskus.
On kaltsud ja õledki säärikus.
On sammus meil mehine väärikus,
ja mütsi all mõtete raskus.

Ma astun . . . Mu sihiks on Kaarli samm.
Jälg jälge kaob hommikuhallas.
Tean — Kaarel on tugev. On tugev kui tamm.
Hea koormaköie veab katki ta ramm.
Ta kuulus on terves vallas.

On kuulsad ta sirged kartulivaod.
Teeb katust — on meistriteos seegi.
Nii ilusaks kubuks raiuda haod,
nii munajaks treida heinasaod
kui Kaarel ei oska keegi.

Ta käte all heliseb kandlekaas.
Kui tantsib, särgirind valla,
siis põrutab jalga, et mürtsub paas,
ja priske külatüdruk kui raas
käib otse aampalgi alla.

Vaat see oleks kuldaväärt koduväi!
Kuid pruut kaotas sukavarda . . .
ja kosjaviin Kaarlist toomata jäi.
Käib vanapoiss uhkelt ja püstipäi.
See sulase suutäit ei karda,

kes Kaug-Idas soldatisuppi sõi.
Seal oldi ka haiglas, kuna
kartetšikild abaluu lõhki löi.
Siis käis keisrinna ja kingiks tõi
siidlindiga kuldse muna.

Me suvistepühil, kui päev on pikk,
koos võtame aita minna,
ja Kaarel, täis väarikust vuntsikikk,
käes muna, on valvel kui püssitikk,
kui seisaks ta ees — keisrinna . . .

Koos harjame mundrit. Lell koisid neab.
Ränk kopitus välja ei lähe.
«Jah, näed, poiss, määndub, mis määnduma peab . . .»
Koirohuse soldatimütsi seab
ta mulle siis kõrvuni pähe.

On nukravõitu kõik kangelaslood,
uus põlvkond neist taipab vähe.
Me sammume samblast jõhvikasood.
Sookured kui ümberrivistuv rood . . .
«Lell, miks me otse ei lähe?»

Me läheme ringi. Me sumame vees.
Sookailud jalus kui rauad.
Miks läheme ringi? Mis on seal ees?
Lell vaikib. Siis sõnab: «Poiss, tarnade sees
on hauad . . . Punaste hauad.

Kui taandusid Kundast tööliste väed,
ei haavatuid kaasa saand viia.
Kuid haavatud — kuhu sa lähed või jääd!
Neil traadiga kokku seoti käed
ja valged nad tarisid siia.

Nad maha lasti siin mätastel . . .
Palermos¹ on valged maetud . . .»
Soo taga lööb Viru-Nigula kell.
«Mis aegu veel näha saab,» ohkab lell.
«Maailm on kui püss, mis laetud . . .»

Soomännid ja tumedad laukaveed.
Soo . . . Soo nagu lõputu meri.
On õhtu. Käin kahutand koduteed.
Külm . . . Kõhe . . . Ja jõhvikad . . . Vaatan — need
on punased, otsekui veri.

5

Veebruar, küünlakuu külmakalge.
Lumisel katusel vares koogab.
Lumiste katuste kohal voogab
sini-must-valge.

Lumisel väljal
suuskade sinisooned.
Kahvatus taevas
traatide härmatand jooned.
Härmatand mütsikõrv.
Härmatand kask.
Kase all mundrid
ja pillivask.

Rahvas on vakka kui hingepalvel.

Käsklused raksuvad.
Kannad plaksuvad.
Valvel!
Üks! Kaks!
Kodukaitsjad — samariitlased.
Nahkrihmades kaitseliitlased.
Näod nagu kivist.
Näod nagu Põhjala põhjakivist.
Härmas on inglise püssi raud.
Õhk rappub koondlasu äikeses.
Raks ja raks!
Paraadmõök läigatab
veebruaripäikeses.
Rühmad, jaod . . .

¹ Koht Rakvere lähistel.

Üks! Kaks!
Üks! Kaks!
Üks! Kaks!
Silindris härrasmees
möödub rivist,
vana ja paks . . .

Põhjatuul näpistab puna palge.
Lumisel katusel vares koogab.
Lumiste katuste kohal voogab
sini-must-valge.

* * *

Karukoldade ja paberlippudega ehitud
algkooli saalis on aktus.
Aknas päike, aknal — tolmune kaktus.
Sosin. Arg köhatus. Pidurüüs laste sagin.
Saalis laud. Laual raadio. Raadios ragin.

Täna kõneleb president kogu eesti rahvale.

Istun viimastes ridades,
tõsiste maavillaste meeste seas,
oodates,
hinge pidades.
«Täna kõneleb president kogu eesti rahvale,
poiss, kuula ka!»

Hääl ragisev, argipäevane, raugaeas.
«Elutanner, kui tuisune väli on see,»
ütleb ta.
«Igaüks meist leidma peab o m a tee,»
ütleb ta.
«Igaüks meist leidma peab õ i g e tee,
nii üksikisik, nii ka rahvas ja maa.
Eesti rahvas ei pöördu paremale,
eesti rahvas ei pöördu vasemale —
see sobiks vaid üksikihile.
Eesti rahvas valib kuldse kesktee,
sest see tee viib kõige õigemalt sihile.
Kuldse kesktee kirjutame saatuse
kaaluvihile.
Teisiti ei saa.
Kuldse kesktee . . .»
Palitus on palav. Väljas tuulab.
Saal kuulab.
Kuulab ja vaikib kui maa . . .

* * *

Lähnen koju üle umbetuisand välja.
Terav hangehari suitseb tuhkat lund.

Kidur pihlakas näeb kivivarel und.
Suman üksi üle umbetuisand välja.

Jääd täis kulukõrred küürus tuulevaevast.
Kuldne kesktee . . . Kas ka siin on see?
Jah, kus on siis minu õige tee?
Näen vaid tuisust maad ja puudekõrgust taevast.

Taamal Kunda korstnad, rasked suitsulipud.
Linnatee . . . Kas see? Tuul ajab mõtted koost.
Lund täis talutaat, käes ohjad, hoiab hoost:
«Trr! Pea kinni, kus sa, kurat, kipud!»

Tuisk veab lumeviirge üle tühja välja.
Paesed kambriseinad . . . Õlgsed katused . . .
Koduaknad . . . Käin ja otsin, mõttes otsin teed.
Tahaks kusagile, tahaks välja, välja . . .

6

Me kartuleid valime jürikuul,
toeks õlekood lattide najal,
sest tuule ristipäeva peab tuul
ja külm on ka keskpäeva ajal.

Talv kurjalt me kuhja on pitsitand —
pool jalga on pehmet podi.
Ka hiired on eland ja itsitand
ja õlgedest teinud sodi.

Kui kergitad kubu — piiks! Jala ees käis
hall välk. Neid kokku ei loegi.
Kõik õlepähikuist pesad on täis
õrnpehmeid ja roosasid poegi.

Maad koerad on kraapimas sedamaid.
Küüis kribistab paat . . . Ei taba!
Ja õhtuni august paistavad vaid
kolm vihast ning solvunud saba.

Kas ostab me tuhliid too tähtis tuus?
Kõik tündrid on rohkem kui triiki.
Tean lehest, et kartul ja piiritus
peab üleval vabariiki . . .

Taat kotte seob piipu sättides.
Saab setverik täis meil ruttu.
Ja naised maavillastes rättides
taas puhuvad külajuttu.

«Oh au või asja! Ilm pattu täis.
On tolku siis tüdruku-idul!

Näed — möödunud pühapäev jälle käis
koos p e r e m e h e g a pidul.»

«Küll käib nii kaua, kui kõht on ees.»
«Ta meestele mekib kui rosin . . .»
«Noh, sääraseid rosinaid peremees,
kui tahab, saab terve tosin.»

«Näed, eelmine teenija tite sai . . .»
«Kes käskis siis lakka lasta.»
«Jah, omad vitsad . . . Kord olid pai,
saad eluaeg silmi kasta.»

«Eks kastku neid siis, kui sügeleb saps . . .»
«Nüüd nõudvat veel alimenti . . .»
«No tehku selgeks! Äh, sauniku laps,
ei tema saa mitte senti . . .»

Ma põllupeenral näen haljast eost.
Näen tüdrukuil ohatand huuli.
Ja maa laseb päiksesse muldsest peost
lõolaulu kui hõbekuuli.

Ja kartulitel on oma kraad . . .
Me seisustel vahet teeme —
suur rahaks, seapõrsaile pabulad
ja keskmistest saab seeme.

7

Toas on toidukeetjad juttu vadamas.
Perepingil külalised kallid —
meie soome sõbrad — Suurisaari Hallid.
Halli alus õõtsub Kunda sadamas.

Käbe soome ema jutujärge peab.
Neli poega ei sea sekka ennast.
Tursked mehed justkui «Seitsmest vennast»,
muudkui mõtlevad, kuid mida — jumal teab!

Valged juuksepahmad, kaelte punav vask.
Paksud kampsunid ja jalas soome sussid,
pükstel pannalrihmad, rihma küljes pussid,
punnis pussipeadeks kirju maarjakask.

Kuusekoorel räimed, kuldsed, krõbedad,
soome ema võtab korvist sõbrakingi.
Kooreräim kui rahupiip käib ringi.
Poiste kampsuneil näen siin-seal soomushõbedat.

Vanaema palub: «Poiga, istu, söö!»
Iga poig sööb vaikselt kümme muna.

Juus jääb valgemaks, sest palges kasvab puna.
Naksub pink ja naksub pussi hoidev vöö.

«Kiitos, toverit!» Koos aidas käima peab —
sõbra korv saab triiki pehmet villa.
Ent just silk ja kartul teevad soome silla.
Vana Miira koorma sadamasse veab.

Kukerpalli mägi . . . Meri ongi siin!
Trümmi tühjaks kolisevad tuhlikotid.
Silgutünn on vankril. Klaarid on kõik sotid.
Kunda mees teeb: «Nindaks!» Soome poiga: «Niin!»

Nii et kojusõit . . . Ei, sõbrad ees kui kett.
Soldund laevatekilt kaome uksemõhna.
Valge kajut täis on kohvi kanget lõhna.
Kruusi mulksub merepiiritust kui vett.

Kartul, koorekalad, soome leib ja juust.
Väikses aknasilmas hulbib päikseteri.
Vastu silda loksuh roheline meri.
«Hüvä rüüpi! Viru poiga pole puust . . .»

Kui kord prooviks, ei vist jutujärke saa.
Vaat kus poistele nüüd suud on pähe pandud!
«Tule, toveri! Kui Suurisaaris randud,
siis näed kaljust saart, see saar on minu maa . . .»

Põhja põliskuuse ladvas mühab viin.
Märkan vidusilmis mõtte rasket rauda.
Parkund rusikas lööb võimsalt vastu lauda.
«Niin! On Suomi? Niin! On Suomen pojat? Niin!»

Vanast karvasest on varsti kajut must.
Kuulen: rüssä! Kuulen: perkele! ja puukko!
Jälle: rüssä! rüssä! perkele! ja puukko!
Püüan märkamatul lahti teha ust.

Tuult täis Põhjanaan on üle musta vee.
Tekilt kostab: «Viru poiga, viira!»
Tühja lasipuud on närid vana Miira.
Nüüd ta hirnatab, siis jookseb kogu tee.

8

Künnan jaanikesa. Adrakured peost
maha kulutavad rakuks verdund nahka.
Särk on märg kui praegu võetud leost.
Künnan Põhja-Eesti rasket, savist rahka.

«Miira! Manni! Vaole!» karjun kõigest väest.
Künd käib vinka-vonka. Vannun musta kurja.

Parmud kuradid on täitsa ära käest!
Päike praeb kui keris tolmust turja.

«Miira! Manni! Vaole!» Saha läikiv sööst.
Plaksub piits, siis pingule veab ohi.
Meie tööst, me vihavarmast tööst
näoli mulda pöördub sõnnikut täis rohi.

Ränk on künda sind, mu Eestimaa!
Vares justkui mees mul kõmpsi taga.
Nõnda koiduvalgest adra taga ma
maadlen maaga nagu Jakob jumalaga.

Möödan varju . . . Põllu roobasteel,
lõunaoode korvis, tuleb vanaema.
Leib ja soolavõi ja mine tea, mis veel . . .
Vanaema vaatab, hakkab kõnelema:

«Noh, on raske? Vähe, vähe sööd!
Nii ei kasva külapoiisi konti.
Vaatan — adra taga justkui lipsu lööd.
Hobusedki vahivad kui tonti.

Sa pea meeles — see on meie maa!
Selle maa eest taat sai sakstelt nuuti.
Pea saad peremeheks . . . Nii et söö nüüd ka!
Kole kah, kui sa ei saagi pruuti . . .»

Künnipoisist peremeheks? Miks?
Haukan värsket leiba tolmund peenrarohus.
Kuueaastaselt ma tahtsin kindraliks . . .
Nüüd siis maa . . . Ja mure . . . Kohus . . . Kohus . . .

Aga raamatud ja kool? taas pähe poeb.
Korruga näen endas kadund poega . . .
Ent mu vanaema justkui mõtteid loeb,
sest ta sõnab vaikse, kindla moega:

«Kes siis jutust adra käepuud treib?
Ei sea sõnad ühtki kangast niide . . .
Aga maa on elu. Põld on meie leib.
Raamatud, mu poiss, on ajaviide . . .»

Küntud põld kui tume püksipaik.
Hea on mullalõhn ja hea on lõunaoode.
Päikse käes on leival teine maik,
sest see leib on — künnimehe toode.

On Toolsel meil niitu vakamaad paar.
Hea merehein — soolane, kare.

Siit paistavad Letipea, Kuradisaar
ja röövlite lossivare.

Paest põhjarannik on huikeid täis.
Ma niidan, ja selg lööb pindu,
sest kalda all heinalaine käis
ka Lõpe Kustile rindu.

Ja Kustist on kuue-jala-meest!
Ta kaare laiust peab kiitma.
Jah, halja «riigivanema» eest
mees meile jäi appi niitma.

Ma niidan. Käes tunnen tuikvel verd . . .
Käib kalda all lainete pahin.
Ma niidan, ja sinist ning suvist merd
taas silmast silma vahin.

Ma vahin . . . Me heintesse tulevad
sealt Underi mereveised.
Raudtrellid seal Tuglast sulevad . . .
Seal taga on rannad teised.

Ma niidan. Käib löögitaktis samm.
Kuid mõttes on «oleks» ja «aga».
Jah, ikka see kõige ilusam
on sinise mere taga!

Kuid seal ta on . . . Tahiti saar!
Ei karvavõrdki vähem.
Sai loetud . . . Nüüd mulle too kaugel kaar
on Kuradisaarest lähem.

Viib sinna mind mehine meresõit.
Näen palme, murdlaineis kari.
Näen juustesse panemas valget õit
kuldpruuni tahiititari . . .

Suu ammuli, teda ma vahtima jään.
Kuid südames torgib okas,
sest öösel neid isegi unes näen
ja kardan, et tervis on mokas . . .

Kuid olgu mis on — aeg arutab.
Eks minugi päristee alga —
siis pörutan merele, saagu mis saab!
Ma lihtsalt lasen jalga.

Poen prahilaeva ja süte sees
kaon kas või Ameerikasse.
Maailm on risti-rästi mu ees
täis elu- ning õnnetrasse.

Käes au ja kuulsus — küll tuleb ka see —,
siis möötmast maailma kaugust
kord väarikalt Kunda külasse
ma tulen kui Hamsuni August.

Ma niidan ja mõtlen kui möldripoiss,
kes reisis, sai kirjanikuks . . .
Ma kaua veel väge saaks mõtteist noist,
kui väsimus peale ei tikuks.

«Poiss Une-Annel vist ehal käis!»
on kõikidel lõõbiks lusti,
ja suu saab kõrvuni naeru täis
suur niidumees — Lõpe Kusti.

Jah, mõelda on mõnus, kuid niita on hull.
Selg ajab vist seitsmendat kesta . . .
Soo, naabri tüdruk nüüd palub mul
ka oma vikatit vesta.

«Poiss,» ütleb ta, «mõtlesid minust, eks?
No oled ka sina vast suutu!
Ja silmad sa vaatasid siniseks . . .
See tähendab ilmamuutu.»

Taas kahiseb angervaksu täis kaar.
Ränk merehein — soolane, kare.
Ja meres on Letipea, Kuradisaar.
Ja lootus kui lossivare . . .

10

Kuulen haukeid, kella häält,
kuulen — Valti ammub.
Külakari Vandismäelt
raskelt koju sammub.

Pingul nisalähkritest
poetub valgeid piisku.
Naaskli-Peeter, seljas vest,
käib ja punub viisku.

Lehma tunned lüpsikust,
õiget õit näed marjast . . .
Jah, kuid jutu pärast just
mina ootan karjast.

Puder. Võisilm. Suitsusaun.
Lool kas lõpp ei saabu?
Ei! On Peetri jutupaun
Kaval-Antsu kaabu.

Juba tutvustades ta
napsab võõrast ninna:
«Palun Peeter Suurega
mitte segi minna.

Tõsi jah, kui mõõta, saan
ainult poolteist meetrit,
aga muus ma ületan
iga pikka Peetrit.

Viiekümne aasta eest
— siis mind saunas loodi —
kõnetas poolvalmis meest
Looja nõndamoodi:

«Pikad kossid panime
Katku Mihkli alla,
kuid eks mõistust sulle me
seda rohkem kalla.»

Siis tõi palmiokste sees
mõõku mitut liiki,
ütles: «Peeter, kulla mees,
mine juhi riiki!»

Vastan: «Peetrus, nimekaim,
kandis ainult keppi,
eks siis Sauna-Madli maim
sama auga lepi.»

Ainult ühte soovi ma
Looja ees ei varja:
«Issand, anna juhtida
Kunda küla karja!»

Looja ohkas: «Riik või pull,
mis seal ikka vahet . . .
Ainult — siis saan anda sull'
poole vähem pahet . . .»

Jah, on nähtud puid ja maid,
naerutatud pruute —
venelasi, abjakaid,
sakslasi ning juute . . .

Rahad rinnas kahelt realt,
sõitsin suurde linna,
minusse seal paugupealt
armus noor vürstinna.

Palub. Nutab. Kõigest väest
valmis lossi viima.

Lubab sööta omast käest
mett ning linnupiima.

Mina vastan: «Frau, pardon . . .
Tentsik, kanna pauna!
Kui vürstinna armund on,
tulgu siis mu sauna.»

Tulebki . . . Noh, vaatan — jaa,
ilus, õrn vürstinna!
Ja nii peen, et ei või ka
metsa alla minna.

Kohkun — mis sa tood või tead?
Inimesest kahju . . .
Ütlen: «Kallim, kui just pead . . .
mine pissi ahju!»

Ise mõtlen: säärast naist
võtta küll ei täi ma —
kole kah, kui eluaeg
hakkab ahjus käima.

Pulmast lähed, teab mu vaist,
justkui Türgi sõtta.
Noh, kuid jälle — prostoi naist
mul ei sobi võtta . . .»

Tõsitarkust, huumorit,
luulet läbisegi.
Mis on elu — sellegi
Peeter selgeks tegi:

«Sarve otsas lillepärg,
hänna otsas häbi,
elu on kui Pärtli härg,
kukud — puistab läbi.

Aga sind peab kartma ta —
siis saad jagu arvest.
Poiss, sa haara elul ka
nagu härjal sarvest!

Vaata mind! Mis muret mul?
Kapsas vajab vaotust . . .
Keerlen nagu uhke kull
keset Looja laotust.

Aga vaata peremeest —
küll on mures vaesed!
Heinamaad on triiki veest,
põllulapid paesed . . .

Korja, orja . . . Oh sa hull!
Rannamees, löö rott! . . .
Kuni Liiva-Annus sul
pistab pilli kotti . . .

Einoh, mul on muret ka,
koergi ajab karva.
Siis löön vilet, laulan — jaa,
nii et kostab Narva.

Pastlanahka pargib peks.
Kari läheb kaera . . .
Aga naer on terviseks.
Poiss, kui saad, siis naera!»

11

«Äh, Peetri juttu või kedagi,»
sülitab poolpõiki suunurgast
pooleteramees,
soonine ning sünge Pahklepa taat.
«Elu on nagu Kunda tsemendivabriku
kivihunt.
Viskad talle lõugade vahele
lahmaka
seda kõva,
seda sinavat,
seda sätendavat
Ubja paat —
ramps! ramps!
ja ongi läbi.
Tean, poiss, tean!
Viisteist aastat
täitsin kividega kivihundi
ja kuue lapse kõhtu.
Nüüd on pooleterakrunt.
Ja mis seegi parem kui
paekivihunt?
Oi-jah! Ja juba on õhtu.
Juba on õhtu . . .»

12

Üks lind lööb lahku parvest.
Kuldtähtedest rada maas . . .
Mis saab küll sest eluarvest!
Ma haaran härjal sarvest —
ma seisan sadamas.

Merd vahin kui peremees renti,
kui metsjänes lepikut . . .
Laev peale laadib tementi.
Mul taskus on viisteist senti,
tükk pekki, tükk sepikut.

Küll see l saan raskemat raha.
Seal kerge on töö ja vaev . . .
Ma kivise maa jätan maha,
ja kaugete merede taha
viib mind see suitsev laev.

Rand magab, ka tuul ei puhu.
Tean — saatus on sugenud,
ja rändur sai ränga muhu . . .
Kus on siis see punker, kuhu
n e d poisid on pugunud?

Tumm, tuuletu vaikus on merel.
Ja südames kirvendab . . .
Keskhommeik on koduperel.
Vaid laeva tõrvmustal kerel
veepeegeldus virvendab . . .

Käes ämbrid nii hõbehaljad,
vöö vahel kõik seelikud,
näen naist, kel põlved paljad.
Ta naer, ta madrusenaljad
on ülemealikud.

«Noh, poiss, mis sina siis vahid?
Ja süütud silmad on sul . . .
Vist õnne ning armastust jahid.
Kas tõesti mind pruudiks prahid?
Noh, tule, mu musurull!»

On kajutil otsekui majal
pelargoonium akna all.
Raudkorstnal on tahma kui pajal.
Paar meremeest reelingu najal
mind naeravad mürinal.

Ma lähen . . . Oh elu või härga! . . .
Naer kumiseb, kumiseb . . .
Käin põlluteed kastemärga.
Üks tüdruk siin punub pärga.
Maa õitseb ja sumiseb.

«Poiss, kus sa olid nii kaua?»
Poen sõnatusseintesse.
Toast leian veel kaetud laua.
Ja häbi kui tulise raua
viin lakka heintesse.

Meil on paariaastane pullipabul,
niisugune pruntis Punu.
Tore on tema sooje sarvenabulaid sügada.

Tassin salaja leiba ning loomajahu,
ja Punu selg on läinud siledaks,
karv viledaks,
nüi et naabriperenaine,
kui teda viimati nägi,
lõi kaht kätt kokku ja hüüdis:
«Oh sa junu!»

Nüüd mudib kokkuostja Punu turja,
kobab kõhualust ja kinnersooni,
siis tõmbab punetavate pihkudega
üle nahkse püksipõhja
ja sõnab:
«Niikuinii saan pügada . . .
Kurat temaga — kuuskümmend krooni!»

Koidueelses tähesäras
istume hobusetekiga kaetud heinakotile
ja sõidame linna,
Punu vankripäras.

Kaarli kuusiku kohal on maanteel mees,
kintspüksid jalas, lips ees.
«Lähen Rakveresse,
vast saate sõidule võtta,
viite pärale.»
Mees istub,
peen säärikus koib rataste vahel rippu.
Jutt põikab lihahindadelt
Abessiinia sõtta,
sealt Rooma—Tokio telge mööda Berliini.
Nüüd sokutab võõras vankriõlgedesse
otseku miini:
«Hitler annab varsti kogu Euroopale piitsa
nagu sina, mees, oma vanale märele.
Veel aastat neli või viis
ja siis —
jõuavad sakslased ka siia pärale.
Siis tõmbad ka sina, eesti peremees,
oma katuseharjale
haakristilipu . . .»

Rattarehv rabiseb.
Kruus Punu sõrgade all krabiseb.
Isa kortsutõmbunud kulm vabiseb.
«Trrr!
Ei, meie teed ei kohtu . . .
Mees, mine maha!
Mine maha!
Säärast saksa meie Miira vedada ei soovi.»
Mees seisab teeserval, keset tolmust rohtu.
«Oota! Veel aastat neli või viis,
siis . . .

Siis nuusutad püssirohtu . . .
Oota, küll aeg veel näitab sulle!»

Isa ohkab:
«Küll on ikka maailmas hulle!»
Kuid juba sõidame linnakäras.
Keerame suurde kokkuostuhoovi,
mis on täis hobuseid, vankreid, peremehi
ning pulle.

Peremeeste säärsaapad tammuvad
kindlalt ning raskelt,
nagu linnakive trotsides.
Pullid on pikad, seljad lookas ja laiad
nagu rukkirabamise pingid.
Siin nad puhivad, kraabivad maad,
mõirgavad ja jõllitavad verdunud silmi
nagu vastast otsides.
Missugused sarved!
Missugused singid!
Missugune karv —
klantsiv nagu küünlakuine hüljes!
Ja korraga märkan,
kui väike, kui armetu, kui tokerdanud
on meie tore Punu
nende pingipikkuste pullide seas
seal lasipuu küljes.
«Punu, pole viga . . .» sosistan sooja karvasesse kõrva.

Pullid, pullid ja lasipuud . . .
Päike kuumutab loomahigi, sõnnikut, katusetõrva.
Põud . . . Ega õhk muidu kirikutorni ümber värele.
Soo, Punu, ongi kõik.
Kuid jõudnud keset hoovi,
kuulen korraga Punu muu-d!
Ma vaatan ringi
ja näen, et Punu vaatab meile järele.
Näen pinevil, hirmunud, meeleheitel silmi . . .
Näen silmi, nagu kavatsetaks mõrva.
Lihunikud ajavad naerdes juttu.

Kirikutorn, lasipuud, inimesed,
loomad, loomad, loomad —
kõik kaovad korraga kuuma
kipitavasse uttu . . .
«Lähme, ostame linnasaia,» ütleb isa.
«Siis käime talurahvakaupluses,
sest Miira on lihis
ja Manni rangidele peab panema
uued roomad . . .
Noh, poiss, lähme ruttu!»

Isa viib mind üles Vallimäele.
Maa jääb hüvale, linn kurakäele.

Rohtund künkad. Linnameeste lambad.
Lossivaremed kui murdud hambad.

Isa ütleb: «Siin on ajalugu.
Orjaks alandati siin me muistne sugu...

Siis kolm noormeest tulid Vallimäele,
käte nad töötuseks siin tõstsid käele.

Faehlmann, Kreutzwald, Nocks... Suur Viru vanne...
Vabadus on eeskätt — vaimuanne.

Sinu aeg ehk räägib teises keeles,
kuid mis oli, seda, poiss, pea meeles!»

Rapsti! rukist ja rukkililli sirbiga sahas
Ivan — valgekaartlane, emigrant.
Juhutööline. Särgil ristpistes rant.
Silmad sinised. Juuksed pruunid ja pahmas.

«Kord harjasin valge kindrali musti kingi...
Usu, vennas: kas valge või punane,
üks tõde kui leib on tunane —
Ivan, tahad süüa, tee tööd, ära tingi!

Marusja ütleb: Ivan, mis õnne sa maanud?
Emigrant! Katkine grammofoniplaat!
Poiss, elu on otsekui Petseri laat —
täna õnne, kui õhtuks pussitada pole saanud.»

Kui teised mind kuuleks — no tõsijutt,
vist saaksin sedelgarihma,
sest pikutan lakas, raamat peos
ja muudkui palun vihma.

Tõuvili on küps, et variseb.
Nüüd põllul on põrgu lahti.
Ma lõunatunnist napilt pool
saan lugemiseks mahti.

Kuid lakas on kreiskooli lugemik,
ja väike sõnastik mingi...
Poete — Venemaa klassikuid —
reaaluseks tõlgin ringi.

Paar sõna saan värsist . . . Kuid ikkagi
neist imetlen Puškini talve.
Ka Lermontovist ükspiiku loen
ma läbi «Kolm palmi» ja «Palve».

Mu tõlketöös sõnal, jah, kitsas on,
kuid mõttel selle-eest lahe:
mis parata — peast panen juurde kõik,
kui värssi jääb valge vahe.

«Poiss, põllule!» korruga kostab alt.
«Vihm ammu on üle läinud . . .»
Ma lähen ja mõtlen, et pole nad
veel nii head tõlget näinud.

17

Kõrb sügis kui rooste poeb kaselehte.
Me külas kord-korralt pekstakse rehte.

Takt-mootor ja «Munctels» on Tagavallast.
Rihm plagiseb, paks nagu saapatallast.

Käib peremees-motorist valvsalt ringi —
aeg maksab ja aega see mees ei kingi.

Kõik kraaksuvad — tolmu tungib kurku ja kõrva.
Suur lüpsik käib ringi, täis õlut kui tõrva.

Mu tööpost on lakas, ma tõstan põhku.
Üks külatüdruk käib kuhjarõhku.

Tal rätik on peas ja räti all tukad,
ja jalas paksud villased sukad.

«Poiss, rutem, rutem!» käes sülem, ta hõigub.
Ja topib ja tallab, et põhuvirn kõigub!

All äkitselt — pots! Soo — mootor jäi vakka.
Suur poolhämär vaikus poeb põhku täis lakka.

«Poiss, ma kardan kõdi . . . Kuid kust? Noh, arva!»
Näost tüdruk on tolmuse õuna karva.

Peos hoian veel läikivat hanguvart ma
ja mõtlen: kust pagan ta kõdi peaks kartma?

Kas kaenla alt? Piha pealt? «Kõdi-kõdi!»
Kuid kohkun, sest üldse ta vastu ei sõdi.

Eks muidu kui laadapõrsad nad kilju.
Kuum tolmune tüdruk nüüd sosistab hilju:

«Poiss, rumal . . . Mis tead sina maast või ilmast . . .
Ma kardan ju hoopis . . . põlvesilmast.»

All mootor lööb popsuma sügisõhku.
Taas lakasuust kerkib suur sületäis põhku.

Ma hangun, hing tulvil kummalist rõõmu.
Siis lähen ja lüpsikust rüüpan sõõmu.

Suur põhuvirn . . . Tolm nagu hobusesaba . . .
Küll vahin, kuid tüdruku pilku ei taba.

18

Kokkuostja on Kunda jaamas.

Tassime vagunisse märgi,
poriseid,
paeraskeid kotipurakaid
mööda libedat laudtreppi.
«Poiss, kõrgemale, kõrgemale!
Kanäe mul turakaid!»
keerutab kokkuostja konksuga keppi.
«Mehed olete ainult raha saamas . . .»
Kaarel tuleb appi nõrgemale.
Kui kroonid käes,
tõmbab ta sonipõhjaga üle aurava pealae
ning sõnab:
«Oh sa teeäärine!
Nihesta kas või naba paigast . . .
Poiss, laseme õige «Põhjala» treppi!»

Restoranisaal pilgeni klaasikõlksatusist,
meeste hõikeist,
naiste naerukurinast.
Paberrossisuits laest maani.
Läikiva seitliga linnasell mängib nurgas bajaani.
Mängib ja laulab roosidest,
suudlusest,
lakaredelist
ning vanaema vokivurinast.
Lell ei hooli pakutud toidusedelist
(kui kelner ka linnamehe kõhu rendiks!),
vaid tellib «asuniku»,
prantssaia
ja pool kilo krakovi vorsti
sakusmendiks.
«Noh, poiss, lahuta meelt!»

Peen ja ilus preili näitab kõrvallauast mulle keelt.
«Hei, oober!» hõigatakse paremalt.
«Karahve kristallkümlit ja kalamarja!

Ja sina, pillimees, kui oled mees,
siis mängi meestele
mehist mehemeelt!»

«Pool vabariigi valget ja eesti heeringat!»
kostab teisalt, pisut aremalt.

Oma vaenu kaks laudkonda ei varja.

Keset klaasikõlinat, laulurõkkeid ning naeru
keegi taldrikut trummeldab:

«Hei, härrased!

Vaadake, kus meie proletariaat pummeldab!

Aga muidu — pole raha, pole raha!»

Samas hõigatakse teisest lauast:

«Tahad või ei taha,
ei eesti rahvas enam hukka lähe —
vallakirjutaja ja veskiomanik
tõmbasid vapside pigimütsid pähe!»

Siis — nagu kahest vastamisi tulistavast rauast:

«Teie, «Kõievabriku» ja «Porodini»² näljarotid,
piilute Narva taha.

Ootate venelasi, ah?!»

«Ja teie sakslasi, jah?!»

«Päts annab teile, raiskadele, liiga vähe piitsa
ja liiga palju süüa.

«Patareis» on teie õige ase!

Proletariaat! . . .»

«Kui vaja, istume,

Hitlerile aga end maha müüa ei lase!

Küll pannakse teidki kord veel murdma

Ubja paat . . .»

«Vaata, kus paradiisi-pakkujad!

Kuradi kommunistid!»

«Teie, mustamütsimehed, olete fašistid!

Parunite piitsa lakkujad!»

«Poliitika jätta!»

kriiskab kõrtsmik.

«Poliitika jätta!

Konstaabel!»

«Kaua siis lastakse neid

«Porodini» punaseid marutada . . .

Noh, veel aastat paar . . .

Küll siis saab soolikaid harutada!

Siis otsime Lähtalagedal hästi ilusa mätta . . .»

«Poliitika jätta!

Konstaabel!

Konstaabel!»

«Justnagu Kain ja Abel!

² Kunda tööliskasarmute rahvapärased nimetused.

Kain ja Abel . . .
Küll tuleb trall . . .»
elkab Kaarel.
Astume õue.
Õhtu on porihall.
Sõidame udus —
tühjal, kulukõrresel saarel.

19

On karjad põldudel. Kapsad toas.
Mets Siberi külani paljas.
Õlgkatuste sammal üksnes on
hoovihmadest õrn ning haljas.

Mu labidalt kuhjale mütsub muld.
Päev sulpsatas sajuvette . . .
Kui hea on tulla ja istuda
nüüd rehetoas ahju ette!

Ristseliti uks, ja tõmbetuul
haosuitsu on õue viinud.
Tuhm aknaruut . . . Loiuna ronivad
nii kärbsed kui lepatriinud.

Tahm. Parred. Ja viljalõhn. Kõrtes kuum,
et tombab või kõrvad krussi.
Paest põrandale on sadanud
paar ümmargust rukkiussi.

Söed hõõguvad. Sütes on kaalikad.
Kuum tuhk, see küpsetab ruttu.
Nüüd vanaisaga ahju ees
me ajame meeste juttu.

Mis oli. Mis on. Mis tulema peab.
Kõik põimub poliitikaga.
Toa kivisel seinal kuulavad
kaks varju me selja taga . . .

Need on nii suured, nii tumedad,
et vaatan — ja rinda poeb värin.
Puuroopi, mis käes mul, kargab leek
ja vanaisalt ma pärin:

«Kui tulevad jälle, kumb parem on,
kas saks või venelane?»
Taat söe seab piipu . . . Eks tedagi
see asi mõtlema pane.

Kord oli ta vallavanemaks.
Aus mees! Ei keegi või kurta.

Ta habe ja pilk mulle meenutab
kooliraamatust Jakob Hurta.

Nüüd popsib. Nüüd koputab kaalikaid.
«Poiss, peerge veel lömmust raada . . .
Jah,» jätkab siis, «katsume mõnikord
ka ise hakkama saada.

Ja kui ei saa — siis Vene on
küll tuhat kord parem kui Saksa.
Mis tuleb, näed ise, ja siin, mu poiss,
meil ennustada ei maksa.

Aeg tuleb maa ja mere peal . . .
Nii lauldakse laulusalmis.
Soo, anna nüüd roop — söed kustuvad
ja kaalikad on valmis.»

20

Raagus kaseoksad rippu nagu juuksed.
Tuul käib ringi, põues vihm ning nuuksed.

Põld ja maja — kõik on vaevahallid.
Kadus suvi. Kaovad need, kes kallid.

Toas on vanaema. Puhkab. Küünlavalgel . . .
Murekortsudeta, puhtal, selgund palgel.

Puhkab pruudipõlvest hoitud siidses rätis.
Käed täis elukühme. Surm need risti sättis.

Käed, mis hellitasid oma pehme moega
lambatalle, kanu, pojapoega.

Käed, mis olid aina koormat kandmas,
ikka toimetamas, ikka abi andmas.

Töö kui sukavarras kodus aastaringe.
Nendes kätes hoiti talu hinge.

Nüüd see hing on enda ära peitnud.
Iidsed taluhaldjad puhkama on heitnud.

21

Maa ning maja magab hingedeöö und.
Aeg on üles seadnud tähe kuldsed kaalud.
Piki õhtutaevast külmad pilvevaalud.
Vanaisa ohkab: «Tuleb lund . . .»

Õuemaad madalad, suudpidi soos.
 Paeseinad kolmveerand meetrit paksud.
 Kardan — ka mul on tuberkuloos.
 Haigus ja vaesus — need käivad koos.
 Talul on üle jõu koolitusmaksud.

Mida siis teha? Kus on minu tee?
 Naabripoisid, need käivad Ubjas.
 «Paemurru kirka,» nad ütlevad, «see
 püksiski keema lööb kohvivee . . .
 Poiss, pole jaksu, siis kroon pole kubjas.»

Raha nad teenivad, tean, see on tõik.
 Üks juba Rakverest ostis bajaani.
 Briljantiinist nad klantsivad kõik.
 Simmanil tangot nad tantsivad kõik.
 Tõmbavad «Evat» ja võtavad maani.

Simmanitel ma käia ei saa.
 Mul pole seesugust . . . esindusfrakki.
 Äkki kirjakandjat on vaja, ja
 tunnen, et sinna vist sobin ma —
 asi nüüd kanda kuvääri või pakki!

Kujutlen, kuidas, tärn mütsi ees, vean
 templeid täis armastust Kunda linnas . . .
 Siis ühel päeval end valmis sean.
 Minnes veel Hiemäel põialt pean,
 imelik sulgkerge tunne rinnas . . .

Postkontor. Ametnik, sarvraamis prill.
 «Vabandust . . .» Siis palun kirjamargi.
 Neetud, küll olen ma ärevil! . . .
 Kui räägin kohast, siis pead tõstev prill
 pilgu lööb minusse otsekui hargi.

«Haridus? Amet? Kas pass on teil?»
 Vastan. Prill põlglikult pöörab tooli.
 «Koht pole vaba! Kes käisid meil,
 vähemalt keskkool on kõigil neil.
 Kaks omas isegi ülikooli . . .»

Prügiks end tunnen muutuvat ma.
 Väljun. Nüüd hõikab too hoobiandja:
 «Noormees, margi eest makske ka!»
 Miks, oh miks ei neela mind maa! . . .
 Ukselt veel kuulen: «Kah kirjakandja . . .»

Kähku-kähku käivad ajaloo kraasid.
 Euroopa on teinud Münchени taandumise.

Soomes on sõda. Paldiskis baasid.
Küla lumistel põldudel
sooritab Nõukogude lennuk
hädamaandumise.

Kolmveerand valda kihutab kokku.
Mehed uurivad masinat
nagu vastrautatud vankrit.
Naised piiluvad pilooti,
elevel ning uudishimulikud
nagu lapsed, nähes näärisokku.
Vana tööline, vene-keele-mees,
annab jutule nooti:

«Noh, räägitakse ikka:
neil pole süüa, pole särki selga panna . . .
Inimene, see on sopp sotsialismi rattarummul . . .
Näete, nüüd on punane lendur teie ees!
Missugused riided!
Ja missugune sile poiss sees!
Ei see soomlasele ega sakslasele alla anna.»
«Oi, ja missugused saapad!
Karvased nagu mesimummul!»

Lendur on uljas poiss.
Terastiib pea kohal taevavõlvini,
seisab ta keset külarahvast —
jalad harkis,
nägu naerul,
kaardiplanšett põlvini.

«Näed — nõöbid ja lennuk,
kõik nühitud haljaks . . .»
«Junukene! No vaata silmi . . .»
«Ilus poiss, et pane või kauboi-filmi . . .»
«Näed, muudkui ajab aga hambaid paljaks.»
«Küll selle tihkaks köstriemandki kaissu võtta . . .»
«Looja arm!
Mis te lorate!
Näete, kui nooruke alles,
ja juba peab minema sõtta . . .»
«Peab!» on vana tööline karm.
«Stalinil on kõva rusikas.
Tema pani metalli puu ja puldani asemele.
Näete — lennuk on neil ühest tükist
nagu alumiiniumlusikas.

Sokol, kak tebja savut?»
viib taat jutu
rahvusvahelisele tasemele.
«Petka,» vastab piloot.
«Petka — perjot!»
«Da, perjot!»

«Pjätiletka,» jätkab taat.
«Proletariaat i pjätiletka!»
«Da u nas pjätiletka,
a u vas tože proletariaat.»
«Molodets!» ütleb taat.
«I starik molodets,» vastab piloot Petka.

Külarahva kohmetus kaob nagu lumelagu.
«Küsi, kas tal naine on!»
«Oh, ja kui on, ega see oma ole.
Seal ju puha riigi jagu . . .»
«Kuule, kutsu Sepale,
laseme kamaaruskat!»
«Kutsu jah, poiss on täitsa maru . . .»
«Teisel ju pommituslennuk passida.»
«Äh tühja, selle võime kamba peale
niikauaks Miku toa taha tassida . . .»

Lendur on lõbus poiss.
Ta kuulab tähelepanelikult
ja naerab kaasa,
nagu saaks kogu kõnelusest aru.
Ja kui lennuk järgmisel öhtul stardib,
kadudes möirates lumepilve
nagu haosuitsusesse ahju,
siis on lagedal väljal seisval külarahval
millestki nagu kurb
ja millestki nagu natuke kahju.

Taevas on tume.
Kiviaiad nagu kaevikuvallid . . .
Lähen pakases üle luukõva lume.
Ja jällegi meenub sõda.
Sõda ja Suurisaari Hallid . . .

Näen neid tähe kahvatus valguses,
külma, halorõngase kuu all,
lumesädemeid poetava puu all,
püssipärad vastu rindu,
lõuapärad kokku surutud,
silmad vidukil,
sihtimas tähetiivulist teraslindu . . .

Lumi. Kaljud. Puud. Jäätund meri.

Näen Petkat Põhjala küünla —
virmaliste valgel
kaamel, naeratuseta palgel
tõstmas kätt ja heitmas pomme
nagu külvimees teri.

Virmalised . . . Või on see veri?

Kes pääsesid? Kes pihta said?

Põhjanaan tuhmina põleb vaid.
Mida teatavad ajalehed homme?
Hirmus, kui tunned m o l e m a i d.

24

Pajuurvad. Pitslina . . .
Loen. Olen üksinda kodus.
Kanad kaagutavad lakaredelil rodus.
Kaseurvad täis paastukuu suitsjat vina.

Vint siutsub. Kass jalutab ümber maja.
«Ammuu!» kostab rehe alt äkki nõue.
Soo! Näen, kuigi silmad jäid lumest õue —
s e e tund on tulnud ja Tikal on abi vaja.

Ei jõuaks, kui naabrite vahet vooriks.
Sünd nagu elugi mõnel minevat untsu . . .
Kord nägin . . . Siis olin hoopis juntsu.
Nüüd toon sedelgarihma ja hakkamooriks.

Sündida! Oi-oi — see polegi nii naljaasi . . .
Lõpuks on lehmälaps siinilmas.
Õrn emaõnn läigib Tika niiskes silmas.
Toon vastsündinule alla puhast rukkisasi.

Karv lakutud, kauaks sa enam jääd sorgu!
Säärte tudin . . . Püsida! Tonksti! Tonksti!
Silm sõõrdub suureks, saba teeb jonksti!
Siis esimene nõudlik «möö!» siia . . . maisesse hädaorgu.

Lumeveeloik. Loigus varblane, pilved, valgus . . .
Kukk organiseerib uut kaagutustruppi.
Õhtul saab rammusat ternespiimasuppi.
Vasika sünd — see on tõeline kevade algus.

25

Me pere käis koos. Siis rangelt ta
lõppotsuse deklareeris:
«Poiss, sedasi sinust küll meest ei saa . . .
Sel suvel pead käima leeris!»

Noh, käsk on käsk . . . Mis kuulen, on
ka elus ehk õpetuseks . . .
Kuid peaasi — poevillast ülikond
saab ostetud lõpetuseks.

Siin tihti ei jaga pea puid ega maid,
veel vähem siis taevast tõde,
sest salaja piilun ja piilun vaid
üht inglit — üht leeriõde.

H. Laretei

Revolutsioonäari surm (Linoollõige) 1967

«Ta tuleb kui varas» — ja südamelukk
käärkambrina paiskub valla.
See tunne, see on kui kirikukukk,
mis kutsub pilvede alla.

Ma teda kui Maarjat kummardaks . . .
Kõik tähed tooks jalgade ette.
Kui vaja, lööks mõõgad kokku — raks!
Või silla pealt hüppaks vette . . .

Mu ümber on juunikuu haljas maa.
Kõik t e d a tuletab meelde.
Et mõista mu tundeid, peaks tõlkima
need pärnade-õitsemis-keelde.

Kuid naised . . . Võib-olla ei hindagi . . .
Eks hääl mehejõulegi viita —
seepärast nüüd hõiskan koraali nii,
et köster ei jõua kiita.

Ma üürigan kui naabri «His Master's Voice»,
hing ülevaist tundeist triiki . . .
Nii pääses üks korralik leeripoiss
ka maa peal taevariiki.

26

Ja korraga . . . Kõigub vist paekivist pindki!
Jõekäärud täis müha ja vahutust.
Pikk kõmisev vabrikutoru viib mindki
kesk suvist ja pöördelist rahutust.

Rõõm, ootus, hirm, ärevus — kõike on tunda.
Ka kuulujutt veereb kui sandi peos sent . . .
Port-Kundast saab tõepoolest p u n a n e Kunda,
sest hall on siin elu, hall kui tsement.

Siin varemgi seatud on ajaloo kaale —
kord veretas viies, siis seitseteist.
Siit mindud on viimase võitluse maale,
ja mitmed jäid nimetult kadunuks neist . . .

On siitkandi meeste käes lehvinud ammu
see lipp, mida praegugi kantakse ees.
Peab jällegi suitseva korstna all sammu
paetolmune, töömeeste «Marseljees».

On tuldud nii Siberi külast kui linnast.
Puupüsti on koridor, kuumust täis saal.
Kõik seisavad püsti ja tuhandest rinnast
lõob kõmama «Internatsionaal».

On korraga elu täis eitust ja jaatust.
Kõik mõtted on liikvel kui vastakad väed.
Toalakas ma kirjutan vihku täis paatost:
«Nüüd hävigu orjuse hämarad mäed!

Uus elu saab purjesse punase tuule!
Uut kurssi me rahvas, suur tüürimees seab . . .»

Nüüd kõlab see justnagu . . . tähtpäevaluule,
kuid tollal ma tundsin — nii on ja nii peab.

27

Kaarel ohkab: «Küll on mäsu . . .»
Jah, ei aeg nüüd seisata.
Vastne miilits annab käsu:
«Punalipud heisata!»

Käsk on käsk — meil öeldi, nii et
käsutäitmine on moes.
Heiskame! Kuid punast riidet
pole kodus ega poes.

Kaarel veel ei kaota närvi.
Käsk on käsk . . . Ta teab, mis teeb:
Poest toob paki punast värvi.
Kapist kanga. Katel keeb . . .

Keedes punaseks saab valge.
Höövlist õigeks teibatipp . . .
Katus nõtkumas all jalge,
ronib Kaarel, kaenlas lipp.

Käed, mis värvist justkui verel,
tuult täis kangast rehvivad.
Varsti külas igal perel
samad lipud lehvivad.

Vaatan — see on tõusulaine!
See on revolutsioon!
Naaberküllast saunanaine
tuleb, jutus teine toon:

«Küll on peremeestel kiire!
Ruttu, ruttu muutus meel.
Lipp vist kaitsku põllupiire . . .
Meil ei paistnud ühtki veel.»

28

Küll uurin lehti — uudist täis on need!
Käin miitinguilgi, kui vaid tööst saan mahti.

Ja kuigi kodupõllul endist tegu teed,
nüüd tundub — elu otsekui läks lahti.

On laiem kõik kui üksnes o m a k r u n t.
On paika pandud uudismaade tikud.
On Kundas hobulaenutusepunkt.
On Toompeal riigipeadeks kirjanikud.

Peab küla plaani, kuidas koondund jaks
vee laseks heinamaist, noist sammalsoistest.
Nüüd vabrikus, suurkanoris kui saks
käib kirjatööl üks meie küla poistest!

Käib uus direktor, lahti särgirind —
aeg hülgas lipsu, härrasmeeste ehte.
Ja Kunda mõisas valitakse mind
nüüd toimetama valla seinalehte . . .

Mis leht on seinaleht, ma veel ei tea.
Kuid eks nüüd paljud esmaradu talla.
Näed, märg on vallavanemalgi pea,
kui paberile ükskord käe saab alla.

Kui maamees atra, kaevur kirkavart,
nii seab ta sulge, väänab nagu rooli.
Need sõrmed hoiaks ennem ahtepart . . .
Ei, saab mis saab, kuid mina lähen kooli.

Kui aja kuulutust ma «Noorte Häälest» tean:
kõik koolid vabad on nüüd õppemaksust.
Tööd tehes muudkui plaane, plaane pean . . .
Nüüd oleneb kõik mehe enda jaksust!

Ma kutsealusena õpin vene keelt.
Koos kordame nüüd: peegat, pröögat, kuušat . . .
Ja simmanitel, lahutades meelt,
koos laulame kui sõdurid «Katjušat».

Ei kipu koidikuni silma tukk.
Tants . . . Tibumäng . . . Ka kotta jätkub jante:
seal salaja käib suu peal «Kännukukk»,
või paarikaupa lunastataks pante . . .

On «liisupoistel» meri põlvini.
Eks kambana nad külast läbi tüüri.
Laul rõkkab maanteelt taevavõlvini:
«Nüüd Eesti piir käib vastu Hiina müüri . . .»

On kartulid maas ja heinaaeg
peab külvitööga distantsti.

Peopintsak seljas, nii külasthan
nüüd Kalevite kantsi.

Suur suvine linn . . . Kesk lilli ja puid
ma Linda mäel võtan istet.
Ma imetlen maju, paemüüre ja merd
ja Toompead ning Olevistet.

Ja tüdrukud-linavästrikud,
nii kerged, nii iselaadi . . .
Ma kohvikus uhke poisina
söön saia ja limonaadi.

On pintsakus palav. Jah, tunda on
ka kivikatuste raskus.
Kuid higistan rõõmsalt, sest oo, on mul
vihk värse siin, põuetaskus!

Loen kodus neid ette. «Poiss, väga hea!»
Muid õpetussõnu ei kuule.
Nüüd sõitsingi linna, et küsida:
mis asi on õieti luule?

Täis austust ja aukartust silmitsen
suurt, tohutu trepiga maja.
Uks . . . Koputan . . . Raamatud. Kirjutuslaud.
Ja «Viisnurga» toimetaja.

Karm juustepahm — kolme mehe ports.
Pilk sähvimas toimekat lusti.
Ka ninast on näha, et mees mis mees —
just meie Vandismäe Kusti.

Ma istun. Närveerin, et nahk on kuum.
Loeb . . . Loeb . . . Oh, läheks kõik ruttu!
Soo, nüüd kuulen luulest! Kuid säh sulle — mees
teeb hoopis teistsugust juttu:

«Kas vallas on hobulaenuspunkt?
Kas kulak müüb maha kolud?
Kas loenguid on peetud? Ja kui — kes peab?
Ja kuidas on meeleolud?

Käib klassivõitlus ja vaenlased
meil siin-seal tõstavad kärsse . . .
Ja luule? Te, noormees, lugege
ka Majakovski värse!»

Ma istun ja tunnen, et olen vaid
pool tooli hõõguvat häbi.
Kuid toimetaja altkulmu pilk
näeb luulest ja minust läbi.

«Kui juhtute linna, eks astuge
«Viisnurka» siis jälle sisse.
Need siin on praht, kuid näete, need kaks
planeerime augustisse . . .»

30

Kui ilus on maailm! Linn täis on öitsemisraugust.
Näed, jälle on hommik . . . Ja nii saab juunikuust august.

Koos päiksega kojamees tänava aurama kastis.
Töörõome täis ajaleht. Lapsed keksmängukastis.

Leekpunased tulbid koos taeva sinise laega.
Käin suvises linnas. Hein homseni annab aega.

Ja korraga näen — mees jookseb, kui peetaks jahti.
Siis karjatab: «Sõda! Kas kuulete — sõda on lahti!»

Linn, päike ja taevastuhmuvad tühjust täis häkku.
Kõik seisavad paigal, kui oleks neid löödud näkku.

Läbilõikav sireen.
Õhuhäire üle õhtuse linna.
Tööliskasarmu puutrepi kokkunud nagin.
Meeste, naiste ja laste sagin.
Kuhu minna?
Suletud hoovivärv.
Tänav kui tühjaksjooksnud veen.

Läbilõikav sireen.

Plekk-katusel korstna varjus
tumm kiivrimees külitab.
Majaomanik, õllekõhuga,
sõnab muigel rõhuga:
«Noh, uuri taevast või ära uuri,
aga maa peal saab elu nüüd teise tuuri.
Saks tuleb kui tulelaam.»
Vana tööline sülitab:
«Kiida aga sina jah surmale takka.»
Hallis kostüümis daam
sõnab, värisev repinšer süles:
«Kultuurrahvas,
ega siis n e m a d ometi m e i d pommitama hakka.»
Kõik vaatavad üles.

Peas pitsitab, suus tunnen mõrudat sappi.
Kusagil tulistavad õhutõrjepatareid
kuival raginal.
Ratsapatrull möödub
kabjaplaginal.

Häiresireenid huilgavad, huilgavad,
nagu kisendaks terve Tallinn appi.

Uus häiresireen . . . Linn hinge peab keldreis ja kuures.
Õo läbi pean valvet otsekui surija juures.

On kistud lahti ja ripub kui hingedest löödu
suur ajaloo uks, ja sellest nii naljalt ei möödu . . .

31

Ma seisan koduõues ja ootan.
Vari libiseb üle muru.
Kollased kanapojatopsud
veerevad loksuva ema tiibade alla,
ajavad pead sulgede vahelt õieli
ja uurivad taevast
nagu õhutõrjepatarei meeskond
muldvarjendis . . .

Ma seisan koduõues ja ootan.
Küla kõneleb sõjast,
kүүditamisest,
kaitseliitlastest, kes kaduvat ei tea kuhu,
ja pioneeridest —
laagrisse sõitvaist lastest,
kelle bussi on metsavahelisel maanteel tulistatud . . .

Ma seisan ja ootan.
Ja siis on ta mul käes —
mobilisatsioonikäsk!
Kartsin juba, et ma ei kõlbagi,
ja tundsin ebamäärast piinlikkust . . .
Õde käib läbi kõik kanapesad ja kurdab,
et sai ainult seitse muna.
«Kuidas sa selle sõja küll maha pead . . .»
Siis lusikas, leivapäts,
kodustele kättpidi jumalaga,
ja poiss on suureks sõjaks valmis . . .

Lähen tallu, kus on kolm jalgratast.
Palun ühte — õde toob homme ära.
Peremees kuulab,
siis puhub näkku piibukibedat.
«Poiss, oled eestlane, siis mine metsa . . .»
Olen eestlane küll, kuid metsa minna ei taha.
«Paluks siiski jalgratast . . .»
«Ei!» raiub peremees.
«Venemaale sõiduks minul ratast anda ei ole!»
Ja uks mürtsatab kinni.

Saan jalgratta teisest talust.
«Tagumine kumm on õhtul,»

selgitab omanik,
«kuid küll ta selle sõja ikka vastu peab . . .»

32

Poolhämar suveöö . . . Põld muutub võsavaheks.
Kesk vaikust kihutame kolmekesi reas.
Kott rõhub seljas. Mõte rõhub peas.
Noolsirge raudteeliin maailma lõikab kaheks.

Paepealne kadastik, täis mahaheitnud varje.
On tunne, nagu keegi puu all peidaks end.
Soolõhn . . . Ja vaikust tajuv mõttelend . . .
Nüüd linnu häälightsuski kostab nagu karje.

Mets Kunda korstnasuitsud poetas põuetasku.
Põld. Tukkuv talumaja. Kaev ja kiviaed.
Sild. Liiprid reas kui rivis püssilaed . . .
Maa vaikib, kuulatab, just nagu ootaks lasku.

Jäid koju, suveöösse väiksed rõõmud, mured,
mu omaksed, ja kõik head inimesed, need,
kes ikka ellu juhatasid teed . . .
Jäid vihk ja sullepea, jäid vikat, adrakured.

Jäi minu maa . . . Maa, millega seal pistin rinda.
Ei suutnud olla ma, noor poiss, su õnne sepp.
Nüüd ees on tee, on võõrad mäed ja stepp.
Kui tulen kord, ehk mõistan siis su tõelist hinda.

Kas jääme ajatuulde lahtikistud leheks?
Nüüd, nagu öeldakse, on kadund vennaarm.
Mis ees, on raske, raske, julm ja karm.
Nüüd pole parata, pead poisist saama meheks!

Kuid kas see a l t tulengi? Kas näen veel rahuaegu?
Jah, tulen! Tulen! Olgu — mingi aastat viis,
ükskõik, kuid tulen! Ainult, aiman, siis
ma pole vahest enam hoopis see, kes praegu.

Oo, juba Vallimägi! Niisiis — teine vaatus . . .
Näen maanteel külapoisse pikas, pikas reas.
Ma juba sõita siban nende seas.
On nüüdsest ühised meil soovid, leib ja saatus.

Käib reibas meeste jutt. Peab sõdur naljast lugu.
Ei ole tormi veel . . . Veel püsib iga tamm . . .
Ent juba homme raksub rivisamm.
Kuid see on teine aeg ja hoopis teine lugu.

Tallinn — Kassari, veebruar — juuni 1967

Võõrad

ks, kaks, kolm neli, viis . . .

Esimesed tellised pani ta ettevaatlikult tühja kärusse, sest need kolisesid kõige koledamalt.

Aga täna oli vaikuse päev.

Pakane oli matnud kõik elava. Isegi hääled. Sirgetena kerkisid eemal asuvate alevimajade korstnatest suitsujoad.

Jäises härmatises olid tardunud puude ja põosaste oksad.

Laagrit piirav okastraat valendas köiejämedusena.

Vaikust rikkus vaid rataste metalne kriuksumine külmunud, konarlikul rajal.

. . . kolmkümmend kaheksa, kolmkümmend üheksa, nelikümmend.

Aitab. Täna võib minna ka neljakümne tellisega, kuigi ette on nähtud viiskümmend.

Vang nr. 317 haaras aisad. Külma raud põletas peopesasid läbi õhukeste presentkinnaste. Hea, et Vasja needki oli leidnud. Juba sügisel, kui nad mõnikord väljaspool laagrit tööl käisid. Keegi oli räbalaks kulanud kindapaari visanud teeäärseesse porri. Valvur ei märganud, kuidas Vasja välgukiirusel hüppe tegi ja leiu põue toppis . . .

Ega presentki kaitse kolmekümnekraadise niiske külma eest. Aga siiski parem kui rusikas sõrmi sinelikäistes hoida.

Vasjast eespool asuv Kolja seab end minekule. Paneb sinelihõlmad rauast aisadele, alles siis kergitab kärü. Täna ta võib niimoodi venitada ja sättida. Iga valvur niisugust asja ei luba. Haara aga paljaste kätega. Ja siis tõmbab külma raud peopesad nahast puhtaks. Kõigil vangidel on käed paistetanud ja külmavõetud, mõnel mädanevad juba praegu, kevadeks lähevad aga kõigil raisku.

Muidugi ainult nendel, kes kevadeni elavad.

Vasja ootab, veel pole tema järjekord.

Kahesaja üheksakümne viies pingutab. Kärü kõigub, jääb aga siiski rajale. Vedas, sest ümberkukkunud hästi ei läheks. Ta lükatakse koos käruga kõrvale, et ta teistel jalus ei tolgendaks. Tulevad valvurid. Ja harilikult jääbki vang poolsurnuna raja äärde lumme. Niikauaks, kuni käsk antakse ära koristada. Mööda kitsast rada aga lähevad ikka endises järjekorras teised oma kärudega. Tellisehunnikute juurest vabriku poolelioleva korstna juurde ja sealt tühjalt tagasi. Nimed ja numbrid. Mõne nime Vasja teab. Teisi tunneb vaid numbri järgi.

295. enam kaua vastu ei pea. Eemaltki on näha, kuidas ta jalad ja käed pingutusest värisevad.

Vasja surub käed sinelitaskutesse. Pilg peatub kõrval asuval puulaol. Vaatab niisama. Plats on tühi. Talumehed pole propsikoormatega veel kohale jõudnud. Ainult äratrambitud lumi ja hobusepabulad. Isegi varblased ei askelda sellise külмага pabulate kallal.

Järsku muutub Vasja tähelepanelikuks. Sõjavangil peab alati terav silm olema. Iga vang ei märkagi süljega nätsutatud ja kõvaks külmunud sigaretikoni. Aga Vasja korjab kohe üles. Ühe, teise, kolmanda. Ja õhtuks on käes terve plärutäis tubakat. Halb, et valvurid viskavad konid kaugele. Mida priskem koni, seda kõrgema kaarega lendab. Kohevas lumes jääb kadunuks. Mõnikord näedki poolikut sigaretti, aga nii kaugele talle järele joosta ei tohi.

Puuriitade juures mustendab reelt pudenenud heinatuust. Kui saaks selle kätte. Presentkindad on avarad. Sinna topiks tubli peotäie heinu. Kuivad heinad soojendavad.

Vasja mõõdab vahemaad. Ta jõuaks päris kindlasti puuriitadeni ja tagasi, enne kui tuleb tema järjekord. Saja neljakümne seitsmes alles liigutas käru kohalt.

Kuid Vasja ja puuriitade vahel on lage plats... Kas valvur pöörab selja, nagu ei märkaks ta midagi? Võiks ju riskida. Ka ülemat pole täna tööplatsil.

Tänane valvur on mõnigi kord vaadanud läbi sõrmede, kui vangid igast ettekirjutusest kinni ei pea. Muidugi ainult siis, kui pole üleauseid silmi nägemas. Peale valvuri aga hulguvad laagris ringi politseinikud. Neist ei tea kunagi, mida nad mõtlevad või ette võtavad.

Ühtemoodi istuvad nad kõik siin laagris traataia taga — tellisekärutajad ja vangide hulgast väljavalitud politseinikud. Kõik taganemisel või ümberpiiratuna vangi langenud.

Ka eestlastest valvurite jaoks on nad ühesugused — kuradi venelased. Vasja on märganud, nagu vihkaksid valvurid politseinikke isegi rohkem kui pärisvange. Kuid teha pole midagi. Nii on sakslased seadnud, et eestlastest valvurid venelastest politseinikke nuutida ei tohi.

Politseinikud tunnevad valvurite põlgust. Igal võimalusel kaebavad sakslasest komandandile, kui valvurid on ohjad lödvemale lasknud või mõne vangi karistamata jätnud.

Politseinikud kardavad valvureid ja valvurid politseinikke. Ning mõlemad koos — sakslasest komandanti.

... Saja neljakümne üheksas on koormaga rajale jõudnud. Ka Kolja kergitab käru.

Nüüd enam ei jõua. Võib-olla ongi parem. Ka häid valvureid ei tohi kohe hommikul vihastada. Täna on nangunii hea päev.

Vasja tundis seda juba hommikul.

Vange barakist välja ajades ei jaganud politseinikud nii ohtralt ja nii tugevaid hoope kui tavaliselt. Lihtsalt niisama, harjumusest, virutasid rusikaga või jalaga vopsu ühele või teisele, kes nari juurde oli koperdama jäänud. Tõukasid üle ukse välja neid, kes püüdsid kas või mõne sekundi võrra pikendada barakis oleku mõnu enne kolmekümnekraadise külma kätte minekut. Politseinike hääle ja käitumise järgi oli alati selge, missugused valvurid olid tulnud vange tööle viima.

... Nüüd hakkas Kolja liikuma. Rohkem pole enam aega mõtlemiseks. Külmgil muutus nii lõikavaks, et ajas kätest ja jalgadest välja tinase väsimuse.

Vasja tõmbas korraks tagasi, võttis hoogu ja lükkas jooksult käru rajale. Ka seda pidi oskama, kui ei tahtnud koos koormaga üle raja hange lennata.

* * *

Üks, kaks, kolm, neli, viis . . .

Joepga püssimees telliseid ei loe. Ta loeb ainult kärusid.

Kolmteist, neliteist, viisteist . . .

Nüüd on iga vang toonud koorma telliseid. Üks ring on täis.

Lõunaks peab saama kümme ringi.

Õigupoolest peaks Joep ka koormatel rõhkem silma peal hoidma. Kuid ta teab vaatamatagi, et üheski kärus pole viitkümmend tellist. Kui kontrollima hakata, peaks mõnele vangile virutama või vähemalt söimama. Virutada on vastik ja selle külmaga pole tahtmist ka karjuda.

Joep teab, et vangid teda petavad. Ja vangid teavad, et Joep nende vigurid läbi näeb.

Kuradile kõik!

Ometi ei näinud Joep sõjavange esimest korda. Eelmise suure sõja ajal oli Eestimaa neist üle ujutatud. Ühel suvel topiti neid täis koolimaja ka Joep kodualevis. Ja paariteistkümnendaastane poisipõnn aina sagis veidrat võõrast keelt rääkivate ja tundmatut vormi kandvate vangide keskel. Vahetas poole leivapätsi ehtsa «Solingeni» noa vastu ja õppis ära hädavajalikumad sõnad vangide keelest. Räägiti, et need olid austerlased, kes ei tahtnud auväärset surra Saksa Villemi eest, olles meelsamini Vene Nikolai sõjavangid. Nad olid lõbusad poisid, kuigi veidi rebenenud riietes. Mängisid suupilli ja juba esimesel päeval kõndisid küla vahel ringi, au pärast paar lonkurit valvajat kaasas. Olid head meistrimehed. Voolisid peremeestele piipe ja kirvevarsi, perenaistele leivakünasid, punusid puujuurtest suuri kartulikorve ja peretütardele värvilistest laastudest marjakorvikesi. Juba mõne päevaga muutusid omainimesteks, sest sõjavangi vastu ei pidanud keegi viha. Nemand ei tapnud enam Vene tsaarile ustavaid eesti poegi seal kuskil Poolamaal.

Nii oli tookord lugu ja sellepärast ei leidnud Joep ka neljakümne esimese sügisel midagi häbiväärset, kui teda vangivalvuriks kutsuti. Meistriabi kohta vabrikus enam ei olnud, sest punased olid enne põgenemist osa vabrikust purustanud ja sisseseadeid rikkunud.

Sügisel olid just äraminejad Joep hinge täis ajanud, kuigi nende hulgas oli palju häid sõpru ja tuttavaid mehi. Joep austab neid praegugi rohkem kui siiajäänuid, kas või oma ülemusigi, kes nüüd laagris suuri saksu mängivad. Aga miks nad vabriku korstna õhku lasksid? Kurjad keeled räägivad, et tahtnud purustada kogu tehase, taeva alla lasta isegi alevi. Alevi-juttu Joep ei usu, aga nii võis küll olla, et tervel vabrikul olid miinid all, ainult õigel ajal ei jõutud nupule vajutada, või oli keegi sidetraadi katki lõiganud.

Purustamist Joep ei pooldanud. Inimeste tööd ei tohi hävitada. Nood äraminejad aga ütlesid, et midagi ei tohi jätta fašistide kätte, nagu oleksid kõik siiajäänud fašistid. Joep arvates oli õige, et vabrikut ehitama pandi vangilangenud venelased. Kui oled purustanud, ehita üles. Ja Joep tuligi laagrisse, et vabrikut üles ehitada, uuesti tööle panna. Siis läheb ta jälle vanale kohale paberimasina juurde. Oma masina juures seista tahtis aga Joep just põgenenute kiuste.

Nii oli ta sügisel mõelnud.

. . . Isegi väike tuulevirvendus otse löikab näonahka. Joep kisub üles karvase krae, hõõrub villase labakindaga põski ja kõrvu, pöörab selja vangide poole.

Seal teisel pool on alevinaised. Tassivad jäätunud ja lumiseid telliseid kuivatisse. Sakslasest meister armastab korda. Korstnasse ei tohi sattuda ühtki niisket või jäätunud kivi.

Joep pöörab ka naistele selja.

Parem, kui naiste poole ei vaata, kohtumisest rääkimata. Sõimavad Jopet sakslaste sabarakuks, nagu oleks tema vabrikuri purustanud ja naised vabrikuhoonest siia õuele telliseid tassima toonud.

Lühike aru on naistel, seda on Joep ennegi tähele pannud. Tont teab, millega nad mõtleavad, aga peas on neil küll ainult pikad juuksed. Muidu nad kiruksid just punaseid, kelle süü tõttu vabrik seisab. Naised aga vaatavad vange ja vesistavad silmi.

Siiski tuleb vahel niisugune tüdimus, et hakka või ulguma. Hale hakkab tellisekärutajaist, veel rohkem aga iseendast. Siis Joep vihastab päris rängalt. Oli neil vangidel vaja sakslaste kätte kinni kukkuda. Kui ei jõudnud vastu panna, lidunud siis kiiremini eest ära.

Miks peab Joep siin külmetama ja kubjast mängima, vahtima näljast siniseid nägusid?

... Kahesaja üheksakümne viies läheneb. Kärü kõigub. Ratta alla sattus kivi. Kärumees pingutab. Vääratab, kuid ei lase käsi lahti ka siis, kui koorem kummuli kukub. Lendab koos käruga raja kõrvale lumme.

Rivi peatub.

Kui astuks lamaja juurde? Jopel oleks naljaasi kärü teele tõsta ja korstna juurde lükata. Kuid siis peaks püssi käest ära panema. Nii ei tohi.

Kahesaja üheksakümne viies lamab lumes.

Kümmekond koormat seisab.

Keegi ei lähe appi.

Niisugused nimetavad üksteist seltsimeesteks! Joep mäletab, kuidas aasta tagasi hakati «härrade» ja «prouade» vastu võitlema. Nüüd aga lastakse seltsimehel lumes surnuks külmuda.

Vasja on üsna kukkunu lähedal. Eks näeb, mis edasi saab. Juba ammu enam ei lähe nad üksteisele appi. Kas veel vähe on appiruttajaid vigaseks pekstud! Paremp üks surnu kui kaks. Kukkuja on nagunii tuhamäele määratud. Ta lükatakse teelt kõrvale ja valvurid hakkavad jalgadega otsas trampima. Sama saatus ootab ka juurderutanud kaaslast. Ärgu tulgu segama ja pealt vaatama, kui valvurid karistavad.

Joep seletab midagi. Vasja ei saa ühestki sõnast aru, kuigi valvur järjest häält tõstab. Nüüd on ta kahesaja üheksakümne viienda juures. Millegipärast ei löö püssipäruga, ei viruta isegi jalaga.

Võib-olla ei hakka ta peksma ka appituliidajaid? Tundub, et ta ei sõimagi lamajat, vaid hoopis kärude juures seisjaid. Tont sellest valvurist aru saab. Siiski kahju, et pole ära õppinud valvurite keelt. Töötas, et tema seda «tara-tara-tara» õppima ei hakka.

Vasja astub paar kõhklevat sammu. Nüüd annab valvur ise käega märku — tulgu, tulgu juba kiiremini.

Nad on neljakesi kukkunu ümber. Veavad kärü tagasi tee, tõstavad püsti seltsimehe.

Joep jalutab tagasi endisele kohale. Selg pöörata, siis pole hiljem kellegi ütlemist.

Vangid seisavad nõutult. Kolja, Vasja ja nende vahel kahesaja üheksakümne viies, kelle nimegi nad ei tea. Mida nüüd ette võtta?

Harilikult käsutatakse teised vangid kohale siis, kui on vaja surnukspekstut ära koristada. Üks võtab peast, teine jalgadest, kolmas toetab keskelt, et veel kangestumata keha mööda lund ei lohiseks. Viiakse tuhamäe jalamile.

Mõnikord tuleb ka valvur kaasa ja siis peab alles soojale kehale tuha-

korra peale ajama. Tuhk on hea. Söüb läbi riided ja liha. Kondid nagu-nii ei hakka kevadel haisema.

Mõnikord, kui oma süda lubab ja valvurid ei keela, võtavad matjad surnult ära jalanõud, kisuvad seljast talle ülearuseks muutunud sineli. Tuleb elada.

Kuhu viia mahakukkunu täna?

Valvur seisab ikka seljaga nende poole. Kas suitsu süütamiseks tuule-varjus läheb tõesti nii palju aega?

Jope on harjunud selga keerama. Juba siis, kui poisikesepõlves mõni omasugune talle keelt näitas või kui tugevamad nõrgemat kolkisid. Pea-asi, et hiljem poleks ütlemist. Möödunud suvel läks kaugelt mööda kuu-lutustahvitele ja plankudele kleebitud mobilisatsioonikäskudest. Jope on aus. Ta ei taha ka iseendale valetada. Ta lihtsalt ei näinud.

Valvur ei liikunud. Kolm vangi kõhklesid. Pöördusid baraki poole viivale rajale.

Läheksid nad ometi kiiremini. Jope ei saa ju lõpmatuseni suitsu süüdata. Tuleb hakata kärusid lugema. See oli alles kolmas ring koorma-tega. Lõunaks kümmet ringi ei jõua.

... Jope kisub karvase lambanahast krae üles, laseb alla mütsikõrvad. Külm pressib läbi viltide ja kahe paari villaste sokkide. Viltide tallad on läbi kulumas, kraelt karvad kohati ära hõõrdunud. Kui sõda kestab, pole lootust uusi saada. Villahäda näikse sakslastel endil suur olevat. Antagu vanu sokke ja villase riide räbalaid. Siis peab peenike pihus olema, kui matside räbalad on sakslastele talveabiks. Ajalehed soovivad kasse ja koeri pügada, nagu loomad el polekski talvise külma kaitseks karvu vaja ...

Jope ei tea enam, kelle peale vihastada.

Kurat võtaks venelasi, et nad möödunud aastal ära läksid.

Susi söögu sakslasi, et need ei oska sõda kiiresti lõpetada.

* * *

Hea vaikuse päev aga kestab. Päike tõuseb kõrgemale. Ülemat ja teisi valvureid pole ikka veel tulnud. Pummeldavad juba teist päeva alevis. Ja Jope on südametäiega oma kohustustele käega löönud. Vangid võisid tellisehunnikute vahel seista, puhata.

Vasja jättis ühe ringi vahele. ootas, kuni jõuab uuesti tema järjekord. Väsimus pole kadunud, kuid ihu on tõmbunud kananahka. Nii on alati. Kui juhtud kas või mõneks minutiks seisma jääma, hakkavad värinad, hambad plagisevad, õlad rappuvad.

Kuid putkataolise tellisekuivati korstnast tõuseb endiselt suitsu. Uk-sest paiskub välja sooje aurupilvi. Kõigest mõnikümmend meetrit — ja siis oleks Vasjal soe. Kui prooviks? Mis sellest, et juba kaks korda pidi ta sinna elu jätma. Ikka kisub putka enda poole.

Kord sulgesid valvurid kuivati ukse ja koorisid vangid otse naiste silma all alasti. Naised kiljusid, kisendasid midagi omas keeles. Küllap vist häbistasid. Kuid mis valvuritel sellest. Kargasid mitmekesi ühe vangi kallale ja surusid ta vastu ahju. Niiske savi ja märgade telliste lehk segunes põlenud karvade ja kõrbunud naha vastiku haisuga. Vasjal kõrvetati selga.

Teisel korral aeti naised välja, vangid aga pidid ronima lae alla telliste kuivatamiseks seatud laudadele. Seal saad kuuma nii palju, et jätkub

kogu eluks. Ahi topiti täis kõige kuivemaid kasehalge, kuni plekk päris punaseks läks.

Valvurid ise olid küürus, peaaegu kõhuli putka põrandal. Ei pidanud kuumusele vastu. Kuid vangid olid lae all. Ahmisid õhku nagu kuivale jäänud kalad.

Kusagilt toodi tõrvaämber ja visati hõõguvale ahjule. Sellest tuli hingemattev, oksele ajav leil.

Valvurid ise hüppasid välja värskesse õhku.

Karjapoisina oli Vasja rästikuid pudelisse ajanud ja pärast sinna piibusuitsu puhunud. Rästik vingerdas, sirutas pead vasakule ja paremale. Kuid igal pool oli ees sile klaas. Niisama oli Vasjagi roomanud mööda putka põrandat. Kas ei tule kuskilt seina äärest kas või üksainus sööm värsket õhku?

Kuid Vasja ei ole ju rästik. Ta pole kellelegi neist paha teinud.

Poolturnud vangid ronisid välja. Kiiremaks toibutamiseks valati seal-samas ämbritäis külma vett kaela. Mis saun see siis niisugune, et pärast leili pole karastavat suplust. Külma oli kolmkümmend kraadi nagu tänagi.

Valvurid ise naersid oma naljade üle, naerukrambid kiskusid neid kõverasse, kui nägid hingetuid vange neljakäpuli lumel roomamas.

Kuivati korsten aga suitseb. Kus on suitsu, seal on ka sooja. Vasja poleks uskunud, kui hinnaliseks võivad muutuda mõned asjad, mida ta varem tähelegi ei pannud. Sööm värsket õhku. Viis minutit sooja ahju juures. Nii hinnalised, et oldi nõus kas või eluga maksma.

Vangide jonnakus vihastas mõnikord isegi Jopet. Nagu mõistmatud loomad, kes millestki aru ei saa. Vähemalt siin laagris. Peksa palju tahad — juba järgmisel päeval on kõik unustanud.

Vasja ei tea isegi, kuidas ta jooksupalu jõudis kuivatisse. Keegi naistest kiljatas, nii ootamatu oli ta tulek.

Ereda lumevalgusega harjunud silmad ei seleta. Kuid käsikaudugi võib ronida kaugemasse nurka. Sinna, kus raudahi hõõgub. Pealegi pole karta, et pimedas kellelegi komistaks. Naised ise teevad tee vabaks. Vasja on näinud vastikust nende nägudel, kui möödaminev vang mõnda kogemata puudutab. Keegi neist ei tule ahju juurde, kui vangid ennast soojendavad.

Vasja seisab norguspäi. Ka siis, kui silmad seletavad, ei vaata ta kellelegi otsa. Peale haleduse näeks ta nägudel vastikust ja hirmu.

Kahju, et ta kohe hommikul ei taibanud siia joosta, kui naistel olid leivad veel söömata. Mõni neist oleks ikka läinud varna juurde, otsinud sinna riputatud palitu taskutes ja sirutanud käe leivaga ahju juures soojendavale vangile. Pärast nad harilikult vaatasid, kuidas käntsakas mõne sekundiga kadus vangi kõhtu. Alles siis oli sööjal mahti aitäh öelda. Alevinaiste pärast on Vasja selle sõna ka eesti keeles ära õppinud.

Soojus on läbi õhukese sineli ja katkise pluusi jõudnud ihuni. Nüüd läheb ta ikka kaugemale. Südameni, kõhtu, sisikonda. Üle keha käivad mõnusad värinad. Silmad vajuvad kinni. Vasja on juba tükk aega seina najal seistes tukkunud.

Nahk hakkab kihelema. Mitte ainult mustusest. Käsi ronib põue, kratsib kaenlaaluseid. Imelik asi on täidega. Inimene jääb soojas uniseks. Nood aga muutuvad järjest erksamaks. Nagu sipelgad jooksevad nad üle kere, ronivad välja särgi- ja pluusiõmblustest, tulevad isegi paljale

kaelale jalutama. Vasja ihu on hammustustest laiguline, küüntega katki kratsitud. Küüneviha ja mustus on tekitanud põletikulisi paiseid.

Poolnes kratsib Vasja rinda ja kaenlaaluseid. Ta märkab, kuidas villastesse rätikutesse mähitud naised temast veel kaugemale tõmbuvad. Ruum on täis mustusest ja higist läbiimbunud riiete vastikut lehka.

Ei — kratsida ei tohi. Haletsemisest hoolimata võivad naised ta välja ajada. Tahab siis keegi täidega koju minna.

Kui Vasja oskakski rääkida tellisekuivatajate keeles, ega nad ei usuks, et tal on Ljuda, kes lubas oodata. Ja oli Olga, kes tema pärast Ljudaga tülli läks.

Aga siin on ta võõras. Tal pole päritolu. Pole nime. On vaid number. Ja naised ei häbene, kui valvurid vange paljaks koorivad.

Nüüd ta läheb. Pea norgus, kellelegi vaatamata.

Niisugusteks on nad tehtud.

Pakane pühib une, külm jõuab läbi sineli nahani. Kihelemine on kadunud.

Vasja lükkab jälle käru.

Üks, kaks, kolm, neli . . .

Kolmas, neljas, viies ring.

Päike on teinud ainult ühe kolmandikringi laagritaguse jõe kohal ja jõudnud alevimajadeni.

Laagri värava taga puristavad hobused.

* * *

Hobusemehed saavad päevas teha ainult ühe ringi, kuigi tahaksid rohkem. Hommikul paarikümne kilomeetri kaugusele metsa ja sealt õhtuks koormaga laagrisse. Rohkem päeva jooksul ei jõua, kuigi neil on tükitöö. Sakslastel on kindel plaan paberivabrik käiku lasta.

Hobused värava taga auravad. Ninasõõrmetest tõusevad aurujoad. Seljad on härmas. Niisama nagu meeste kulmud ja vurrudki. Härmas on ka allalastud läkiläkide kõrvad.

Seisavad ja ootavad. Valvur ei viitsi igaühe pärast väravat avada. Oodaku esimesed, kuni ka kõige viletsama hobuse koorem kohale jõuab. Siis loeb valvur sisseminejad üle. Veel hoolikamalt kontrollitakse väljumisel. Paljukest nälgimatult, ühesuguselt, nagu urgitseks keegi nüri noaga tühjades soolikates rinnakorvi all, naba ümber.

Vasja on tühja käruga tellisteplatsil, kui valvur värava avab. Veolised tõmbavad teda magnetina enda poole. Täna on puhatud. Käidud putkas soojendamas. Kui saaks veel tüki leiba. Ei — liiga palju head ühe päeva jaoks. Kaks korda õnnestus. Kolmas kord on saatusega mängimine.

Ikka tugevamaks muutub piinav valu kõhus. Urgitseb ja undab seal sügavuses. Varem valutas Vasjal kere, kui oli liiga palju söödud. Poleks uskunud, et kõht võib ka tühjusest valutama hakata. Aga nüüd too tühjus aina puurib. Järelejätmatult, ühesuguselt, nagu urgitseks keegi nüri noaga tühjades soolikates rinnakorvi all, naba ümber.

Vasja tõmbab käru kaugemale telliseriitade vahele. Ka hea valvuri ajal pole ettevaatus ülearune. Surub sinelihõlmad vöö vahele, et jooksu ei takistaks.

Mõnikümmend sammu. Nüüd on ta juba varjavate propsiriitade vahel. Hingeldab, uurib puuvedajaid. Ka nende juurde ei tohi uisapäisa tormata. Vaja vaadata ja aru pidada. Mõni paneb kohe karjuma ja hüüab valvurit. Siis peab ka kõige parem püssimees vangile järele tulema ja

hüüdja silma all teda püssipäraga udima. Tagasi töökohale viiakse — samm ja hoop. Ka valvur on inimene ja peab oma ülemusi kartma.

Propsikoormad regedel vähenevad. Talumehi sunnivad külm ja hirm. Saaks kiiremini ära siit traataiast, kus varjukujudena kõiguvad inimvared, kus tuhamäe jalamil teatakse vedelevat poolalasti laipu.

Peab kiiresti otsustama.

See siin — kõige lähemal, keda lahutab Vasjast vaid mõni samm? Ei, tema juurde küll minna ei tohi. Täissöönud hobusest, mehe enda rebase-nahka mütsist, nahktaldadega viltidest ja turskest näost hõõgub vaenu-likkust Vasja-taoliste vastu. Niisugune Rebasenahk peab näljaseid van-gegi oma kõige suuremateks vaenlasteks, nagu võiksid nad tulla ja temalt ära võtta talu, hobused ja lehmakarja, kuigi laagrielanikul on vaid üks soov — saada tükk leiba. Ja sedagi ei lähe ta ise võtma. Küsib.

Samas kõrval loobib teine talumees puid niisuguse vihaga, nagu oleksid need milleski süüdi. Kukkugu riit ümber. Pole tema asi. Võiks ehk proovida? Sellele näib töö sakslaste heaks päris vastukarva olevat. Aga loopija kõrval on Rebasenahk. Ka see on tähtis, et poleks vaenulikke silmi nägemas ega kõrvu kuulmas, kui vang tükki leiba palub.

Vasja hiilib puuriitade vahel edasi. Ikka veel pole ta otsustanud.

Teistest veidi eemal laob puid vanamehenäss. Vanadusest hall hobune kümneid kordi parandatud leidega. Värvimata regi. Nii hobuse külgedelt kui ka vanamehe näolt ripuvad hallikad karvatordid. Poolkasuka käistel ja hõlmadel ilutsevad eri värvi lapid.

Vasja astub puuriitade varjus lähemale. Hüüab sosinal:

«Peremees!»

Vana vist ei kuulnud. Haaras reelt uue kuusetümika. Lähemale ei julge Vasja minna. Nähakse. Hüüab veidi kõvemini:

«Peremees!»

Nüüd ta vist kuulis, vaatas korraks hüüdja poole. Kuid pani puu riita ja läks tagasi ree juurde, nagu poleks midagi juhtunud.

Nüüd alles katkestas vana puutüve kallal rasimise. Ei vaadanud aga Vasja poole, hoopis naabrile heitis pilgu puhmaskulmude alt ja hakkas püksinööpide kallal kohmitsema, nagu tahaks sealsamas koorma kõrval oma loomulikke asju õiendada. Mõtles siiski ümber, kui oli veel kord vasemale ja paremale vaadanud. Puuriitade vahel, teiste silme alt ära, on niisuguseid asju mõnusam ajada.

Vasja rõomustas. Kaval, põrguline. Hoolitseb oma naha päästmise eest. Kui keegi nende juttu peaks kuulma, siis hea öelda, et tema tuli puuriitade vahele oma asju õiendama. Ega tema pole süüdi, et riidavahed vange nii täis, et asjalegi ei saa minna.

Niisuguse vanaga hätta ei jää.

«Leiba . . .»

Vasja moonutab talle nii tuttavat sõna, hääldeb teda saksa ja eesti aktsendiga. Vasjale tundub, et nii on öeldu arusaadavam. Vanamees raputab pead ja püüab omakorda eesti keelt vangile mõistetavaks muuta.

«Jei jole ljeiba. Jotsas.»

Uskugu vang, ta annaks hea meelega, aga enam ei ole. See, mis naine hommikul kaasa pani, on söödud. Jajah, teel sõi kõik ära, sest külmaga tahab inimene rohkem süüa. Vanamees teeb tühja suuga naljakaid söömisliigutusi, näitab, kuidas leib kõrist alla kõhtu läks. Et Vasja usuks,

keerab pahempidi poolkasuka taskud, patsutab tühjadele kuue- ja püksitaskutele.

Vasjat põhjused ei huvita. Selge — leiba ei ole. Tänane risk oli asjata. Önnel on siiski piirid. Vaja minema hakata.

Vana tõmbab teda sinelikäisest tagasi, seletab midagi pikalt-laialt. Kannatagu veel tänane päev. Homme tuleb ta jälle puukoormaga, homme toob ta kindlasti leiba.

Vang ei saa midagi aru, ükskõik kui pikalt vana ka heietaks.

«Homme, homme,» kordab ta.

Mõtleb natuke ja lisab:

«Savtra, kas saad aru, savtra saad leiba. Ja liha toon kah.»

Et aga asi veel kindlam oleks, kordab öeldut saksa keeles:

«Morgen, kas saad aru, morgen toon sulle leiba ja liha.»

Vasja noogutab. Et ka liha lubatakse, jääb esialgu saladuseks. Kuid see polegi tähtis.

Vanamees kobib puuriitade vahelt tagasi koorma juurde, öiendab käigu peal püksinööpidega. Vaadaku, kes tahab. Kiirustas nii, et polnud aega nööpegi kinni panna, sest teiste koormad on juba lõpukorral.

Vasja teeb puuriitade vahel haake. Ka temal läks kõik hästi.

Kolja on vahepeal ringi teinud.

«Noh, kuidas?»

Kui kellelgi õnnestub töö juurest ära lipates suupoolist hankida, tuleb seda jagada. Kõigile ei jätku, aga naabrit ilma jätta ei tohi. Nii-sugune on laagri seadus, sest keegi ei saaks hüppesse minna, kui teised sel ajal ei töötaks.

Vasja raputab pead.

«Homme!»

* * *

Järgmisel hommikul kohmitses Vasja kaua päitsi kohal, kuni kiskus baraki seinu vahelt välja sügisel sinna peidetud takuriidest koti. Märg riie oli jäätunud, andis ahju juures üles sulatada.

Ka kott oli Vasja enda leiutus.

Kunagisest naabrimehest oli narile maha jäänud peaaegu uus jalarätt. Naabri enda olid valvurid südametäiega lükanud vedela lubja auku ja sinna ta jäigi. Jalarätist aga valmistas Vasja koti.

Sinna mahtus leitud kartul, otsekui juhuslikult vangide teele visatud kaalikas. Sügisel, kui nad käisid veel väljaspool laagrit kraavi kaevamas, kitkusid mehed tee äärest rohtu. Mis sellest, et tolmunud ja liiva täis, aga ikkagi toidulisa. Teised vangid väravast kaugemale ei jõudnud. Vastutulnud valvurid kiskusid rohukimbud kaenlast, tallasid nii porri, et isegi vangile enam kõhutäiteks ei kõlvanud.

Vasja tuli läbi. Temal oli kott nööriaga sineli alla seotud. Öhtul pani konservikarbi koos supilakkega tulisele ahjule, hakkis sisse tee äärest kitkutud rohelist.

Pärast Vasjat hakkasid ka teised kotte muretsema. Aga siis polnud enam ühtegi riideräbalat.

... Baraki ees oli vange vastu võtmas jälle ainult Jope. Veel süngem kui eile. Mõnikord hakkab ta niisuguses tujus kah vange peksma. Sage-damini aga muutub kõige vastu ükskõikseks. Tehku vangid, mis tahavad.

Mine tea, mida ta täna arvab heaks ette võtta?

Hakkas minema esimene ring, teine, kolmas . . .

Ja samuti kui eile, polnud ka täna kõiki vange rajal. Käisid kuivatis soojendamas. Ja et nad läksid juba hommikul, tuli suurem osa leivakannikatega tagasi.

Vasja tundis väsimust. Ka külm tegi liiga. Hea oleks temalgi kuivatisse minna. Kuid ta juba oli eile kaks korda jooksus. Ja täna mängib ta talumehe peale. Pealegi päris kindlalt. Kahe õngega tõmmata ei tohi, kui teistel pole ühtegi. Ka see oli laagri kirjutamata seadus.

* * *

Täna jäi Taat päris sihilikult viimaseks. Sõimatagu pealegi. Kuid viimasel on kõige parem valida kohta, kus teisi lähedal ei ole. Pole ka kartust, et hiljem võiks mõni oma koorma sinu kõrvale keerata.

Hobune astub omapead, ohjad reepära külge seotud. Ja Taat tatsub mütsikõrvade kõlkudes koorma taga. Vana hobusega on hea — koorma viib ta kas või ilma peremeheta kohale.

Aga mis on Võigu koorem selle kõrval, mis vanal endal südamel. Juba eile, kohe pärast kohtumist, hakkas raskus südant suruma.

Oli seda vaja, et vang eile just tema juurde sattus.

Miks Taat just eile leiva teel ära söi? Harilikult pole isuraasugi ja leib seisab koduteeni taskus. Sealsamas puuriitade vahel oleks ta vangile saanud kannika pihku pista ja nüüd võiks kerge südamega koorma taga astuda. Kõik oleks möödas. Nüüd aga on ees. Ja mine tea, kuidas täna läheb.

Aga vana on juba niisuguseks loodud. Ei saa ära öelda, kui inimene ta ees seisab ja palub. Nii oli eitki kodus öelnud. Ja Taadi südameraskusele otsekui kahepuudaseid pomme ikka juurde ladunud.

«Sina jaotaksid kõik ära. Mis sul võõraste vangidega asja!»

Eidel on kerge öelda. Ega tema olnud selle näljavaresega vastamisi. Taadi ees seisis külmast sinise näoga vang, nii otsa lõppenud, et Taat arvas kuulvat kontide klõbinat, kui ta puuriitade vahele kadus. Kas Taat ise tahaks nendega tegemist teha! Aga peab. Ja pilk pöördub laagris nagu iseendast ikka sinnera poole, kus vangid kärusid lükkavad.

Tuleb meelde, et poeg Peeter läks siit ära samasuguses hallis sinelis. Võib-olla on ka tema kusagil traadi taga. Võib-olla on Peetri sinel veel rohkem rābaldunud kui neil siin. Ja nahk hoiab hädavaevu konte koos.

Eit on targem.

«Sina muudkui anna! Kes Peetrile seal Venemaa põhjas leivapätse jagab!»

Ja Taat peab tunnistama, et eide sõnades on terake tõtt. Parempoolseid tööpoolest kokku hoida. Juhtub Peeter elusalt tagasi tulema, on suutäis lauale panna ja riidehulp selga anda.

Taat leiab iga inimese sõnades tõeterasid. Muidu poleks ta eidegi juttu mitukümmend aastat järjest kuulanud.

Taadi arvates on maailmas liiga palju tõdesid.

Õigus oli neil, kes talle viis hektarit juurdelõikeks pakkusid. Inimesel olgu nii palju maad kui ta harida jõuab. Võttis vastu, külvas kevadel täis.

Sügisel tulid teised oma õigusega. Taateri peremees löikas Taadi külvatud vilja. Temal olid peale jutu veel paberid, mis kuulutasid Taadile antud nurme igavesest ajast igaveseni Taateri Jaagu omaks. Hea veel, et ellu jättis.

Nii on Taadi arvates lugu õigusega. Igaühel on teda nii palju, et jääb ülegi. Õigus on sellel, kes parajasti räägib.

Kõik ladus eit talle ette. Endal hambavalu pärast nagu rätikuga kinni mässitud, aga sõnad lendavad kui kuulipritsist.

Taat sülitab. Niisuguse külmaga, kui sülg jäätükina lumele lendab, pole sülitamiselgi õiget mõnu.

Tpruu!

Valvur väravas hoiatab — ärgu jätku kirveid ja saage vedelema. Kirvega võib vang kõigil pealuud sisse kopsata. Mõnelt koormalt tõstab heinamärsi — kas selle all pole saksa armeele ohtlikku terariista.

Hea, et komps vang'i jaoks on reepõhjas puude all. Kuid Taadil on tunne, et valvur ka läbi puude võib näha linase riide sisse mässitud leivapätsi ja pekitükki.

Paberiga on sakslaste ajal häda. Räägitakse, et seal, kus keiser jala käib, kasutavat fritsud teda üsna ohtralt. Aga siin ei jätku hädavajalikuks. Kisu vanast palakast või katkisest särgisabast riidetükke, kui tahad turule võid viia. Juhtuks valvur aga siin nägema niisugust pakki, on tal küsimatagi kõik selge.

Eit kah nagu nimme hakkas hommikul pakki tehes kõike üles lugema ja meelde tuletama. Kes maha lastud. Kes üles poodud. Ikka selle eest, et olid metsades varjajaid toidukraamiga varustanud. Eit ei saa aru, et on suur vahe, keda sa aitad. Metsamehed kõmmutavad sakslasi maha. Taat aga annab paki vangile, kes ei saa enam kuidagi suurele Saksa riigile kahju teha. Taadi tegu toob isegi kasu, sest täissöönud vang jõuab rohkem tööd teha.

Aga ikkagi olevat ka vangile leiva andmise eest mõni naine kinni võetud ja temaga enne lahtilaskmist tuhat imet ära tehtud. Niisuguseid asju teab Taat siitsamast alevist. Ja kui asjale päris ametlik käik antakse, siis alla viit aastat see ei lõppevat.

Lõug koos habemega hakkab iseendast värisema. Taat hakkab vurrudest jääpurikaid kiskuma. Siis ei panda tähele. Kõike peab inimene oskama.

Lõpuks on leitud mõnus mahalaadimiskoht ja hobune tõmmatud otse puuriitade vahele.

Kui vaid vang liiga vara ei tuleks. Koorem alles reel. Annab oodata, kuni komps puude alt vabaneb. Märgatakse vang'i kadumist, hakatakse otsima.

Kiiruga veab Taat palgijuppe riita. Sasib sülle, nagu polekski tal aastaid üle viiekümne. Ainult kiiremini. Selg muutub higiseks. Kui hiljem külma kätte seisma jääda, on seljavalu mitmeks nädalaks käes.

Reel on viimased puud. Vang'i pole ikka veel näha. Taat sirutab selga. Nüüd enam kiirustada ei tohi. Siis on komps reepõhjal kõigile vaatamiseks.

Häda on igati. Kõige hullem, kui vang järsku ei tulegi. Kompsuga väravast välja ei pääse. Tuleb siia puude vahele ära visata.

* * *

Vasja oli täiskoormaga korstna poole teel, kui kuulis hobuste puristamist.

Kui nüüd saaks kiiremini.

Aga kitsal rajal eelminejaist mööda ei pääse. Kui pääsekski — ei tohi,

sest seni pole ükski vang püüdnud teistest kiiremini koormaid kohale viia. Kohe hakkab valvur vaatama.

Kellelgi seal ees kukkus kärü ümber. Oli seda veel vaja.

Kiiremini!

Nüüd lõpuks on ta tagasi tellisehunnikute juures. Pole aega pikalt piiluda. Silkab otse puuvirnade poole. Tuleb riskida, reed saavad juba puudest tühjaks.

Täna pole enam vaja vaadata ja aru pidada.

«Peremees!»

Küllap ta kuulis. Kavaldab ainult nagu eilegi. Kogub reelt heinu, viskab sületäie hobuse nina ette. Veel enne, kui sületäis kukub, näeb Vasja aga heinte seas midagi valget.

Taat annab märku. Tulgu aga, tulgu lähemale.

Nad ei tereta. Vangid ei tereta kunagi kohalikke inimesi. Nii on parem vahekordade varjamiseks, märgiks, et järgmisel juhuslikul kokusaamisel ei maksa end tuttavaks teha.

Vasja seisab vaikides, ootab, kuni Taat võtab lumivalgest riidest koti, õngitseb sealt leivapätsi. Riie on kallid, kotti koos leivaga ära anda ei saa. Teise, väiksema paki ulatab ta siiski lahti harutamata, paneb vangi väljasirutatud kätte.

Vasja sõrmedest jäävad puhtale riidele suured määrdunud laigud. Hommikul pidanuks käsi veel rohkem lumega hõõruma, kuigi külma oli üle kolmekümne. Vangi käed nii kergesti puhtaks ei lähe. Kas või nahk maha, aga puhast lumivalget pakki oleks tahtnud vastu võtta sama puhaste kätega.

Nii ta seisab, leib ja pekitükk väljasirutatud kätel. Häbi on andja nähes neid musta ja määrdunud kotti toppida.

Vasja ei tunne maad, kus temale on traataiaga eraldatud tükike elamispiinda. Ei tunne inimesi, kes räägivad temale arusaamatus keeles. Ta oli näinud vaid ribakest maanteeäärset, kui neid aeti ühest vangilaagrist teise. Selles väheses oli tema jaoks kõik võõras ja tundmatu. Inimesed on oma eluasemed ehitanud ühekaupa metsatukkadesse või mäeküngastele. Omaette urgudes armastavad elada metsloomad. Mitte kõik. Ainult kiskjad. Missugune võim on siin inimesed üksteisest eemale ajanud? Või on neil tõesti kiskjaloomus, nagu mõned vangide hulgast räägivad ja nagu eestlastest valvurite järgi võiks otsustada?

Vasja ei usu.

Kui siit võõrsilt midagi meelde jääb, siis on need taluahjust võetud leivapätsid. Alt jahused ja tuhased, ahjupõranda telliskivimustriga, leivasse vajunud sötükikesega. Pealt aga krõbepruunid. Talunaise konkursi sõrmedega silutud.

Või tükk soolapekki. Noaga lõigates hakkabta pisaratest sätendama ja muutub veel isuäratavamaks. Vasja ei tea midagi paremat koduküpsetatud leivast ja soolapekist. Just siit võõraste hulgast jääb eluks ajaks mälestus, mis tõrjub eemale kõik varasemad rõõmud.

Vasja nägu ja kogu olek, kuidas ta seisab ja leivapätsi hoiab, sunnib Taati näo ära pöörama, siis alles annab märku — kadugu Vasja nüüd kiiresti. Mingu juba. Neid võidakse koos näha. Õiendagu kusagil kauge maal oma kotiga, kus kellelegi ei tule pähe, et just Taat oli ta varustajaks.

Kiiresti viimane puu reelt riita, heinamärss rekke ja minema. Hea, et väravad olid poolavatud. Vana virutab Võigule ohjahaaruga. Aidaa! Kar-

jugu valvur värvavas palju tahab. Alles alevi vahel tõmbavad mõlemad hinge. Inimene ja hobune.

Vasja seisab, kuni Taat on kadunud. Jalarätist kott pole nii suurte leidude jaoks. Kui peidaks pool pätsi siiasamasse puuriitade vahele. Kahju on pooleks murda. Leib mureneb. Kare kotiriie hõõrub murdekohalt maha raasukesi. Neid võib ju pärast küll supi sisse panna, aga siiski... Kahju on leiba murda.

Ja mine tea, millal hiljem saab siia järele tulla. Võib-olla viiakse homme kusagile mujale tööle. Proovi siis. Vangil peab alati kõik endaga kaasas olema. Pealegi võidakse arvata, et ta tahab teiste eest peita. Koljale peab ta andma tüki, siis kahesaja üheksakümne viiendale. See nõrkeb muidu päris ära. Kolmele poolest pätsist ei jätkugi.

Imelik, eile ei teadnud kahesaja üheksakümne viienda nimegi, aga täna on temast juba hale. Inimesega on samuti kui loomaga. Kui oled kord aidanud, ripub südame küljes.

Vasja kuulatab.

Korstna poolt kostab vandumist ja sõimu. Ülemused on laagrisse jõudnud. Nüüd pole enam aega mõtlemiseks, peidukoha otsimiseks. Pungil kott peksab jooksul vastu reisi, sinel on kõvasti punnis. Tuleb minna.

Suure ringiga jõuab Vasja tagasi.

Hääled lähenevad. Vaikuse päev on läbi.

Kiiresti, kiiresti lendavad tellised.

Hea siiski, et kõik õnnestus.

* * *

Kuklas tuikas hullusti. Ja kätt ei tahtnud näo juurde panna. Kahe päevaga oli põskedele tekkinud torkiv habemetüügas.

Jalad käisid siiski päris sirgelt, astumine oli kindel, ning Eero oli talle öelnud: «Mine, käi laagris ära, vaata, mis nad seal teevad.»

Teist valvurit, Pakosta-poissi, ei saanud üldse voodist lahti. Eero enda jalgadel ehk polnudki suurt häda, kuid tema on laagri valvemeeskonna ülem ega tahtnudki voodist tõusta ja oma jalgade kandejõudu proovida. Eilsest õhtust oli paar poolikut pudelit veel alles ja Eero tahab enne pea ära parandada, kui jalgadele tõuseb.

Ainult tema, Tõnu, läheb üksipäini püssiga läbi alevi. Hoovides askeldajad tõmbuvad kiiresti nurga taha või lähevad tuppa. Tõnust ei tea kunagi, millal ta vaikselt möödub, millal norima hakkab. Eriti niisugustel päevadel kui täna.

Värisegu! Teadku, et Tõnu on mees, kes pole sõnniku pealt riisunud. Talle on alati meeldinud, et teda vaadatakse, palutakse, ja kui vaja — siis tema ees hirmu tuntakse.

Auahnusest õppis omal ajal akordioni mängima. Vaadaku! Oli ainuke pillimees mitme küla peale. Laskis kaua paluda, enne kui läks ristsetele või pulma. Võttis pähe paraja kilgi. Pärast hakkas pitsklaase pilduma. Jõi tühjaks ja ikka vastu seina. Oli kuskilt lugenud, et päris suured saksad pidid kah nii tegema. Siis lubas mõne mehe näost teha segapudru. Las kardavad kõik need alevi rahakönnid ja küla sõnnikukärutajad.

Teadis, et ega pahandusi ei tule. Mis sa pillimehega ikka teed. Uuesti tuldi paluma, uuesti laskis Tõnu end imetleda ja uuesti ajas peorahvale hirmu nahka.

Nii läks esmaspäeva hommikuni. Siis pani poiss pilli nurka, parandas peomajas veel pead ja ronis vaikselt vabriku värvavast sisse.

Seal, vabrikus, ei hinnanud meistrid meest mängu järgi. Kui aga direktoril ja tema lähedastel pähe tuli pidutseda, tellisid nad Tallinnast terve kõrtsiorkestri ja poolalasti lauljannasid veel lisaks.

Niisugused mehed ei karda ka Tõnu rusikaid. Käsivad konstaablil sind kumminuiaga nii masseerida, et nädalapäevad oigad.

Mullu mõtles, et nüüd on aeg direktorile kõik tasa teha. Vabrikus seati sisse tööliste valitsus. Tõnu lõi direktori kabineti ukse ristseliti lahti ja ladus seesistujale näkku kõik, mida oli lehest lugenud. Kurnaja, ekspluataator, tööliste vere imeja. Sinna juurde lisas head-paremat omast peast. Täikrae, nuumorikas, pasavaat.

Kuid rohkem teda direktori poolele ei lastud. Omad töökaaslased tulid ja ütlesid — olgu kord ja seadus. Isegi valve panid kabineti ukse juurde, et Tõnu-taolised ei saaks oma seadusi maksmata panna.

Kuradile niisugune tööliste võim. Kui valitses, siis pead ka peal olema. Kohe kaksiratsi kukil. Teistsugusena Tõnu valitsust ette ei kujutanud. Enne olid peal direktorid ja asjamehed. Mis kuradi pärast Tõnu nüüd ei tohtinud nende seljas ratsutada?

Kui sõda lahti läks ja häda käes, siis järsku paluti, et võtku Tõnu püss ja kaitsku oma võimu.

Püssi Tõnu võttis. Aga kuradi hea, et Pakosta-poisiga kokku juhtus. Too tuletas õigel ajal meelde, et Tõnu olevat eestlane, ja kutsus mehe-tegusid tegema. Imelik, kuidas kunagi varem Tõnule meelde ei tulnud, et eestlased on sihuke tõug, kes võivat lausa imesid korda saata.

Viru veri olevat aga ära rikutud, eesti meeste hulgas leidis venelastele kaasalauljaid. Tõnu-taolised rikkumata verrega mehed, ka seda oli Pakosta-poiss seletanud, peavadki sellepärast rahvuslikku verd puhastama. Ja Tõnul tuli möödunud sügisel siinsamas alevi taga aadrit lasta.

Kummkäblikud siin alevis! Õiendasid ja näägutasid, et Tõnu joob, et Tõnu on riiukukk ja kakleja, et Tõnu ei viitsi korralikult tööd teha ega peret toita. Aga nüüd?! Keegi pole eesti asja eest rohkem väljas kui tema. Vahivad ainult akna tagant. Mõni söimab sakslaste sabarakukski.

Vaadaku alevirahvas ja vihastagu. Nemad seisavad poes sabas, aga Tõnu läheb ja võtab oma lisasuhkru, viina ja tubaka siis, kui heaks arvab. Poemehe näol on magus naeratus ja teisedki ei julge midagi öelda. Küllap nad mõttes kiruvad, kuid Tõnu pole mõtetelugeja.

Ainult sellega on häda, et poest antuga läbi ei aja. Üht-teist tuleb oma käega kõrvalt võtta. Ega vastu ei vaidlegi, kui Tõnu oma tarbeks mõne pajatäie puskarit konfiskeerib. Peaasi, ärgu võimude kätte andku. Puskarivabrikant annab veel sakuskatki kaasa.

Mõnel pool mujal oleks muidugi parem. Siin urkas suuri asju ette ei võeta. Alguses vangidelt üht-teist sai, oli sineleid ja saapaid. Nüüd pole neil midagi peale täitanud särki. Niisugusest laagrist pole täit rõõmu. Pole, keda kantseldada ja käskida, kelle hulgas korda luua. Suuremas laagris saaks kiiremini aukõrgendustki.

Üleeile sattus ninapidi kokku Tartu mehega. Temaga pummeldamine pihta hakkaski. Seal on alles põli. Pigista juute ja kuldrahad kõlksuvad. Laagri laod padajänni täis. Sorivad riiete seas, ei tea, mida võtta või mida jätta. Annab valida, kui igal nädalal mitusada meest ja naist küpsiks tehakse.

Ja ümberkaudsetest valdadest voolab kokku pekki ja võid. Seal kõik omakandi matsid traataia taga. Tuuakse küll nende jaoks, aga enne käib valvurite käest läbi. Tõnul jäi imestusest suu lahti, kui Tartu mehe juttu kuulis. Pooled barakid naisi ja tüdrukuid täis. Võta, keda tahad,

proovigu ainult vastu hakata. Kui talli juures saba üles tõstetakse ja kakskümmend viis sirakat laotakse, siis enam ära ei ütle.

Popsivärk, kuradi popsivärk on siin aleviurkas paarisaja sõjavangi hulgas. Tõnul on vastik väravastki sisse astuda.

Vangid venivad nagu teod. Kohe näha, et Jopest pole asja. Tõnu tegi ringi, tuli jõepoolsest küljest, kust ei teadnud oodata ei Jope ega kärutajad. Virutas vastutulevale vangile. Siis teisele ja kolmandale. Jopegi kiskus end korstna najalt lahti ja tuli appi. Hakkas samuti vangide peale karjuma. Virutas püssipäraga. Kuid tema hoobid kolksatasid rohkem vastu käru või sattusid pehmemasse kohta, kus valu polnud kõige suurem. Niisugune käpard oli Jope.

... Jope ise oleks tahtnud Tõnule obaduse anda. Ja siis veel Pakostale ja kas või Eerole endale, kelle purjus lärmamist ta öösel oli alevi vahel kuulnud.

«Kuuled, sõbrad hõiskavad,» oli naine voodis Jopet müksanud. Mis kuradi sõbrad niisugused on! Hommikul kraapis naine uuesti nagu nüri noaga hinge kallal:

«Lähed täna jälle sõprade eest vahti?»

Kas Jope on süüdi, et poiss tuli koolist koju lõhkise kulmuga. Nurga tagant lendas kivi, ja oligi kõik. Mõttele ise, mille eest. Ja ütlematagi on selge, et käes on otsekuu piiblijuttude ajad isade pattude laste kätte maksmisest.

Aga mida Jope saab teha. Proovigu pere elada, lisanormideta läbi ajada. Või peaks Jope Leningradi alla minema, et seal kaevikus pool-surnuks külmuda. Naistel on lihtne. Neid ei mobiliseeri keegi. Ja noorematel on ükskõik, kellega ringi lasta. Peaasi, et vormikandja, sest sõja ajal on ainult vormikandjaga mõtet kurameerida.

Teel laagrisse pidi Jope tükk aega raudtee ülesõidukohal ootama.

Ootajaid kogunes tõkkepuude taha päris hulgate. Lasksid kuulda head ja paremat küll sakslaste, küll nende sabarakkude arvel.

Mööduv ešelon valas veelgi õli tulle. Vaguni akendest paistsid kinnimässitud pead ja kipsipandud jalad. Sugeda saavad, kuradi moodi saavad sakslased Leningradi all sugeda! Kellegi mürgine keel rääkis võitjatest. Ja juuresolijad irvitasid avalikult. Rong aga lisas kiirust.

Ajad on hullu moodi muutunud.

Möödunud sügisel oli siinsamas jaamas lillede kinkijaid. Siis, kui rongid sõduritega ida poole sõitsid.

Pärastpoole, sealt tagasitulijaile, enam lilli ei toodud. Aga vähemalt suud olid kõvasti lukus.

Nüüd plärtsuti, mis kellelgi pähe tuli. Jopet püssi ja käelindiga ei pandud täheleegi. Sakslaste sabarakkudest räägiti eriti valjult ja silmad kiikasid Jope poole. Nii kaugel on asjad.

Ebameeldivad mõtted tulid, kui ta seal koos Tõnuga vangide peale karjus ja püssipära vangi tagumiku asemel mõnikord vastu käru kolksas.

...Kahe valvuri kisa Vasja kuuliski. Lisas viiekümnele tellisele veel mõne juurde. Nüüd vähemaga läbi ei lähe. Kui täpselt laod, võidakse sihilikult lugemisega eksida. Eespool juba lendasid poolikud kärud kraavi.

Vasja võtab kokku kogu jõu. Kärule hoog sisse! Kiiresti. Kott sineli all taob vastu reisi. Kui saaks ainult kiiremini mööda. Tollel vangide nüpeldajal on roostepunased saapad ja sama värvi palitu. Müts puna-

sest rebasest ja nägu kaetud punaste karvatüügastega. Vangid on ta ristinud «punaseks kuradiks».

Kas ta laseb mööda lipsata?

Kuid Vasja näeb vaid tema säärikuid. Valvurile ei tohi kunagi otsa vaadata. Ükski neist ei kannata vangi silmavaadet. Siis nad vihastavad ja virutavad. Vang peab käima küürus, silmad maas, paremale või vasakule vahtimata. Ainult nii võib jääda märkamatuks.

«Punane kurat» on juba selja taga. Vedas!

Äkki kuuleb Vasja vihast hüüdu. Ei, seisma ei tohi jääda. Võib-olla ei karjutagi tema peale. Mõnikord karjutaksegi, aga kui vang edasi läheb, ei viitsita järele joosta. Ja jälle oled pääsenud.

Selja taga on kellegi sammud ja ähkimine. Siis raksatab midagi vastu õlga. Vasja lendab lumme. Ikkagi ei pääsenud, vilksatab mõte. Tõmbub lumel kägarasse, surub põlved vastu lõuga.

Alguses püüdsid nad hoopide eest kaitsta pead, hoidsid käsi näo ees. Nüüd on nad targemad. Näkku üle ühe hoobi ei anta. Veri hakkab hülusti tilkuma, jäetakse järele. Võib-olla hakkab lööjatel alevinaiste ees häbi, kui vang purukspekstud näoga ringi käib.

Kõhtu tuleb hoida. Sinna võib valvur jalaga virutada nii palju kui tahab. Kõhtu pole sineli alt näha. Aga sisikond on puruks pekstud. Pärast paistetab kogu alakeha üles, muutub sinakaslillaks ja hiljem kollaseks. Niisugusest enam elulooma ei ole. Karjub valude käes kaks-kolm päeva, ja ongi kõik. Surma põhjuseks kirjutatakse düsenteeria või mõni muu kõhutõbi. Komandant annab valvuritele käsu veel hoolikamalt valvata, et vangid oleksid ainult laagritoidul, ei tassiks kaasa poolmädanenud kapsapäid ega korjaks tee äärest rohtu. Kõik hakkavad ennastalgavalt vangide tervise eest hoolitsema.

«Punase kuradi» hoopide all tõmbab Vasja end veel rohkem kägarasse. Peaasi, kui leivapätsi puruks ei löö.

Hoobid lakkavad. «Kurat» karjub midagi.

Jope kisub vangi sinelikraest. Tuleb püsti tõusta.

Jope tõstab ta jalule. Valvuri hääl kostab läbi kohina nagu kusagilt kaugelt. Põrutas vist kõrva trumminaha katki. Ükskõik. Nagunii ei saa aru, mida ta lõugab.

Punaste karvadega nägu tuleb lähemale. Joominguhaisud rikuvad õhku. Näljasele inimesele mõjub eelmise päeva puskarilehk hullusti. Vasja tahaks vajuda ja oksendada. Või on see jalahoopidest?

Karvane käsi haarab sineli alla peidetud koti. Küllap «punane kurat» märkas seda juba siis, kui Vasja koormaga möödus. Kotti hoidev nõörkere ümber rebeneb. Vasja teeb instinktiivse liigutuse varanduse päästmiseks, haarab koti teisest servast. Lootusetult, kuid lahti siiski ei lase.

Riie rebeneb. Valgele lumele kukub leib.

«Kurat! Terve leivapäts!»

Kuhu nii välja jõuab, kui vangid kõnnivad päise päeva ajal leivapätsidega ringi. Jalahoobist pudeneb päts, tükid lendavad laiali. Valvur trambib. Sõtkub tükid lumme. Värske, veel külmumata leib kleepub saabaste külge.

Oo — kotisoppi on veel midagi jäänud. Pekikamakas.

«Ütle, kust kohast sa varastasid? Ma sulle näitan, kuidas leiba ja liha varastada.»

Vang ei saa küsimusest aru. Mida too valvur tahab, mida ta peab tegema või rääkima?

«Kuradi juhm! Isegi inimeste keelt pole viitsinud ära õppida!»

Tõnu jaoks on maailmas palju mõistetamatut. Kas või seegi, et van-
gid tema kõnest aru ei saa. Omavahel nad padistavad, pole sõnadel
õiget algust ega lõppu, aga Tõnu sulaselget eesti keelt mõista ei taha.
On ühed ne-poni-mõmmid.

Jope peab oma keeleoskusega appi tulema.

«Ütle, kust sa varastasid?»

«Ma ei varastanud.»

«Ah sa valetad veel!»

Hoop.

«Kas veel valetad?»

Segunevad eesti- ja venekeelsed karjed, hoobid jalaga ja rusikatega.
Löök näkku. Vasja tunneb, kuidas midagi vedelat vajub üle suu, mööda
lõuga alla. Rusikas on vist tabanud ta kukalt. Peas kumiseb, niisugune
ükskõiksus, et ei viitsi verd ära pühkida. Jalge ette lumele tilgub
midagi. Vasja vaatab, nagu polekski see tema veri, mis tilkadena
lumele kukub. Nagu mahl kevadisest kasest, kerkib kummaline mõte.
Sops... sops... sops...

Siis on ta uuesti lumes.

— Oleksin ma leiva ikka puuriita peitnud...

Imelik, tal polegi viha peksjate vastu. See oli ette teada, et sisse-
kukkumise puhul nii läheb. Paratamatus. Aga et terve leib kotti jäi, see
oli tema enda viga, valearvestus, mida oleks võinud vältida.

Valvur harutab riidest välja pekitüki. Seda ta siiski lumme ei viska.
Kõlbab vist endalegi.

Hetkeks kaotab Vasja teadvuse.

Toibub alles siis, kui teda kahe mehe vahel kusagile tassitakse.
Midagi märga vajub mööda selga alla. Vist on lund krae vahele topi-
tud.

* * *

Puude laadijad näevad, kuidas need kaks lohistavad veriseks peks-
tud kolmandat.

Kiiremini lendavad puud riitadesse. Pole talumehe asi, mis siin laag-
ris tehakse. Parema, kui ei vaatagi sinnapoole. Siis pole hiljem vaja
midagi rääkida ega küsijatele vastata. Mõni mees küll kiristab külas
hambaid ja peab nimekirju. Käsib hästi tähele panna, mis laagris sün-
nib. Ootab aega, kui saab arveid esitada. Ei tea mille kohta? Esitagu
igamees ise oma arved. Puuvedajatel pole võõraste sõjavangidega
midagi pistmist.

Kõige parem oleks elada sidemega silmil ja klappidega kõrvadel, et
midagi ei näeks ega kuuleks. Sest mine tea — äkki tulebki aeg, kui
hakatakse arveid esitama ja iga mehe käest aru pärima.

Aga klappidega kah ei saa. Kõrvad peavad kuulma käske ja korral-
dusi, mis tulevad küll vallavalitsuselt, küll omakaitsetelt. Silm on vaja
allkirjade andmiseks igasugustele kohustustele ja hoiatustele. Silmadeta
ei saa isegi puid korralikult riita laduda. Korralikkus on aga sakslastel
üle kõige.

Nüüd aga tassitakse kohe nina alla poolsurnud inimene.

Paaril mehel on reed tühjad.

«Aidaa!»

Hobused lasevad värava poole sõrki.

«Tagasi! Kas kuulete, tagasi! Valvur, pane värav kinni!» karjub Tõnu alguses talumeestele, pärast väravavalvurile. «Mitte üks mees enne paigast ei liigu, kui oleme ühe asjakese klaariks teinud!»

Joep enesetunne on kuradi halb. Tahtis vangile head teha, hale hakkas, kui Tõnu teda seal lumel materdas. Siis Joep ütleski, et ega vang nüüd küll ei varastanud, mõni talumeestest ise andis. Ja Tõnu hüppas kohe puuvedajate kallale, sest temagi tuikav pea sai aru, et niisuguseid leivapäte ja pekitükke ei vedele mitte kuskil vangidele oma käega võtmiseks.

Tõnu peab leivaloo lahendama, kuni ülem veel pead parandab.

«Viimane kui mees siia!»

Päris kokku nad ei tule. Seisavad tummalt regede juures. Kus mujal peakski hobusemehe koht olema. Ka sõjaväes on voorisõdur ikka oma hobuse ja vankri kõrval.

Vasja seisab juba jalul. Pakane mõjub paremini kui valvuri kantsik. Ta tõugatakse kõige lähemal seisva talumehe ette.

«Kas see andis leiba?»

«Ei,» vastab Vasja pead tõstmata.

«Sa, kurat, ei vaatagi!»

Vasja pea nõksatab hoobist, ilmetud silmad vaatavad võõrast meest.

«Noh, vaata, vaata otsa!»

Joep tahaks maa alla vajuda. Hobusemeestest tunneb ta mõndagi. Nad on pidanud koos ristseid ja matuseid, rühmanud rehepeksutalgutel. Nad on alati hästi läbi saanud, sest Joepile meeldivad inimesed, kes teevad tööd ja püüavad elujärge paremaks seada. Joep on mõneski talus käinud toidulisa ostmas ja talle kui mõistlikule mehele pole isegi sõja ajal keegi ära öelnud. Homme aga on kogu ümbrus kisa täis — Joep on joodiku Salumäe Tõnu paras paarimees. Ta ei julge alevi vahel enam nägugi näidata.

Joep peab igat sõna kordama vene keeles. Tuleb välja, nagu oleks ülekuulajaks, kisajaks ja sõimajaks mitte Tõnu, vaid just Joep. Susi söögu seda punapead. Ise samasugune valvur kui teised, aga kamanab ja käsutab. Teda ennast tuleks söimata. Kus sa laaberdasid kaks päeva? Nüüd aga tuleb välja, nagu oleks Joep kõiges süüdlane.

Vasja vahib järgmist talumeest. Ja Tõnu neid mõlemaid.

Proovigu nad valetada! Vangid, raisad, on teada. Juba välja õppinud. Valvurite petmisest elavadki. Aga matsiloru näost võib Tõnu-taoline mees lugeda nagu raamatust.

Vasjat lükatakse edasi.

«Kas see?»

«Ei.»

«Kas see?»

«Ei.»

Kergendusohu jookseb mööda rida ühelt teisele. Iga «ei» veeretab koorma ühe puuvedaja südamele. Kui kergesti võib uimane vang eksida ja näpuga ükskõik kellele näidata. Kõige süütumategi südamed puperdavad, kui vang neile näkku vaatab. Vangi asi, temal pole sooja ega külma. Täidab peksust pääsemiseks valvuri soovi. Ta võib isegi sihilikult vale mehe üles anda, sest leivatoojale ei taha ta halba.

«Ei!»

«Ei!»

«Ei!»

Tõnu on vihane.

Käigu omakaitse ülekuulajad kuradile oma psühholoogiliste nõksudega, mida nad Tõnule on õpetanud. Tulgu nad ja ütelgu, missugune karvanäss siin kõige rohkem hirmu tunneb. Vaadaku nende silmi ja värisevaid lõugu. Võiks arvata, et igaüks neist on toonud laagrisse terve ahjutäie leibu.

Nüüd läheb juba tõlkimiseta.

«Net.»

«Net.»

«Net.»

Külmaga on verejooks ninast ja suust lakanud. Palju teda ongi voolamas siniseks tõmbunud naha all. Lumi krae vahel on ära sulanud, selg on jääkülmas vees. Külm näpistab kaela ja kukalt, muudab mõtet erksaks.

Viimane.

Vasja raputab pead. Ka see ei ole. Hea, et leivatooja jõudis ära sõita. Pole vaja valetada.

Vasja tõugatakse regedest eemale, et ta oleks kõigile korraga nähtav. Õelgu mehed ausalt, kelle juures see kaltsupundar kerjamas käis. Mõtelgu hästi järele.

Ah et keegi pole teda näinud!

Olgu siis nii, kui nad kõik koos tahavad traataia taha minna. Või arvavad nad, et pole nii palju traati. Jätkub, kui eesti mehed tahavad ühe venelaseäraka pärast sitsima minna.

Küll õpetaks Tõnu talumatse! Ta on alati põlanud neid sõnniku sees siblijaid, kes ei tea ega tahagi teada midagi peale töö, oma hobuste, lehmade ja lammaste, kelle ainukeseks lõbuks on sügisel viljakottide lugemine. Alevipoisina peab Tõnu ennast kõrgemal seisvaks. Alevitega on üldse nii — mida väiksem, seda kõrgemale nina tõstab.

«Siis keegi pole näinud ega kuulnud, ah?»

Tõnu nüpeldab kantsikuga saapasäärt. Endalgi on valus. Kuid mat-side seljas seda riistapuud proovida ei tohi. Tundku vähemalt piitsaplaksudest hirmu. Neid on alati pekstud, juba mõisatallides, ja hirm piitsa ees pole neil väiksem kui hobustel.

«Tõnu!»

Taateri peremees on tuttav. Temagi arvab, et eesti leib pole vene sõjavangidele jagamiseks. Aga miks peab Taateri peremees sellepärast siin külma käes vahtima. Vanamees hõõrub piitsavarrega püksisäärt, vaatab nõuküsisivalt kaaslastele.

«Ega meil siinolijail olegi kedagist meelde tuletada. Meie hulgast ei tea küll, et keegi oleks andnud või kellegi juures käidud... Aga muist mehi ju ära kah sõitnud...»

Taateri vana jätaks viimased sõnad ütlemata. Tuleb välja, nagu kaebaks ta varem ärasõitnute peale. Kuid kaua sa külma käes vahid. Kuidagi peab koju saama. Kui Tõnu jälle kantsiku käiku laseb, võib vankas või Taateri enda peale näpuga näidata.

Kes need ärasõitjad olid?

Ei, seda küll Taateri vana ega teisedki ei tea. Mitme valla mehed kokku aetud. Nojah, näo järgi ju tunneks.

Taateri süda on rahul. Ei öelnud, keegi ei saa öelda, et Taater on pealekaebaja. Ja seda pole kah nähtud, et mõni vangidest oleks kellegi koorma juures käinud.

Jajah, mitte midagi nad rohkem ei tea, rohkem ei saa neilt enam sõnakestki, mis võiks Tõnut jälgedele juhtida. Ärgu kantsikumees neid

rumalaks pidagu, et nad siin kõigi ees üksteise peale kaebama hakkaksid. Omavahel, nelja silma all võiks ju mõnigi oma kahtlustest rääkida.

Vasja võtab vastu viha, mida valvur ei saa talumeestele välja valada. Mitmekordselt. Siinsamas meeste ees, kellele Tõnu pole küll käsku andnud paigalseismiseks, kuid pole andnud ka luba äraminekuks.

Vasja ei suuda enam mõelda. Astub paar sammu ja kukub. Nii nad lähevad kahekesi. Üks ees, teine järel. Esimene kukub ja tõuseb. Hoo-
bist või lihtsalt niisama nõrkusest.

Siis haarab üks seisjatest ohjad. Hüppab rekke ja kihutab väravast välja.

Tema järel teised.

Täna koju sõites ei istu nad üksteise reele, ei aruta päeva jooksul nähtut ja kuuldut.

Nad ei räägi ka kodus.

Ainult nii saab elada.

* * *

Vang ei lödise enam.

Alguses püüdis keha külmale vastu panna. Värises ja võppus. Kuid Vasja ise ei tea sellest midagi. Ei tea ka, kaua ta on meelemärkuseta lamanud.

Nüüd on keha külmale alistunud. Mõistusele tulnud Vasja tunneb meeldivat rammestust.

Kusagilt paistab täiskuu. Imelik, keegi on täna kuu kirjuks teinud, sinna sügavad singa-songalised kraavid kaevanud.

Kuul ei ole mingeid kraave. Ta paistab lihtsalt läbi akna, mille taga on aga risti-rästi veetud traat. Kõigi akende taga, millest Vasja kuud vaatab, on nüüd traadid.

Külje all pole kõvasid põrandalaudu. Kuid pole ka lund. On kõva, külmunud maa. Muldpõrand. Sauna muldpõrand. Nad ise ehtasid sügisel selle sauna, mida kordagi pole köetud. Aga ta on siiski saun. Ka «punane kurat» ütles öhtul, et täna teevad nad talle sauna.

Vasja liigutab jalgu. Varbad on vist juba läinud. Mõlemal jalal. Nad ei valuta, neid pole lihtsalt olemas.

Aga käed? Imelik, millal ta käed rinnale sineli alla toppis. Sõrmed on tuimad. Vasja paneb sõrmed suhu. Hammustab.

Ei, sõrmed ei ole külmunud. Lamaja pigistab hambad veel kõvemini kokku. Hea on sõrmedes valu tunda.

Aga miks mujal pole valu? On hea. Ei tahaks ennast üldse liigutada.

Surnuuskülmumine polegi nii väga hirmus. Aga varem, kui ta vedas tuhamäele poolelusaaid, mõtles Vasja, et pole midagi koledamat.

Rammestus suureneb. Peab tõusma. Päris kindlasti peab ennast põrandalt püsti ajama. Muidu ta jääbki siia. Aga tuleb elada. Kõigi kiuste tuleb elada.

Püüab istuli tõusta. Sineliselg on muldpõranda külge kinni külmunud. Veeretab ennast põrandal. Sinel kisub kaasa külmunud mulda.

Nüüd tuleb käia. Ainult käia.

Ja liigutada käsi. Kui oleks jõudu hüppamiseks ja käte keerutamiseks.

Peasi, et ei nõrkeks, et uuesti põrandale ei kukuks. Teist korda enam tõusta ei jõua. Puhata tuleb ainult seljaga seinale toetudes.

Edasi-tagasi, ühest nurgast teise.

Vasja komistab. Mingi lauatükk kukub kolinal.

Väljas, sauna ukse taga on kuulda lumel krudisevaid samme. Keegi kisub ukse lahti.

Kuuvalguses seisab Pikk. Nii hüütakse laagripolitseinike vanemat. Pikk ise on valvama pandud, nagu suudaks Vasja veel kusagile põgeneda.

Uksel seisja uriseb pahaselt:

«Külmeta sinu kuradi pärast terve öö.»

Vasja ei viitsi vastata.

Vahel on ta mõelnud, et ega politseinikelgi kerge ole. Ülemuste ees värisevad nad teistest vangidest rohkemgi. Kui Vasja oleks kas või ühe päeva Pika asemel, tõmbaks ta ennast juba järgmisel päeval oksa. Mis-moodi sa hakkad õnnetusekaaslast peksma!

Agaga nood ennast ei poo. Peksavad seltsimehi, nagu seegi volask, kes praegu uksel seisab.

Pikk sattus vangi koos Vasjaga, kui nad Tallinnas enam viimasele laevale ei jõudnud. Niisugune möll oli. Võib-olla Vasja üksi oleks jõudnud. Agaga Pikal oli jalg läbi lastud. Hakkas teda toetama ja sadamasse komberdasid alles siis, kui laev oli jõudnud välisreidile.

Ka siia laagrisse tulles toetus Pikk ühe käega Vasja õlale, sest teist jalga ta maha panna ei saanud. Enda najal tassis Vasja õnnetuse laagrisse.

Pikk lööb ukse pahaselt kinni. Hea, et kätega kallale ei tulnud. Ega politseinikud viitsigi palju peksta. Ainult siis, kui eestlasest valvurid on lähedal, virutavad ükskõik millega. Luuavarre, lumelabida või lihtsalt ahju juurest võetud puuhaluga. Nime poolest on politseinikud, aga neile ei usaldata korralikku löögiriistagi. Löövad, kuhu juhtub, peasi, et valvurid märkaksid, kuidas nad lisatoidu ausalt ära teenivad.

Möödunud nädalal virutas seesamane Pikk kantsikuga, kui Vasja püüdis «punase kuradi» rühmast Jope juurde üle minna.

Politseinikud räägivad vangidega ühist keelt. Ja siiski ei saa Vasja millestki aru. Pikk ütles iga hoobi järel, et Vasja olevat siga, tõbras, niisugune «kolmejärguline», keda tuleb veel õpetada korrast lugu pidama. Pikk peab olema eriti püüdlik. Ta on vanem, ja pealegi ei saa eesti valvurid kõigist ta söimusõnadest aru. Kõige mõistetavamaks keeleks on hoobid. Nii vangile kui ka valvureile. Sellepärast neid nii palju jagataksegi. Tahaks maha istuda ja nutta, kui hakkad kõige üle järele mõtlema.

Kui palju võiks praegu kell olla? Kas hommik on veel kaugel?

Agaga mis tal hommikust? Ega hommik sooja too. Küllap jääb ilma ka kohviks nimetatud vihalehemaitsega leigest veest. Hommikul, valvurite tules, läheb veel hullemaks.

Ja siiski ootab ta hommikust koiduhahetust.

Vaja on käia. Ühest nurgast teise . . .

Muuks, hoopis millekski muuks oli Vasjat ette valmistatud, kui õppepadrunite asemel anti lahingupadrunid. Talle õpetati kümneid võtteid, kuidas lahingus ellu jääda. Et aga ellujäämiseks tuleb viimast jõudu kokku võttes lihtsalt jalul seista ja käia, seda ei õpetatud.

Talle ei räägitud, mida teha siis, kui ta vangi langeb. Keegi ei tahtnudki seda teada. Kümneid kordi olid nad mõttes läbi elanud hoopis teistsuguseid olukordi.

Võib-olla jääb ta tööpoolest üksi ja teda piiravad fašistid. Ta on juba viimase kuuli nende pihta saatnud. Ta relv vaikib. Fašistid lähenevad.

Ja siis lendab ta viimase granaadiga tükkideks. Koos temaga ka lähenevad fašistid.

Aga tema langes vangi. Rumalalt. Kui viimane laev oli läinud, polnud fašiste veel kusagil. Istus hetkeks maha koos Pikaga, et aru pidada, mis edasi saab. Ärkas alles siis, kui nad mõlemad olid tehtud relvituks. Rumalasti jäi magama. Esmakordselt pärast mitu nädalat kestnud unetust.

Ta oli mõttes mitu korda läbi elanud, kuidas ta seisab ülekuulaja, mingi fašistliku ohvitseri ees, kes püüab temalt andmeid välja pressida. Vasja aga vaikib. Teda viiakse mahalaskmisele. Tema vaikib ikkagi. Ja nii surebki üks kommunistlik noor.

Aga nood ei tahtnudki temalt midagi teada. Võtsid ära komsomolipileti, irvitasid ja ajasid lõputusse vangide rivisse. Tõid siia traataia taha, mida ei saagi mingiks laagriks nimetada.

Alguses oli hea. Nendega koos oli komissar. Võib-olla oli ta hoopis rivikomandör, aga komissariks teda hüüti. Oma auastmest ja teenistusest ta kellelegi ei rääkinud. Kandis tavalist sõduripluusi ja sellepärast teda kohe maha ei lastud.

Kui komissar veel elas, ei leidnud sakslased vangide hulgast mitte ühtegi politseiametikandidaati. Komissar valmistus põgenemiseks. Ta pidi minema esimesena, otsima ustavaid inimesi.

Paari päeva pärast toodi ta aga poolsurenult laagrisse tagasi.

«Koeri, koeri on palju. Ja metsad on väikesed. Rindejooneni paari päevaga ei jõua. Siinsetes metsades ei varja end üksindagi kuigi kaua.» Nii oli komissar rääkinud.

Igal talul on oma metsatukk, igas metsatukas lehmakari. Ja igal karjasel koer. Lihtne lontkõrvadega karjapeni, keda ei saa võrreldagi fašistide verekoortega. Aga sellegi kisast aitab, et märgatakse omas metsas võorast inimest. Lontkõrva lärm teeb sama pahanduse kui päris jäljeajaja.

Pärast komissari surma läkski laagris kõik liimist lahti. Pikk ja tema kaks kaaslast leidsid parema lobi sakslaste teenistuses. Alguses püüdsid end õigustada. Keegi peab ju politseis olema, sest sakslased valivad laagripolitsei ainult vangide hulgast. Nüüd nad vaikisid või sõimasid.

Rohkem sakslaste ees kannusteteenijaid ei leidunud, kuigi otsiti politseinikke ka teistesse, suurematesse laagritesse saatmiseks. Ülejäänud tegid igapäevaseid ringe tellisekärudega. Tuimalt ja lootusetult. Ainukeseks sihiks — hoida kuidagi elu sees. Nii oli komissar Vasjale öelnudki — püüa elada!

Aga kuidas?

Vahel oli Vasja unistanud mõnda suuremasse laagrisse pääsemisest. Suure hulga seas on ikka mõni hakkajam — kadunud komissari taoline. Räägitakse, et seal saadetakse vange mõnikord isegi haiglasse, kui kohe maha ei lasta.

Siin pole ühte ega teist. Ainult paar korda on Vasja näinud, kuidas laagriülem Eero haaras brauningu ja tulistas. Poolsurenud vangid viiakse lihtsalt tuhamäele.

Nüüd aga tuleb käia. Tuigerdada ühest seinast teise.

... Jope tõmbas tikku, heitis pilgu seinakellale. Kurat võtaks, kell näitas teist öötundi, aga tema lamab ikka veel avasilmi. Kõik laagri pärast.

Sügisel ta lootis, et varsti on nagunii lõpp. Sakslased surusid peale

Leningradi all ja Moskva äravõtmine pidi olema vaid mõne päeva küsimus. Püüdis vangegi rõõmustada rindeteadetega. Jõuludeks on rahu maa peal. Uueks aastaks sõidavad kõik koju. Nach Hause — uueks aastaks. Niipalju saavad vangid saksa keelest aru.

Aga nood vaid põrnitsesid omaette, pilotkad üle kõrvade tõmmatud, kunagi jalaräti ülesandeid täitnud riideräbal sallina ümber kaela. Ei rõõmustanudki sõja peatse lõpu üle.

Nüüd aga on veebruar ja pealesurujad ise sugeda saanud. Leningradi poolt sõitsid rongitäied külmunuid. Laagris praeguste rindeteadete rääkimise eest võib kuuli saada.

Hiljem ta lootis, et laagrile tuleb niisama lõpp peale. Hakkas isegi arvama, kui palju aega see võtab. Iga päev kanti neli-viis tükki korraga nimekirjast maha. Paarsada neid ühtekokku oligi. Poolteise kuu pärast on kõigel lõpp. Jäävad ainult postid, okastraat ja paar tühja barakki.

Kuid ka see lootus läks luhta. Kui vangide arv hakkas sajast allapoole langema, haagiti mõnest vangiešelonist üks trellitatud loomavagun lahti ja saadeti laagri juurde. Jope poleks uskunud, kui palju võib üks loomade veoks tehtud vagun inimesi mahutada.

Pole lootustki, et sellele konveierile kunagi lõpp tuleb. Jope tahaks kogu laagri saata kuradile ja minna. Tihti on ta öhtul andnud lubaduse, et rohkem jalga laagrisse ei tõsta. Hommikul läheb omakaitse staapi, viskab püssi ja padrunid nurka ja paneb omakaitse staapi tunnistuse lauale. Mõnikord tuleb ta sellise kavatsusega isegi kodunt välja. Peatub hetkeks staabi nurga juures. Ja lükkab siis kõik edasi järgmiseks päevaks. Keegi ei aima ega saa kunagi teada Jope kavatsusi, sest üks ja sama tee viib Jope kodunt nii staapi kui ka laagrisse. Nii ongi parem, sest omakaitsestaap ei teeks nalja, kui Jope mõtetest teada saaksid.

Nüüd veel see leivapätsi lugu. Tont teab, mida Tõnu Eerole ette laulab. Ennegi on öeldud, et Jopest pole valvuriametis asja. Nannipunniks on söimatud. Pidanuks ikka koos Tõnuga staapi minema.

Aga kuidas sai Jope külameeste nähes Tõnuga koos minna. Ta tahtis mõnega neist suitsu tõmmata ja paar sõna juttu puhuda, et vaadaku, kuidas Tõnu läheb ja peksab vangi. Jope aga ei saa siin laagris midagi oma tahtmise järgi muuta. Pea aga ametit.

Jope äraminekust tuleks vangidele aina kahju, sest asemele võib tulla Tõnu-taoline meremõrtsukas.

Nii oleks ta tahtnud rääkida. Aga tuttavad talumehed ei vaadanudki tema poole. Isegi Tõnu oli nende jaoks tähtsam, sest teda nad kardavad. Naine Jope kõrval norskab.

Und ei ole.

Kuu paistab aknast sisse, otse näkku. Naine, kurivaim, ei märganud aknale kardinat ette tõmmata.

Jope tõuseb. Läheb paljaste jalgadega mööda külma põrandat, katab akna.

Aga und ikka ei tule.

Imelik kuu oli esimesel sõjatalvel. Ta mõjus isegi läbi paksude kardinate.

* * *

Järgmisel päeval ei avanud valvur väravat ka pärast kõige viimase koorma kohalejõudmist.

«Tee lahti, nüüd on kõik!» hüüdis keegi tagantpoolt.

Valvur ei vastanudki. Juba pool tundi on nad troppis värava ees seisnud ja oodanud. Külma käes muutuvad hobused rahutuks. Rebase-nahk läheb koos paari teisega putka juurde asju klaarima.

«Miks sa lahti ei tee?» küsib valvurilt.

«Pöörame otsa ümber ja sõidame koju,» kuraasitab teine.

Valvur keerab selja, nagu polekski temalt midagi küsitud.

Mehed venivad sama targalt tagasi kui läksid.

«Küllap eilne leivajant hakkab täna jälle otsast peale.»

Taat teritab kõrvu. Tahaks küsida, aga ei julge. Hea, et naaber ise hakkab seletama.

«Sina said, jah, eile õigel ajal minema. Meid pinniti ja lubati traat-
aia taha panna. Tunnistagu aga üles, kes vangile leiba andis.»

Rääkija sülitab.

Taat tunneb, kuidas lõug hakkab jälle veidralt võbisema ja piip ham-
maste vahel hüplema.

Nüüd siis ongi käes. Kohe hommikul oli niisugune aimus, kui eit oma unenägu jutustas. Imelikud unenäod on eidel. Terve tuba olnud paber-
raha täis. Ilmsi pole eit kolme kümnelistki koos näinud, aga unenäos
kohe terve toatäis. Unenäo raha tähendab alati tüli, pahandust ja iga-
sugust muud halba, see on kõigil teada.

Oleks ikka pidanud paar päeva kõhutõvega kodus lesima. Tema kehva
kõhtu teab kogu küla. Suvel saab kuidagi hakkama, kuid proovi nii-
suguse küllega iga poole tunni tagant põosa taga lumehanges kükitada.
Head mõtted tulevad aga ikka liiga hilja.

Lõpuks n a d saabuvad. Kõige ees laagriülem Eero omaaegses kaitse-
liidu vormis. Paar aastat tagasi pidas ta sellessamas vormis uhke kõne,
lubas kõiki kaitsta. Nüüd kõlbab isamaakaitsja vorm ainult vangide val-
vamiseks. Eero kannul on Pakosta, kah mingisuguses omakombineerit-
ud vormis, ja temast ei jää sammugi maha Salumäe Tõnu. Valvuril
kästakse väravad avada. Koormad lähevad nagu läbi kadalipu ning
meeste seljad on tavalisest rohkem vimmas, kui heinamärsid ja koor-
matele visatud hobusetekid läbi tuhnitakse.

Teisel pool väravat jäetakse voor uuesti seisma.

«Kas eile vedasid puid?»

«Kas eile vedasid puid?»

«Kas eilsed on k ö i k kohal või on veel keegi puudu?»

Mehed ise peavad lugema koormaid, kas eilne klapib tänasega. Kül-
lap vist jah. Niisuguses summas ei saa valetada ega varjata. Tuleb
öelda, et eilsed on kõik kohal ning uustulnukaid nende hulgas kah ei
ole.

Eero astub piki koormate rivi. Ka tema peksab kantsikuga säärikuid,
kuid temal tuleb see hoopis elegantsemalt välja kui Tõnul. Säärikudki
on tal puhtast kroomnahast, kõrgete poola kappidega.

Eerole ei panda pahaks joomist ega alevi vahel laaberdamist. Iga-
üks teab, et talus on tal sulased ja teenijad, kes töö ära teevad. Nüüd,
kui töölistega on raske, viis ta laagrist vangid tallu. Tuleb odavam.
Eero pole mõni Tõnu-taoline, kellele musta töö tegemise ja mahalask-
miste eest valvuriamet hammaste vahele visati. Eerole on laagriülema
amet auasjaks, nii nagu varem ka kaitseliidu kompaniiülema koht pol-
nud leivateenimiseks. Peale sakslaste poolt antud võimu on Eerol veel
tal. Ja mehed isegi ei tea, mida nad rohkem austavad — kas Eerole

sakslaste poolt antud võimu või isalt päritud, suuruse poolest üle valla talu.

«Nii et ... leivatooja peab siis teie hulgas olema,» teeb Eero kokkuvõtte.

Vastuseks on vaikus.

«Mehed, soovitan heaga öelda, kes andis vangile leiva ja pekitüki.»

«Mine tea, kas oligi meie hulgas?»

Ainult Rebasenahk julgeb Eerole vastu vaielda, sest tema talu on suuruselt Eero talu järgmine, ning vooriski ei pruugiks ta ise käia. Ainult ihnusest rühmab nagu sulane — ööd ja päevad.

«Laagrisse lasti eile ainult teid ja tellisekuivatajaid. Või arvate, et alevinaistel on niisuguseid jagada.» Eero tõstab pekitüki, mille Tõnu asitõendina on alles hoidnud.

Eerole on raske vastu vaielda. Mehed vahivad mornilt enda ette lumele.

«Parem, kui õiendame selle asja omavahel ära, nagu ühekülameestel kombeks. Olen küll kohustatud igast laagrirežiimi rikkumisest teatama, aga võib ju teha mitmeti ... noh, et vang varastas või nii. Kui aga toojat ei leia, pean sakslastele ette kandma. Kui need uurima hakkavad, siis ... saate ise aru ... minu võim enam ei aita.»

Mõnikord on õigem omakülameest mängida.

Eero ei vihasta. Ta on ükskõikne, nagu poleks tal leivatooja leidmisest sooja ega külma. Täidab lihtsalt oma kohustust. Külma ükskõiksus mõjub mitu korda rohkem kui Tõnu kisa ja ähvardused, Tõnu võib küll karjuda, aga Eero võib juba homme vallavalitsuses kõigile siinolijaile uued veonormid välja kirjutada. Vea ja kakesta siis kevadeni.

Taat ei tea, kuidas seista või kuhu vaadata. Hea, et eile siiski mitte keegi ei juhtunud nägema. Suud ju ikka kinni peetakse, aga kui pikemalt pinnida, võib lahti minna. Ja kui päris pealekaebamiseks ei lähegi, siis nurga taga nõuaks pealtnägija Taadilt ikkagi ülestunnistamist. Igale ihule on oma särk kõige ligemal.

Ohkama paneb. Kõigest pool aastat, ja naabritki ei tunne ära. Koputab võõras öösel aknale, kohe joostakse omakaitseesse koputajat üles andma. Igaüks ei lähedski, aga kardab, et äkki kuulis ka keegi teine koputamist ja sisselaskmist.

Hea, et Taadi süü kohta pole tunnistajaid. Vangi jõudis Tõnu juba eile ära koksata või peksis nii, et viidi tuhamäele.

«Ega midagi, kui te ise rääkida ei taha, toome vangi siia. Tema juba panime rääkima,» jätkab Eero.

Taat võpatab. Vang siis ikka elab veel. Eero võib-olla teab juba kõik, aga mängib nagu kass hiirega. Või hirmutab ta niisama.

«Hakake puud maha laduma,» annab Eero loa.

Vasakul ja paremal käib kirumine. Leivatoojaga lubatakse sada imet teha. Taat teab, et sõnade tegemisel ollakse alati kangemad kui tegudes. Aga ikkagi paha kuulata. Pärast, kui Taat on traataia taga, hakkavad praegused kirujad kohe kaasa tundma. Aga siis enam sõnu tagasi ei võta.

Käed värisevad, ei taha sõna kuulata. Taat komistab, jääb paberipuu kukub. Hea veel, et jalga ei purustanud. Aga mine tea, kuidas on parem. Katkise jalaluuga oleksid ehk kohe koju lasknud. Niipalju neil ikka südant on.

Taat püüab ennast kokku võtta. Küllap Eero valetas. Miks ta siis kohe vangi kaasa ei võtnud. Nüüd nad lähevad üksikult seisva hoone poole.

Miks? Räägitakse, et see on saun, kus hoitavat korra vastu eksinuid. Kas vang tõesti veel elus on?

Kahju, et omanurgamehi pole puid vedamas. Pole kellegagi naisele sõna saata. Oma tahtmise järgi Taadi jalg vaevalt siit väravast välja läheb, kui vang kohale tuuakse. Pole kedagi, kes Võigu tagasi koju viiks.

Sauna uks avaneb. Pakosta ja Tõnu kannavad elutut tompu. Keegi ohkab.

«See mees on jälle läbi.»

Taat ohkab samuti. Kuid kergendatult.

Aga miks nad laibaga tuhamäe poole ei pöördu? Eero kamandab kolmanda valvuri appi. Nad lähevad hoopis barakki. Sealt jookseb veel paar meest välja. Vist laagripolitseinikud.

Miks nad surnu barakki tassivad? Või loodavad nad talle veel eluvaimu sisse ajada?

Taat pole ammu kirikus käinud. Tema asemel käib eit. Kui Taat oskaks paluda, valaks ta oma mõtted umbes järgmisse vormi:

«Issand jumal, kui sa ikka tõesti oled olemas ja näed sealt ülevalt, siis tee nii, et see vang enam ellu ei ärkaks. Ära lase sündida ülekohtul, et ma pean ilmaaegu kannatama.»

Vanamees ehmutab. Kuidas võib oodata teise inimese surma. See on ju kõige suurem patt. Kuid vangi elu on nagunii üksainus vaev ja viletsus, surm oleks ta vabastajaks siinse maailma hädaorust. Toda vangi ei oota täna õhtul ega teistelgi päevadel mitte keegi. Tema pärast on võib-olla juba pisaraidki nutetud, kui tal kusagil peaks olema isa või ema.

* * *

Taadi soov jäi täitmata . . .

. . . Alguses kuulis Vasja kellegi lähedalolija oigeid. Päris mõistusele tõi teda karjatus.

Ja valu suurenes sedamööda, kuidas soe veri hakkas südamest voolama külmast kokkutõmbunud soontesse, täites väljakannatamatu valuga käed ja jalad. Õõ jooksul oli alles jäänud ainult tükike sooja ihu rinnas, kus vaevu märgatavalt tuksus süda . . .

Midagi külma ja karedat kraapis lamaja nägu, käsi ja jalgu. Vasja ei andnud elumärki. Esialgu on õigem teeselda surnut. Kui võimalik, vaata, kuula, ja alles siis otsusta, mida teha. Ka see on üks viimaste kuude jooksul õpitud laagritarkus.

Vasja kohale on kummardunud Pikk.

Ja veidi kaugemal seisab laagriülem kahe valvuriga.

Miks politseinikud hõõruvad teda lumega? Viimane, mida Vasja möödunud ööl mäletas, oli kohutav väsimus, siis toetus ta hetkeks vastu seinale. Ja sealt ta vist libiseski sauna põrandale. Miks teda saunast barakki toodi?

Vasja ei teadnud, et Pikk ja teised kaks olid saanud korraliku peapesu. Sellepärast nad nii ettevõtlikult hõõrusidki. Ka surra tohib vang ainult siis, kui ülemus tahab.

«Jätta!»

Pikk ja teised lõpetasid lumega hõõrumise.

Eerot ei saa alt vedada. Ta märkas Vasja laugude värinast, et vang on ärkvel. Eero teab, mida ta teeb. Pooleks tunniks paljajalu välja, vähemalt poole sääreni lumme. Ja siis tagasi barakki kuuma ahju

juurde. Ainult lollid võivad arvata, et Eero puhtast inimesearmastusest laskis vangi jaoks ahju tuliseks kütta.

«Ütle talle, et mõtleks hästi järele. Kui ta täna leivatoojat ei tunne, läheb päris halvasti.»

Jope peab tõlkima. Eero suudaks ka ise vangiga rääkida, niipalju on ta mõne kuuga keelt õppinud, kuid juba printsiiibi pärast ei hakka ta kommude keeles rääkima. Ja miks ei või Eero sakslastest ülemuste kombel mööda laagrit tõlgiga käia ja ainult tema vahendusel vange söimata.

Õeldu mõte jõuab vaevu Vasjani. Ta on neile veel vajalik. Nad tahavad, et ta välja annaks leivatooja. Sellepärast jäeti ta tuhamäele viimata.

«Ütle, kui ta üles tunnistab, siis jääb ta ellu.»

Vasja ei vasta.

«Ütle, et ma jätan ta hoopis karistamata. Ma annan aega puhkamiseks, külmavõetud jalgade ja käte ravimiseks.»

Vasja teeskleb kurti.

«Ütle, et ma annan talle eesti ohvitseri ausõna.»

Eerol on vaja iga hinna eest leida leivatooja. Külas lõksutatakse, et tema talus söövad sõjavangid sigadega koos ja söök on neil ühest katlast võetud. Suud on vaja kinni panna. Saadad vangi metsa puude järele, ta hakkab puid rekke laduma ja leiab riidast halgude vahelt sinna peidetud leivakamaka. Juba on keegi enne vangi jõudnud riida juures käia. Eero ei saa ju kahesajahektarisele talule traataeda ümber tõmmata. Mis saaks veel siis, kui vangid võiksid ka öösel ringi käia. Eerol ei jäänud muud üle, kui laskis vangide toa aknale trellid ette panna, keeras ukse lukku ja korjas õhtul vangidelt püksid ära. Nii pealmised kui ka alumised. Kolmekümnekraadise külmaga ei lähe isegi vang püksata kuigi kaugele.

Kui mõni külameestest viis aastat laagrit kätte saab, siis kaob ka teistel isu lõugu lõksutada ja toidupakke tee äärde poetada.

Vang naril näikse toibunud olevat. Päris mõistuse juurde ei tohigi ta tulla, sest pooluimaselt võib rohkem ja kergemini välja pressida. Äärmus ei too kunagi kasu. Surnud ja päris terved ei anna kedagi välja.

«Lähme!»

Vang tuleb iga hinna eest panna rääkima. Las mehed näevad, et niisugused sead ei vääri isegi leivapala. Tood talle hea mehe poolest süüa, riskid, tema aga — oma naha päästmiseks — müüb sind kohe maha. Vaadaku nad kõik, kuidas kommunistid on kaotanud au ja inimvääriskuse, nad ei tunnista sõprust, perekonda ega vanemaid. Niisugust võimalust ei tohi kasutamata jätta.

Nad lähevad. Kõige ees Eero, siis vang ja viimasena kaks valvurit. Eero astub lakksäärikuis, Vasja aga paterdab nagu part paljajalu tema järel.

Vasja komistab. Jalad on tuimad, nagu ei kuulukski temale. Nagu karkudel õpib ta esimest korda käima. Peas on ikka veel kõik segi. Hirmus õõ ja Eero ausõna. Et Eero karistamata jätaks, seda Vasja ei usu. Aga võib-olla tuhamäele siiski ei lase viia. Soojavalu on jalgadest kadunud, külmavalu pole veel alanud. Ülem pole tõesti ühtki vangidele antud lubadust murdnud, oma ohvitseri-ausõna söönud. Aga ta pole ju vangidele lubadusi andnudki, rääkimata ausõnast.

Mitte ei tahaks surra vangilaagri aia ääres, kõduneda tuhas. Ühel nõrkusehetkel oli Vasja ise tahtnud käe enda külge panna. Siis, kui komissar veel elas. Nõor oli valmis ja seisis baraki nurga taga kasvava

puu all. Sealt komissar ta ära kutsuski, sest juba mitu päeva oli ta salaja jälginud Vasja meeleolu, märganud nari alla peidetud nööri ja õist väljaminekut.

«Iga päev, isegi iga tund, mis sa surmalt kisud, on võit. Täna sa riputad ennast oksa, aga homme võib-olla saaksid põgeneda. Võib-olla tulevad meie omad, võib-olla hakatakse pommitama raudteejaama, ja selles segaduses olemegi pääsenud. Surra ei tohi! Juba sellepärast, et keegi meist peab nägema võitu.»

Varem oli Vasjat õpetatud, kuidas surra. Aga tema jäi ellu. Komissar jõudis rääkida, et asjata hukkumisel pole mõtet. Aga kuidas elada — seda ta enne oma surma enam öelda ei jõudnud.

Naril, sooja ahju juures võttis valu Vasjal mõistuse. Olgu nad neetud, et ta saunapõrandalt üles korjasid ja barakki tassid. Nüüd, paljajalu lumes astudes aga kannatab ta kõik ära. Kunagi ei või teada, mida toob järgmine tund.

Ta ei ole veel millekski ette valmistanud. Kas ongi eilset vanameest kohal. Oleks parem, kui vana ise ütleks, kuidas asi oli. Vasja ei taha kellegi peale näpuga näidata, veel vähem oma heategijat välja anda.

Kuid teist nii kohutavat peksmist Vasja kurnatud keha enam välja ei kannata.

Eero käsutab mehed koormate juurest kokku.

«Siiapoole, lagedale!»

Ja kõik eilne kordub.

Eero ei lase vangil edasi, ka siis, kui too on juba «ei» öelnud. Vaadaku veel tähelepanelikumalt. Vaadaku nad teineteisele otse silma. Kas ei tunne ära?

Tüsedamate kerede ja punetavate nägude ees läheb kiiremini. Nende hulgas on Eero tuttavaid ja mõttekaaslasigi, keda Eero ei kahtlusta ja kes ise samuti teavad, et neid usaldatakse. Kuid kord on kord.

Lapitud saabaste ja paigatud kasukate ees peab Vasja üpris kaua seisma.

«Vaata tähelepanelikumalt, kurat! Niimoodi võid isegi lihasest isast mööda minna.»

Vasja on jõudnud Taadini.

Nagu kohtuotsust oodates vaatab too jalge ette lumele. Millegipärast ei räägi Eero enam vangiga, vaid just Taadiga. Ja hääli on tal järsku lõbusaks muutunud.

«Lase ennast ikka lähemalt vaadata, vana. Võiksite ju teregi öelda. Vanad tuttavad.»

Taadi silmad ei näe midagi. Milleks küll Eerol on vaja seda tsirkust? Küllap vang on juba rääkinud habemikust leivatoojast. Tema aga on vooriliste hulgas ainuke habemekandja.

Eero tõukab vangil veel lähemale.

«Noh, mine nüüd, mine. Võib-olla on tal täna pool siga kaasas, kohe tervele laagrile.»

Vasja seisab tummalt. Aga miks vana vaikib?

Nad on ju siin kõik omad. Vange nad vihkavad. Üks peksab rohkem, teine vähem, üks naljutab meelega, teisel on veel niipalju inimsüdannt jäänud, et annab tükikese pihku. Kui Vasja oleks omaküla inimeste hulgas, ei tuleks tal mõttessegi vaikida. Ükskord ajas ta vintis peaga kolhoosi traktori kraavi. Pärast pahandust oli, aga omavahel sai kõik ära õiendatud.

Nii on lood, kui oled omaküla inimeste hulgas ja räägid nendega ühte keelt. Pole midagi lihtsamat kui omavahel asju klaarida.

Vana vaatab Vasjale otse silma. Taadi enda silmad on väikesed ja vesised. Need polegi silmad, vaid üksainus suur etteheide.

Miks sa tulid just minu juurde?

Miks sa hakkasid leiba norima?

Miks sa üldse elad maailmas, sihuke näljarott ja räbalahunnik, äratad inimestes kaastunnet. Noh, ütles, ütles juba, et mina andsin sulle leiba. Miks sa nii kaua lased piinelda, näib rääkivat vanamehe pilk.

Vang aga vaikib.

Kuidas saab inimene vaikida, kui teda pekstakse. Kui ta seisab paljajalu poole sääreni lumes. Tal on nii lihtne piinadest vabaneda. Ütelda üksainus sõna — tema, seesama vanamees, tõi leiva.

Nad on ju võõrad. Esimest korda nägid teineteist ja vaevalt nad kunagi enam kohtuvad.

Vasja aga seisab ja tuletab meelde, kus on ta varem näinud Taadi nägu, samasuguseid hirmunud silmi ja tokerdunud habet, kulunud karvamütsi, mille üks kõrv seisab püsti, teine on lonti alla vajunud. Ja isegi ahastust silmades.

Talle meenub kuuldus, et leivaandjaid karistatakse. Olevat seadus, mille alusel antakse viis aastat sunnitööd. Seda aega vana traataias vastu ei pea. Ei pea vastu aastatki. Ka pool aastat on tema jaoks liig. Vasjast endast, tervest ja tugevast poisist, on poole aasta jooksul tehtud inimvare.

Küllap vanal on kodus pere. Naine, võib-olla lapsed ja lapselapsed, kes teda õhtuks koju ootavad. Kust võis vang teada, et Eestimaa sulane, kes järjele tahtis jõuda, ei tohtinud enne keskiga naisevõtmisele mõelda. Ja harilikult aeti läbi ühe lapsega. Ei teadnud Vasja, et sedagi ainukest poega pole praegu kodus isa ootamas.

Imelik tunne tekkis. Tema käes on Taadi ja ta pere saatuse. Mitte kunagi varem pole Vasjast olenenud ühegi inimese kogu tulevik, tema elu või surm.

Isegi tema enda saatuses on tihti just teistel olnud palju suurem osa kui temal endal. Esimees ja kolhoosi juhatus otsustasid, et poiss peaks õppima traktoristiks. Ja ta ei hakanud vastu vaidlema. Hiljem määras brigadir põllud, kus ta traktoriga pidi kündma või külvama.

Sõja alguses anti talle püss. Jaõulem andis kätte orientiiri. Vahel nägi, et fašist kukkus. Aga mine tee kindlaks, kas ta jäi lõplikult lamama või kas oligi see Vasja kuul, mis teda tabas.

Nüüd pole relva, pole vabadust, ta pole isegi inimene — ja järsku on tema kätes teise inimese elu ja surm. Nüüd, kus ta pole otsustajaks enda elu üle, peab ta määrama terve pere saatuse...

Ärgu uhkeldagu too lakksäärikutega! Nad ainult arvavad, et nad on kõikvõimsad. Otsustab Vasja, kuigi ta seisab nende ees lumes paljajalu, jalanartsud ripendamas, haakideta sineli hõlmad eest lahti, pilotka kahekordne äär tõmmatud kõrvadele, käed ja nägu verest mustad. Nad ei saa midagi teha, kui Vasja vaikib.

Ja nüüd näeb ta läbi isegi lakksääriku plaanid. Too tahab näidata, et sõjavangid on kõik ühed suured sead, sest külamehed jutustavad juba täna õhtul Vasja loost kõigile tuttavatele. Tema käitumise järgi otsustatakse kõigi vangide üle. Ei — sinna õnge ta ei lähe.

Jah, ei lähe!

Kui saaks vanale märku anda, öelda, et pidagu ta ise vastu, pidagu

suu kinni, ükskõik mida temalt ka küsitaks. Ärgu uskugu lakksäärikut, kui too ütleb, et vang on üles tunnistanud. Kuulaku, ta kordab veel:

«Ei, ma ei ole teda kunagi näinud.»

Taat näeb vangi muutunud silmi. Jonnakaid ja julgustavaid. Tee nagu mina, rääkivad silmad, nagu polekski nende omanik siin läbipekstuna ja paljajalu.

Kas Ero tõesti eksis, kui ta nägi vanamehe hirmu värava juures? Ja kas polnud Taadi silmis rõõmu pärast vangi eitavat vastust? Nüüd on silmad taas tuhmid. Kui Ero talle veel otsa vahib, muutub nägu pahraks ja jonnakaks.

«Kuradile! Järgmine!»

Järgnevat Taat enam ei kuule.

Too võhivõõras ei andnud välja, päästis ära tema ja eide! Öhtul hakatakse teda uuesti piinama ja peksma. Selle eest, et Taat rahulikult saab koju sõita.

Vasja on jõudnud viimase puuvedajani.

Eero on kaotanud enesevalitsuse, külma üleoleku. Ta on kaotanud rohkemgi. Tal ei õnnestunud rääkima panna — ei talumehi ega vangi. Edasine sünnib juba mehaaniliselt, nagu vormitäiteks, sest alustatud ei tohi veel lõpetada. Mis sellest, et nüüd on kõik juba asjata. Kui vale on üks kord läbi läinud, siis ei suuda enam miski võim tõtt teada saada. Kuid sakslasest komandandile tuleb ette kanda, kui kaua usutlemine kestis.

Eero karjub:

«Lõpetage puude ladumine. Mitte keegi ei lähe koju.»

Vasja jääb kuulatama. Inimesed karjuvad siis, kui nad kardavad. Ülem tunneb tema ees hirmu. Vangi ees, kelle ülem võib iga hetk maha lasta, kes on vaevalt üle kahekümne aasta vana.

Missugust hirmu peaks ülem veel siis tundma, kui tema ees seisaks komissar. Aga vangide hulgas on tuhandeid, kes olid ja on Vasjast mitu korda rohkem karastatud.

Veel rohkem on neid teisel pool rindejoont, neil on käes relv, nad suudavad kaitsta ennast ja kogu maad.

Vasja viiakse uuesti baraki juurde. Kistakse seljast sinel. Politseinikud toovad ämbritega vett. Ainult hetkeks lumele pandud ämbrites tekib jääkirme.

«Valage!»

Isegi Pikk peab varvastele tõusma, et valada vett Vasjale lagipähe, pilotka vedeleb eemal lumes.

Valatakse üks ämbritäis, siis teine. Pika nägu on kivistunud. Hirmu ja õudusega vahib ta Vasjat. Ka Pikal on hirm, nagu polekski tema veevalaja, nagu voolaksid mööda ta enda selga külmad veenired, nagu ähvardaks teda ennast jääpurikaks külmumine.

Läheb kolmas ämber.

Ei ole enam ühtegi kuiva kohta. Pluus on jäätunud, kaalub kilogramme. Juuksed on pea ja otsmiku külge kinni külmunud.

— Seekord vist enam ellu ei jää, vilksatab korraks mõte. Siis näeb Vasja jälle Pika hirmunud nägu.

«Barakki, ahju juurde,» käsutab Ero.

Taat ei tahaks vaadata sinnapoole, kus need neli askeldavad ühe kallal. Aga ei saa teisiti. Nüüd pressitakse küll vangilt tõde välja. Nii-sugust piina ükski inimene välja ei kannata.

* * *

«Vasja, kas kuuled, Vasja?»

Nad on Pikaga kahekesi barakis. Laagriülema juuresolek on vajalik külmutamisel. Kuuma ahju juures sulab vang üles ka ülema abita.

«Vasja, kas kuuled?»

Pikk on kummardunud Vasja kohale, kuulatab. Jah, hingab. Kuid silmi ei jõua Vasja lahti hoida. Ei tahagi. Sest talle vaatab otsa Pika vastik, hirmunud nägu.

Ta ajab käe Vasja põue... Sõrmed kobavad kohta, kus peaks tuksuma süda. Vasja avab silmad.

«Ah ikka ärkasid,» tõmbab Pikk käe tagasi. «Vasja, tead, Vasja, ma tahtsin sulle ütelda, ära lase ennast kauem piinata.»

Kuid imelik, piinataval endal nagu polekski enam valu. Valu tundmiseks peaks vist olema kas või sõrmesuurune lapike, mis ei valuta. Vasja kehas on aga iga rakk läbi pekstud või külmunud.

«Nad tapavad su ära.»

Seekord Pikk ei räägi ülemate käsul. Ta vahib ukse poole — kas seal pole kedagi ta juttu kuulamas.

«Ära arva, et mulle meeldib, et pidin sind valvama, et ma pidin sulle vett peale valama... Me oleme ju omad inimesed... me peame elama.»

Pikk istub narile Vasja jalgade juurde.

«Miks sa lased ennast nende «tara-tarade» pärast peksta. Kuuled! Nemad on kõik ühesugused fašistinärud. Võib-olla raputavadki natuke vanameest, aga mis see meie asi. Sind viivad nad tuhamäele, kui ei räägi.»

Vasja kuuleb Pika häält, näeb vanamehe silmi, ahastust näol. Ainult pahanduse pärast niisugust ahastust ei tunta.

«Ma ju tean, keegi neist ei salli nõukogude võimu. Viimseni. Ütlevad, et vägisi sunniti peale.»

Ka Vasja pole sellel võõral, tema jaoks tundmatul ja arusaamatul maal kohanud kuigi palju sõpru. Nad marssisid oma väeosaga küladest ja linnadest öösiti läbi. Päeval peatusid metsades. Kord räägiti, et neist paremal kaitseb rinnet eesti töölispolk. Teine kord tuli nende polgu staapi kümme konna erariides, võõrast keelt rääkivat meest. Pidid olema eestlased. Ja polguüleml saatis nad vaenlase tagalasse luurele. Pärast öeldi, et sakslased olevat nad kinni võtnud ja hirmsate piinamisega tapnud. Hiljem aga hakati neid rännaku ajal tagalast tulistama. Ka siis öeldi, et need olevat eestlased. Bandiidid.

Otsekui Vasja mõttekäiku taibates jätkas Pikk:

«Ega me ei olekski taganenud... aga, mäletad ise, iga põõsa tagant tulistati. Niisuguste pärast ei tasu hinge anda.»

Pikk haarab Vasja õlgadest, ta hääle muutub kähedaks sosinaks:

«Kas kuuled, Vasja, me peame ellu jääma. Iga hinna eest. Igaüks nii kuidas oskab... ja peame kokku hoidma. Mis on meil nende võõrastega asja. Mida rohkem nad üksteist tapavad, seda parem meile. Jajah, meie peame kokku hoidma.»

Võib-olla äkiline valuhoo kiskus Vasja jala kokku ja sirutas siis jälle välja. Nari äärel kükitavale Pikale polnudki palju vaja põrandale kukkumiseks. Ajas enda üles, heitis kahtlaselt uuriva pilgu Vasjale. Oli see nüüd meelega või kogemata tehtud. Too aga lamas endiselt, silmad suletud, nagu polekski tema politseiniku naride vahele tõuganud.

«Oma asi. Eks igaüks teeb, nagu ise heaks arvab.»

Pikk läheb ülemale ette kandma, et vang tuli meelemärkusele. Nii oli kästud. Ukselt ütleb veel:

«Sõimate mind, et mina olen sabarakk. Aga ise oled nende eest valmis elu andma.»

Vasja lamab kägaras. Üksinda. Võõraste keskel. Kaaslased on praegu ehitusplatsil. Lähavad ravis. Kärudega. Esimene, teine, kolmas... neljateistkümnes... viieteistkümnes...

Vasja tunneb, et neilegi on ta juba võõras. Kui tulevad tellisekärutajad, kui õhtuks aetakse barakki kõik vangid, siis Vasjat enam nende hulgas ei ole. Pikk ja teised politseinikud ei räägi neile midagi Vasja viimastest päevast. Kaasvangid ei saagi teada, miks Vasja vaikis, misugust hirmu kõik tema ees tundsid, alates laagriülemast ja lõpetades politseinikega.

Laagriplatsil vannutakse Eerot ja tema laagrit. Kaua siis peavad ausad eesti talumehed ühe vene vangi pärast seisma... mis on neil tegemist sõjavangidega. Talumehe asi on põldu harida. Õiendagu ise oma saksa ja vene vahelise poliitikaga.

Ja kust Eero võttis, et leivaandja just nimelt nende hulgast peab olema!

Lähavad Moskvat ja Leningradi võtma, aga isegi näljasest vangist ei saa jagu.

Lõpuks toovad Salumäe Tõnu ja Pakosta vangi uuesti välja.

«Pressige veel,» käsutab Eero.

Ise astub ta valvurite majakese poole, nagu oleks seal mõni kiire asi ajada, nagu ootaksid ülemat teised, tähtsamad ja edasilükkamatud ülesanded.

Kuid valveruum on tühi ja Eero vajub koristamata laua äärde pingile.

Teist korda ei tohi ta näidata oma võimetust. Talumeeste, valvurite ja vangi ees. Nüüd ei aita isegi see, kui viia vangi tuhamäele. Eero on ikkagi kaotanud.

Laagriplatsilt kostab karjumist. Pakosta lõugab, nagu ei peksaks tema vangi, vaid vastupidi. Ka Eero karjuks. Sellepärast ta ära tuligi.

Nagu enne, seisab ka nüüd vangi otse Taadi ees. Ja vastab ühesilbiliselt:

«Net!»

Nagu eelmiselgi korral tunneb Taat, et silmad lähavad niiskeks. Aga va Rebasenahk ütleb, et ühe niisuguse võõra vanginäru pärast ei maksaks küll kellelgi oma pead tulle panna.

Nüüd viiakse vangi kahe valvuri vahel jälle ära...

... Õhtul leidis Vasja külmast saunast talle tuttava pekitüki ja lisaks pooliku leiva. Võib-olla oli Jope või keegi teine korjanud peki puuriitade juurest lumest üles ja omalt poolt lisanud leiva.

Kolmanda päeva hommikul leiti Pikk baraki kõrvalt puu otsast, nöörkaelas. Keegi ei asunud uurima, kas oli silmuse tegemisel abistajaid, või hakkas rääkima Pika enda südametunnistus.

* * *

Väljavõte stenogrammist, mille ma kirjutasin Eesti NSV Ülemkohtu kriminaalrajade kohtukollegiumi istungil Tallinnas 25. märtsil 1966, kus üheks kohtualuseks oli Tõnu Salumäe.

Tunnistaja Vassili Kabanov (töötab autojuhina Jaroslavl'i oblastis): «Ükskord, kui me olime Kehra sõjavangilaagris, tõi hobusemees mulle pätsi leiba ja liha. Salumäe, Pakosta ja Eero nõudsid, et näitaksin, kes mulle liha ja leiba tõi. Tooja oli kiitsakas vanamehenäss. Vaatasin, et see nüüd küll viit aastat laagris vastu ei pea. Kolm päeva järjest tassisid nad mind puuvedajate juurde, valasid üle külma veega ja peksid. Hiljem ma seda vanameest pole enam näinud... Aga oli ka valvureid, praegu ma näen ühte neist siin saalis — Jopet (Muutsin nime — A. S.) —, kelle kohta ei saa midagi halba öelda.»

Paemurdja

Virutan vasara tumedalt paukudes
vastu paekivi lapergust lahmakat —
rahn ei pragune; valesti sihitud,
viha järgmiseks hoobiks koguneb;
lõpuks mu tahe käib vastasest üle,
äkki ta haamri all tükkideks prahvatab.

Purustan paekivi lameda tarkuse,
sajandeis kokkusurutud jõust
killustiku teen asfaldialuse.
Minul on paemurdja kivine lõug.

Kujutus Jüriööl tapetud mungad
joonistab Padise paekivist müürile.
Kindlused, kloostrid ja piiriaiad,
eluõhtute kiviktaimlad,
armuanuja kirikuvõlvi all
paekivist plaadil on põlvili maas.

Märkamatul nii kivi mind vormib.
Muskel ja mõtegi kiviseks saab.
Kauged on mulle kaneelist tornid.
Sellel maal kasvas tornideks paas.

Sõjajärgne tüdruk

Raana klibusel karjamaal söötsid sa lambaid,
tuul tõmbas sust läbi,
su linastest juustest sai takune lõim.

Puhkad
kiivakuivanud tõrvaste pargaste varjus,
katkisaetud paatide nukrus
on sinu silmades.

Lähed,
jalgades peidus maa põline jõud,
mastimändide sihvakus samuti.

Pead maas,
üle äestatud riba
tulevad lambad
sinu sasipea järele.

Kirjuta mulle luuletus...

Kirjuta mulle luuletus,
ütlesid sina,
mitte keegi pole pühendanud mulle värssse.

Kas tõesti ka sina ihkad petlikku sära,
lahtitiivu lendad tuleleeki?

On luule mürk mõnes mõttes.
Need, kellele pühendatakse poeeme,
ei taha pesta enam põrandat.
Need, kes kirjutavad värssse,
jätavad tihti maha oma koja,
kindla koha ja kodumaagi.

Kas me suudame teisiti teha,
kui hakkab sulle kirjutama laule?

Sünnimaa

Su vaguderäos,
töökortsude aus ja tões
olin rumala lapsena kahelnud,
pahaks põlanud kiidumoe.

Sünnimaa,
sinu künnitolumus
nüüd oleksin silmili maas,
et keegi võõras kolmas
meie vahele tulla ei saaks.

Spartacus ja Lenin

ogu ajalugu on tulvil rõhutatud klasside alalisi katseid kukutada rõhumine. Orjanduse ajalugu tunneb orjapõlvest vabanemise eest peetud sõdu, mis venisid aastakümnete pikkuseks,» rääkis V. I. Lenin 11. juulil 1919 oma loengus Sverdlovi ülikooli kuulajatele. Meenutades Capua orjade lugu, andis Lenin kõrge hinnangu antiikajaloo kangelasele Spartacusele ja tema kaudu kaasaegsetele revolutsionääridelegi, neile Saksamaa kommunistidele, kes Esimese maailmasõja päevil olid koondunud võitlusgruppi, mis algul kandis nime «Spartakusgruppe», alates 1918. a. novembrist «Spartakusbund».

«Muuseas, nimetus «spartaklased», mille on võtnud nüüd endale Saksamaa kommunistid,» jätkas Lenin, «— see ainus saksa partei, kes tõepoolest võitleb kapitalismi ikke vastu, — selle nimetuse on nad võtnud sellepärast, et Spartacus oli ühe kõige suurema, ligi kaks tuhat aastat tagasi toimunud orjade ülestõusu üks kõige väljapaistvamaid kangelasi. Rea aastate jooksul sai kõikvõimsana näiv, täielikult orjandusele rajatud Rooma impeerium tunda vapustusi ja lööke määratu suure orjade ülestõusu läbi, kes olid võtnud kätte relvad ja koondunud Spartacuse juhtimise alla, moodustanud määratu suure armee.»

On tõepoolest mitmeid põhjusi, miks Saksamaa kommunistid kaks tuhat aastat tagasi elanud ja võidelnud Spartacuse ümber koondusid ja mitte lähemast minevikust mehi ei otsinud, kelle nime nad oleksid võinud oma võitlusgrupi lipule kirjutada.

Üks põhjustest võis olla see, et Marxki nimetas Spartacust oma armsamaks kangelaseks, suureks väejuhiks, üllaks karakteriks, antiikse proletariaadi tõeliseks esindajaks.

Ent vaevalt üksnes see Marxi seisukoht oli ajendiks, miks Liebknecht, Luxemburg, Mehring, Pieck, Zetkin ja teised saksa kommunistid oma võitlusgrupi «Spartakusbund'iks» nimetasid. Peamiseks põhjuseks oli see, et hoolimata kahe tuhande aastases ajalisest kaugusest, hoolimata uutest relvadest, hoolimata võitlustandrite erinevusest, hoolimata sajast muustki erinevusest meenutas Esimene maailmasõda oma põhiolemuselt ometi gladiaatorite gruppideviisilist võitlust, mida peeti vana Rooma areenidel.

Orjad-gladiaatorid pandi kaks tuhat aastat tagasi üksteist tapma mõokade, odade ja kolmeharuliste harkide-hangudega, keskriikide ja liitlasriikide töölisel ning talupojad pandi Esimeses maailmasõjas üksteist tapma täakide, püsside, kahurite, kuulipildujate ja teiste pool sajandit tagasi moes-olnud relvadega.

Orjade-gladiaatorite võitlustandriks oli suhteliselt kitsas areen, imperialismiorjade võitlustandriks Esimeses maailmasõjas suur osa

Euroopast, osa Aafrikast, Aasiast, enamik meresid ja ookeane — sõja lõpu poole koguni Maakera ümbritsev atmosfäär. Ent nagu orjad-gladiatorid ei tundnud üksteise vastu viha ega tahtnud üksteist tappa, samuti ei tundnud ka imperialismiorjad-sõdurid Esimeses maailmasõjas üksteise vastu viha ega tahtnud üksteist tappa. Neid sunniti seda tegema nagu Vilde «Mahtra sõja» soldateid-talupoegi sunniti eesti ülestõusnud talupoegi kadalipukeppidega poolsurnuks peksma. Neid treeniti üksteist tapma, neile süstiti kunstlikku viha üksteise vastu, neid õnnistati üksteist tapma (olgugi ühe ja sama ristiusu jumala nimel). Ent see kõik ei aidanud. Nagu kaks tuhat aastat tagasi orjad-gladiatorid Spartacuse juhtimisel, niisamuti imperialismiorjad-sõdurid Lenini juhtimisel mõistsid, kelle vastu tuleb pöörata relv.

Spartacuse juhitud ülestõus nurjus, nagu nurjusid kümned ja sajad suuremad ning väiksemad ülestõusud kahe pika aastatuhande vältel. Nagu nurjusid talupoegade ülestõusud XVI sajandil Saksamaal, nagu nurjusid Razini ja Pugatšovi ülestõusud Venemaal, nagu nurjusid ka eesti orjastatud talurahva ülestõusud — kuussada aastat tagasi Jüriöö, möödunud sajandi ülestõusud Pühajärvel ja Mahtras. Nagu nurjusid 1848. aasta ülestõusud Kesk-Euroopas ja 1870. aasta kommunaaride ülestõus Prantsusmaal.

Viiskümmend aastat tagasi puhkenud ülestõus, see rahvarevolutsioon, mida juhtis Lenin, lõppes esmakordselt inimsoo ajaloos rõhutute täieliku ning tagasipööramatu võiduga. Aeg oli täis saanud, aeg oli küps — ja revolutsiooni juhtimine oli õigetes kätes.

Ja rahudekreet, dekreet selle kohta, et inimesed ei pea, et inimesed ei pruugi ega tohi enam üksteist tappa, oli esimene neist dekreetidest, millele Lenin pärast Oktoobrirevolutsiooni alla kirjutas.

Marx elas Leninist varem, Marx ei saanud midagi öelda Lenini kohta. Ent see, mis ta ütles Spartacuse kohta, käib veelgi enam Lenini, XX sajandi proletariaadi «real representative'i» — tõelise esindaja kohta.

Sõit

Me ju sõitsime kõrvu,
 sina — hommikutuulne ja lumelilne,
 mina — päevapiduline ja õhtuõrritaja.
 Me ju sõitsime kõrvu,
 taga meid kaks sinavat paralleeli,
 mööda vaelevat palakat,
 kahel pool raagunud jalakad.

Ning äkki
 sa, lumelõhnne ja lilne,
 libisesid minust mööda
 kui mõtteline suudlus
 mööda vaelevat palakat,
 kahel pool vaesed ja varakad.

Küll ma sind püüan, truudusemurdja,
 suhusiristaja niisugune.
 Las surun kepid suisa tuulde,
 lükkan lauad libisema.
 Pole mul tarvis võhma võlgu,
 võõrast jõudu laenata,
 ise nende peremees.

Lükkan lauad libisema
 mööda vaelevat palakat,
 kahel pool ilkuvad harakad.

Aga varju vanamehed,
 kust nad tulid lausa päeval
 krapsti minu selja taha
 minu käiseid sikutama,
 hõlmust tagasi tirima.

Oi, oi, teid õhtulisi,
 päeva teise poole sante!
 Aga sina, lumelilne,
 sõidad juba üle künka,
 võtad kiirust ei tea millest.
 Mina vaene huikan, hüüan,
 jalad nagu maasse kasvand,
 vaevalt komberdavad edasi
 mööda vaelevat palakat,
 kahel pool kolkivad malakad.

Vana Tallinn

Matsakas kindlusetorn mõnuleb
muhklike pärnade taga.
Raukade lõputu vaidlus — kes on vanem?
Õeksed ootavad ikka veel peigmehi.
Kes vanatüdrukuid enam tahab!
Aga nõgiste klaasidega vanaaegsed laternad on kurvad —
varsti hakkavad kastanid õitsema.

Koos Leniniga *

ahekümne kuuenda [oktoobri 1917 — M. K.] hommikul, kui uus valitsus oli juba peaaegu moodustatud, pidime me tööle asuma.

Järjekorras oli toitluse küsimus. 26. oktoobri hommikul kella 9 paiku sõitsin ma Smolnõisse, Sõja-Revolutsiooni-komiteesse [SRK], kus leidsin eest ainult Laasimiri. Seletasin talle, mis on selles loos peamine, ja ütlesin, et on vaja astuda mõnesuguseid otsustavaid samme, et toitlusvalitsus oma kätte võtta ning tööle hakata. Ma palusin anda komissarimandaadid mulle, Vladimirovile ja Folkner-Smitile.

«Võtan mõned punakaartlased kaasa, lähen sinna ja hakkan tööle,» teatasin ma talle. Lõin ise mandaadid kirjutusmasinal valmis, Laasimir kirjutas alla, vajutas Sõja-Revolutsioonikomitee pitseri peale ja ma läksin Folkner-Smiti ning Vladimirovi järele.»

Nii jutustab nõukogude võimu esimese päeva algusest vana enamlane P. A. Kozmin.¹

Peagi tuli Sverdlovi, Dzeržinski ja Bontš-Brujevitši saatel SRK-sse tagasi Vladimir Iljitš Lenin. Vaatamata sellele, et ka tema öösel silma kinni ei saanud, kirjutades «Maadekreeti», nägi Vladimir Iljitš reibas välja. Energiliselt asus ta tööle ja kõik ümberringi hakkas keema.

John Reedi kujuka väljenduse järgi «Smolnõi instituudis töötas Sõja-Revolutsioonikomitee, ja temast lendas sädemeid, nagu vooluga ülekoormatud dünamost...»²

Hakkasid saabuma teated SRK toetamisest. Esimeste seas keelas Tallinna Sõja-Revolutsioonikomitee ära väeosade saatmise Tallinnast Petrogradi.

«Ootame korraldusi,» telegrafeerisid eesti seltsimehed.³ Analoogilisi teateid tuli Pihkvast, Gatšinast ja mujalt.

Uus võim — Sõja-Revolutsioonikomitee — tegutses leninliku sihi-teadlikkuse ja asjalikkusega. Päeval toimus Smolnõis enamlaste partei Keskkomitee koosolek, kus arutleti Nõukogude valitsuse moodustamise küsimust.

Kas valitsus kujuneb ühe-partei-valitsuseks, koosneb enamlastest, või tuleb tema moodustamiseks kaasa tõmmata kõik «sotsialistlikud parteid» — vähemlased, esseerid ja teised —, nii asetati küsimus Kesk-

* Katkendeid M. Korsunski valmivast raamatust «Revolutsioonile pühendatud elu», milles käsitletakse eesti revolutsionääri Paul Laasimiri elu ja tegevust.

¹ Ajakiri «Пролетарская революция» 1922, nr. 10, lk. 44.

² John Reed, 10 päeva, mis vapustasid maailma, Tallinn, 1958, lk. 172.

³ Vt. «Октябрьское вооруженное восстание в Петрограде». Документы, М., 1957.

komitee koosolekul. Kamenev ja Rjazanov nõudsid visalt kõigi sotsialistide valitsuse moodustamist.

«Ilma selleta,» väitsid nad, «me hukkume... Meil ei ole inimesi.»

Lenin nõudis, et kokkuleplased «võtaksid vastu meie programmi». Lenin ei tahtnud «rakendada nõukogude vankri ette luike, haugi ja vähki, moodustada valitsust, kes pole suuteline kokku leppima ega pagalt nihkuma».⁴

Vladimir Iljitš piñas võimalikuks tõmmata Nõukogude valitsusse kaasa ainult pahempoolseid esseere, kelle järel tol ajal käis veel märgatav osa talurahvast.

Keskkomitee koosolekule olid kutsutud Kamkov, Spiro ja Karelin, kuid nemad vastasid valitsusse astumise ettepanekule eitavalt.

Nõukogude kongressi teine, lõppistung avati alles öhtul kell 9, ehkki see esialgu oli määratud kella üheks päeval.

Lenin viibis kongressil esimest korda. Ta võeti vastu kõmisevate kiiduavaldustega ja tervitushüüetega.

Pärast Vladimir Iljitši esinemist võttis kongress vastu tema poolt kirjutatud rahu- ja maadekreedi. Laasimir nägi soldatite habetunud, ärakurnatud nägudel rõõmupisaraid. Dekreedid töötasid kõigi nende lootuste teostumist. See oli just see, mida ootasid sõja, nälja ja rõhumisega äravaevatud Venemaa rahvahulgad.

Vaimustusega laulsid delegaadid «Internatsionaali». Kell 2.30 öösel asus kongress arutlema Rahvakomissaride Nõukogu — vaba Venemaa uue valitsuse — kujundamise küsimust.

Kõik 15 inimest, kes moodustasid esimese Rahvakomissaride Nõukogu, olid enamlaste partei liikmed. Kongress võttis vastu otsuse määrata valitsuse juhiks Vladimir Uljanov (Lenin). Rahvakomissaride Nõukogu koosseisus kujundati Sõja- ja Mereasjade Komitee, mille moodustasid V. A. Ovsejenko (Antonov), N. V. Krölenko ja P. E. Döbenko.⁵

«Internatsionaali» lauldes ja tuliselt «Elagu revolutsioon!», «Elagu kommunism!» hüüdes lahkusid delegaadid sellelt ajalooliselt kongressilt. Oli 1917. aasta 27. oktoobri hommik, kell 5.15.

27. oktoobril toimunud SRK koosolekul, millest võtsid osa VSDT(e)P KK juures oleva sõjaväelise organisatsiooni juhtivad töötajad, seati kokku Sõja- ja Mereasjade Rahvakomissariaat. Teda täiendati uute liikmetega. Seda tehti V. I. Lenini näpunäitel

Peale V. A. Antonovi (Ovsejenko), P. E. Döbenko ja N. V. Krölenko, kes valiti II nõukogude kongressil, kuulusid nüüd komiteesse veel V. I. Vassilevski, K. E. Jeremejev, P. Laasimir, K. A. Mehhanošin, N. I. Podvoiski ja E. M. Skljanski.⁶

* * *

Petrogradist põgenenud Kerenski katsus organiseerida kasakavägede rünnakut revolutsioonilise pealinna vastu. Kindral Krasnov oskas peaaegu ilma lahinguta vallutada Gatšina. Selgus, et Krasnov ja Kerenski valmistuvad Petrogradi Tsarskoje Seloo — Pulkovo suunast ründama.

Üksikud Petrogradis laiali asetsevad polgud keeldusid täitmast Podvoiski käsku — minna rindele. Vastupanu vaenlasele oli halvasti orga-

⁴ Н. К. Крупская, Воспоминание о Ленине. М., 1957, lk. 319.

⁵ Декреты Советской власти, том I, lk. 20.

⁶ «Военно-исторический журнал» 1966, nr. 7, lk. 112.

niseeritud ja see sundis V. I. Leninit võtma Petrogradi kaitsmise oma kätte.

Ta võttis telegraafi teel ühenduse Tsentrobaltiga (Balti Mere Laevastiku Keskkomitee) ja käskis sõjalaevu viia Neevale.

Kell kaks öösel vastu 28. oktoobrit sõitis Vladimir Iljitš sõjaväeringkonna staapi. Siin viibisid Podvoiski, Antonov-Ovsejenko, Laasimir, Mehhanošin, Nevski ja teised SRK liikmed.

«Kandke ette, missugused abinõud on Krasnovi vägede vastu tarvitusele võetud,» ütles Lenin.

Podvoiskile näis, et revolutsiooni juht ei usalda Sõjaasjade Komiteed, ja väljendas avameelselt oma kahtlusi Vladimir Iljitšile.

«Asi ei ole usalduses,» katkestas Lenin kiiresti, «vaid tööliste ja talupoegade valitsus tahab lihtsalt teada, kuidas tegutsevad tema sõjaväelised võimud, kuidas nad organiseerivad Piiteri kaitsmist.»⁷

Ajalugu pole meile säilitanud mälestusi ega dokumente, mis võimaldaksid üksikasjalikult jutustada Laasimiri osast Petrogradi kaitsmisel Krasnovi ja Kerenski jõukude vastu, kuid need vähesed dokumendid, mis on õnnestunud avastada, kõnelevad sellest, et ta oli neil pingelistel päevadel Lenini kõrval, täitis tema juhtnööre.

«Revolutsioon on hädaohus!» hoiatas SRK oma üleskutses.

Enamlaste partei tuline sõna pani rahvahulgad liikuma. Petrogradi rohkearvuliste tehaste töölised, soldatid ja madruste salgad ruttasid kogunemispunktidesse, et vaenlasele vastu minna. Kuid ka kontrrevolutsionäärid ei tukkunud. Vähemlaste ja esseeride liidrid moodustasid koos saboteerijate-tšinovnikutega «päästekomitee», kes pidi revolutsioonile hoope andma seestpoolt, Petrogradist. Loodi staap eesotsas Polkovnikoviga. Astunud ühendusse junkrukoolidega ja igat masti kontrrevolutsionääridega, valmistusid nad revolutsiooni ründama.

SRK sai vandenõule jälile. Siis otsustasid mässajad enne tähtaega välja astuda. Tänavatele ilmusid junkrute patrullid. Nad võtsid relvad ära revolutsioonilistelt soldatitelt, madrustelt, punakaartlastelt. Nikolai insenerikooli junkrud, keda juhtis polkovnik Polkovnikov, vallutasid Mihhaili maneeži, kus nende kätte langes hulgaliselt soomusautosid.

Varsti teatati SRK-le, et mässu on tõstnud Vladimiri, Mihhaili, Pauli ja Konstantini sõjakool, samuti ka Paažide Korpus. Junkrutel õnnestus vallutada telefonijaam, telegraaf, sõjaväelaste võõrastemaja. Nende kätte sattus Antonov-Ovsejenko.

Nagu Talvepaleele tormijooksmise päevil, pöördus partei nüüdki tööliste ja revolutsiooniliste väeosade poole üleskutsega mässajad purustada.

Revolutsiooniliste väeüksuste lahingutegevust juhtis SRK. Nagu varemgi, oli Paul Laasimir sündmuste keerises.

Kui telefonijaam oli vallutatud, saatis N. I. Podvoiski 2. reserv-kuulipildujapolku kirjakese.

Suure kiiruga kirjutatud ridades on tunda nende otsustavate minutite suur pinge. Kirjake on kirjutatud Petrogradi Nõukogu Täitevkomitee blanketile.

«Petrogradi Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu Täitevkomitee palub kuulipildujaüksuste, ja nimelt 2. reserv-kuulipildujapolgu poolt

⁷ Н. И. Подвойский, Год 1917, lk. 163.

toetust, kuulipildujakomandode saatmist relvade äravõtmiseks junkrutelt, kes vallutasid telefoni Morskaja tänaval. Peale selle püüavad junkrud Petrogradi linnaosa oma kätte haarata. Saata ohvitser eelmainitud ringkonna staabi kaitseks.

Esimees N. Podvoiski»⁸

2. kuulipildujapolgus äratas imestust, miks käsk polnud antud SRK nimel. Polgukomitee saatis oma esindajad Smolnõisse. Laasimir tegi neile selgeks, et praegu pole aega formaalsusteks, ja kirjutas dokumendi tagaküljele energilise resolutsiooni:

«Viivitamata saata kaks kuulipildujakomandot Smolnõisse, kus astuvad N. Krapovetski käsutusse.

P. Laasimir»⁹

SRK käsk täideti täpisealt ja vastuvaidlematult.

Sel päeval Sõja-Revolutsioonikomitee koosolekul vaheaegu peaaegu polnudki. Energilisi, asjalikke, resoluutseid käskke läks paljudesse väeüksustesse ja tehastesse. Oli vaja mitte ainult junkrud maha suruda, vaid kindlustada vastupanu ka Kerenski-Krasnovi väeosadele.

Laasimir ja Mehhanõšin andsid armee ja laevastiku komissari abile A. Froloville käsu «võtta Mihhaili kahurväekooli junkrutelt ära suurütkid ja relvalaos olevad tulirelvad. Pärast selle käsu täitmist viivitamata täies lahingukorras liikuda mööda Moskva maanteed Tšesmenskaja vanadekodu suunas».

Sellele dokumendile kirjutas lõpu Lenin:

«Seada end valmis suurtükkidega väljaastumiseks kell 10 õhtul 29. X. Rahvakomissaride Nõukogu esimees LENIN.»¹⁰

See on esialgu ainuke publitseeritud dokument, kus seisavad kõrvuti V. I. Lenini ja P. Laasimiri allkiri. Dokument kannab SRK numbrit 1697.

SRK toimikuis on säilinud märged dokumendi nr. 1699 väljastamise kohta, kus Rosenkranzi tehase, Metallitehase ja «Föniksi» punakaardisalkade ülemal kästakse Mihhaili kahurväekooli junkrud desarmeerida, kõik laskemoon ja relvad nimestiku järgi vastu võtta ja Punakaardi staabi käsutusse anda, nimestiku ärakiri aga Sõja-Revolutsioonikomiteele esitada.

Järelikult töötas Laasimir sel päeval välja plaani Mihhaili sõjakooli vallutamiseks. Revolutsiooniliste vägede peamiseks löögijõuks, kes pidi sõjakooli hõivama, olid töölisel ja punakaartlastel. Nad täitsid SRK käsu. Õppeasutus piirati ümber, lõigati teistest mässulistest väeosadest ära ja vallutati punakaartlaste poolt.

Kell 10.55 õhtul raporteeris «Föniksi» tehasekomitee liige Romanov telefonogrammiga SRK-le, et Mihhaili kahurväekooli junkrud andsid alla.

«Relvad veavad ära Punakaardi staap ja Moskva polk. Üks auto on juba täis laaditud. Õppeasutuses käib läbiotsimine,» märkis oma sissekandes Sõja-Revolutsioonikomitee korrapidaja.¹¹

Lenini korraldus täideti tähtajaks.

⁸ Документы, лк. 834.

⁹ Sealsamas.

¹⁰ ПБПК, том I, лк. 283.

¹¹ Sealsamas, лк. 342.

Laasimir andis SRK nimel Nikolai ratsaväekooli junkrutele käsu kõik nende valduses olevad relvad üle anda.

Siin on see Laasimiri käega kirjutatud huvitav dokument:

«Arvestades massilisi vandenõusid, mis Petrogradi sõjakoolide junkrute hulgas on viinud avalikele väljaastumistele, kooskõlas Petrogradi sõjaväeringkonna ülemjuhataja päevakäsuga ja Sõja-Revolutsioonikomitee määrusega käesoleva aasta oktoobrikuu 28. päevast, kästakse Nikolai ratsaväekooli junkrutel viivitamata pärast selle kirja kättesaamist kõik nende käes ja varus olevad külm- ning tulirelvad koos laske- moonaga anda Sõja-Revolutsioonikomitee käsutusse.

Esimees P. Laasimir»¹²

Nikolai ratsaväekooli junkrud alistusid ilma võitlusetta. Kuid nii ei läinud mitte igal pool. Ägedalt panid vastu Vladimiri sõjakooli ja Nikolai insenerikooli junkrud. Ometi suruti junkrute mäss kiiresti maha. Praktiliselt olid 29. oktoobri hilisõhtuks kõik vastupanukolded likvideeritud.

Enamlased tegid kõik mis iganes võimalik, et vältida tarbetut verevalamist.

Nii saadeti Laasimiri nõuande peale kolm SRK esindajat — Mihelson, Lebedev ja Krapivenski — linna telefoniijaama. Siin osutasid junkrud ägedat vastupanu. Neil oli õnnestunud areteerida Antonov-Ovseenko ja V. Pavlov, keda nad pantvangidena kinni pidasid. Madruste salk suutis junkrud hoonest välja lüüa.

Kui SRK esindajad telefoniijaama jõudsid, andsid madrused juba vahikorda Käkisalmla polgule üle.

Soldatid suhtusid SRK saadikutesse valvsalt, seda enam et Mihelson oli junkru univormis. Oli aga teada, et junkrud olid SRK võltsitud dokumentidega telefoniijaama laskemoona toimetanud.

«Kinni võtta! Need on junkrute luurajad.»

«Smolnõisse viia!» karjusid soldatid. Mitmed madrused toetasid neid:

«Saatke nad teise laevastikuekipaazi, me selgitame asja välja.»

«Mis nendega jännata: üle parda, ja asi tahe!»

«Õige! Nii need kui ka varem kinnivõetud. Või nemad, maod säärased, läksid meie nõukogude võimu vastu!»

«Viime nad polgukomiteesse,» nõudsid Käkisalmla mehed.

Mihelson, Lebedev ja Krapivenski suunati konvoi saatel polgukomitee esimehe juurde. SRK tõendid veel kord läbi lugenud, lausus esimees:

«Olgu, pistke nad autosse, sõidame Smolnõisse, kontrollime!»

Kui Smolnõis suure tegemisega Sõja-Revolutsioonikomiteesse jõuti, otsis polgukomitee esimees Laasimiri üles.

«Sihuke lugu, seltsimees. Siin kolm junkrut räägivad, et nad on teie esindajad, kuid poisid kahtlevad. Täna oleme mitu luurajat kinni püüdnud. Ehk on nemadki Kerenski mehed. Jumal neid teab, otsaette pole neile midagi kirjutatud.»

«Tooge nad siia, selgitame välja,» pani Laasimir ette.

Käkisalmla polgu mehed tõid vahistatud sisse. Laasimir kinnitas, et nad on tõepoolest SRK esindajad.

¹² ИБПК, том I, lk. 296—297.

Pärast pikka vestlust väeosas valitseva meeleolu kohta esitas polgukomitee esimees pisikese kõhklusega Laasimirile palve:

«Saate aru, seltsimees, muidugi, need kolm junkrut on teie esindajad, selles pole kahtlust, ainult et poisid võivad kahtlema hakata. Nagu oleksin ma vaenlastel ära põgeneda lasknud.»

«Hüva,» hakkas Laasimir naerma, «kõik on selge, kohe anname teile tõendi.»

Kui masinakirjutaja mõne minuti pärast tõi tipitud tõendi, küsis Laasimir Smirnovilt:

«Noh, kuidas on, kas seltsimehed usuvad?»

Aeglaselt, veerides luges Smirnov SRK tõendit nr. 1773:

«Käesolev tõend on Käkisalmi polgu esindajale Smirnovile antud selle kohta, et Käkisalmi polgu vahtkonna poolt kinnipeetud junkrutel Mihelsonil ja Lebedevil ning vabatahtlikul Krapivenskil on nende isikute selgitamise ja mandaatide kontrollimise alusel tõepoolest Sõja-Revolutsioonikomitee volitused.

Esimees Laasimir
Sekretär Sadovski»¹³

«Nägemiseni, seltsimees,» ütles Laasimir. «Olge ka edaspidi valvsad!»

* * *

II nõukogude kongressi delegaadid, Sõjalaevastiku Revolutsioonikomitee liikmed Nikolai Hovrin ja Anatoli Železnjakov äratati üles tugevate rusikahoopidega vastu ust. Pärast peaaegu magamata ööd, pärast junkrute vastuhaku mahasurumist oleks kangesti magada tahtnud...

«Seadke end valmis,» lausus lõbusalt Iljin-Ženevski, pigistades Hovrini ja Železnjakovi kätt.

«Kuhu?» küsis Železnjakov.

«Lähedale,» vastas naerdes Aleksander Fjodorovitš Iljin-Ženevski. «Tähtis asi.»

Železnjakov ja Hovrin riietusid kähku.

«Nurgatuba. Nurgas kirjutuslaud. Selle taga istub Vladimir Iljitš Lenin,» meenutab Hovrin, «Leninist paremal — keegi noor lipnik [Minu sõrendus — M. K.], vasakul aga seisab tuttav — meie parteiline juht Helsingist Antonov-Ovsejenko.

Vladimir Iljitš jutustas lühidalt, et näe juba mitmes päev, kus Petrogradis on nõukogude võim kindlustunud, aga mis toimub Moskvas, on teadmata. On andmeid, et seal käivad pikale venivad lahingud. Selleks et välja selgitada olukord Moskvas ja seltsimehi abistada, on vaja ilma viivitusega formeerida madruste salk ja sõita Moskvasse.»¹⁴

Meil on alust oletada, et see «noor lipnik», kellest Hovrin kirjutab, oli Paul Laasimir.

Sellest kohtumisest algas Laasimiri suur isiklik sõprus legendaarse «Madrusega» — Anatoli Grigorjevitiš Železnjakoviga. Järgnevatel aastatel kohtusid nad sageli Kodusõja rinnetel. SRK toimikutes on säilinud kaks Laasimiri poolt 1. novembril 1917 allakirjutatud dokumenti

¹³ ПВРК, том I. lk. 321—322.

¹⁴ Н. Ховрин, Балтийские моряки в боях за Советы (kogumik «Балтийская слава»), Калининград, 1959, lk. 23—24.

selle kohta, et mereväelaste koondsalk varustataks vormiriietuse ja toidumoonaga.

Ettekirjutuses Petrogradi Intendantuuri esemete laos komissarile I. M. Benkovskile märkis Laasimir:

«Palun viivitamata selle ettenäitajale, Mere-Revolutsioonikomitee liikmele Anatoli Grigorjevitš Železnjakovile tema isikliku allkirja vastu välja anda Krasnoje Seloo, Kuraki ja Rekulovo küla positsioonidel asuva mereväelaste koondpataljoni tarveteks alljärgnev:

sineleid	1000	(üks tuhat) tükki
sõrmkindaid	1200	(üks tuhat kakssada) paari
jalarätte	1500	(tuhat viissada) paari
saapaid	500	(viissada) paari
kampsuneid	1000	(üks tuhat) tükki

Esimees P. Laasimir
Sekretär»¹⁵

2. novembri õhtul sõitis madruste salk Moskvasse. Salga komandöriks oli nimetatud F. F. Raskolnikov, komissariks N. A. Hovrin, staabiülemaks A. F. Iljin-Ženevski. Salga koosseisus sõitsid kaasa A. G. Železnjakov, Eugen Berg, K. S. Jeremejev ja teisi silmapaistvaid enamlasi — SRK töötajaid.

Rahvakomissar

Nagu juba teada, oli 9 rahvakomissari, enamlaste partei 9 välja paistva sõjaväelise tegelase hulgas, kes 27. oktoobril Sõjaasjade Rahvakomissariaadi kolleegiumi valiti, ka Paul Laasimir.

Nikolai Iljitš Podvoiski meenutas hiljem, et iga kandidatuur oli hoolikalt ja igakülgsest läbi arutatud koos V. I. Leniniga, kes «meie kaalutlusi tähelepanelikult kuulas. Ilmselt oli talle meeltemööda, et me seejuures peame silmas mitte üksnes seltsimeeste poliitilisi omadusi, vaid ka töövõimet».

Ja edasi kirjutab Podvoiski:

«Kõik nimetatud seltsimehed pidid moodustama Sõja- ja Mereasjade Rahvakomissariaadi nõukogu — nimetus oli veel lahtine. Kõik seltsimehed olid selle nõukogu täieõiguslikud liikmed, asjaajamise eest ühtviisi vastutavad [Minu sõrendus — M. K.] Ametlik esindus aga loovutati juba kongressi poolt nimetatud kolmikule. Üheksa nõukogusse pääsenud seltsimeest jaotavad eri kohustused omavahel. Olles igaüks oma tegevusharus autonoomsed, juhinduvad nad töös Sõja- ja Mereasjade Rahvakomissariaadi nõukogu ühistest otsustest.

Nõukogu konstrueerimise protokoll anti Leninile üle. Lenin nõustus väljatöötatud Sõjaasjade Rahvakomissariaadi struktuuriga.»¹⁶

Niisiis veendume veel kord, et Vladimir Iljitš Lenin tundis hästi P. Laasimiri töövõimet, pidas teda oma parteiliseks seltsimeheks ja usaldas talle väga vastutusrikka riikliku töö.

¹⁵ ПВРК, том 1, лк. 491—492.

¹⁶ Н. И. Подвойский, Год 1917, лк. 182.

Sõjaasjade Rahvakomissariaadi kolleegiumis oli mitmesuguseid inimesi. K. A. Mehhanošin ütleb oma mälestustes:

«Pärast pööret sõjaväelise ametkonna etteotsa tõusnud juhtiva kollektiivi koosseisus olid: reservlipnik, madrus, endine ohvitser, kaks sõjaväearsti, kapten, üks soldat...»¹⁷

3. novembril kell 11 hommikul toimus Smolnõis Sõjaasjade Rahvakomissariaadi nõukogu esimene koosolek. Kohal oli kokku ainult 7 inimest: V. A. Antonov-Ovsejenko, V. N. Vassilevski, I. L. Dzevaltovski, N. V. Krölenko, P. Laasimir, N. I. Podvoiski ja E. M. Skljanski.¹⁸

Nende revolutsiooni sõjaväeliste töötajate ees seisid tohutud, ajaloos ennenägematud ülesanded. Sotsialistliku riigi relvastatud jõudude küsimus, kirjutab V. I. Lenin hiljem, «oli täiesti uus küsimus, isegi teoreetiliselt polnud seda üldse üles seatud... Meie oleme asunud niisuguse töö kallale, mille kallale mitte keegi maailmas sellises ulatuses asunud veel ei ole.»¹⁹

Oma esimesel koosolekul võttis nõukogu vastu erakordselt tähtsa otsuse. Riigi kaitsmise küsimused viidi ära vana Sõjaministeeriumi juhtimise alt. Valiti 3 inimesest koosnev büroo ja organiseeriti Sõjaasjade Rahvakomissariaadi kantselei.

Armees kaotati auastmed ja teenete märgid, kehtestati komandeeriva koosseisu valitavus. Kõigile sõjaväelastele määrati ühesugune palk. Kadetikorpused likvideeriti nende reaktsioonilise olemuse pärast, jünkrükoolid aga kujundati ümber lühiajalisteks komandeeriva koosseisu kursusteks.

Need abinõud rajasid aluse armee demokratiseerimisele, tähistasid vana armee lammutamist. 4. novembril toimunud Sõjaasjade Rahvakomissariaadi koosolekul tehti P. Laasimirile ülesandeks koostada Rahvakomissaride Nõukogu dekreedide projekt vana Sõjaministeeriumi reorganiseerimiseks; kõigisse peavalitsustesse määrati komissarid, kelle allkirjadeta sõjaministri käskkirjad ja korraldused ei olnud kehtivad.²⁰

23. novembril 1917 avaldas Sõjaasjade Rahvakomissariaadi nõukogu ajalehes «Армия и Флот Рабочей и Крестьянской России» «Rahvakomissaride Nõukogule kinnitamiseks esitatud sõja- ja mereasjade rahvakomissaride deklaratsiooni projekti». Selles kajastusid Sõjaasjade Rahvakomissariaadi 1917. aasta 3.—5. novembri koosolekutel avaldatud mõtted ja ideed. Dokumendis öeldakse muuseas:

«Tööliste ja talupoegade Rahvakomissaride Valitsus on kutsutud looma relvastatud kodanike vaba armeed, tööliste ja talupoegade armeed, soldatite poolt valitavate organisatsioonide laialdase omavalitsusega. Kodanluse võimutsemise asemel kindlustab uus armee tööliste ja talupoegade võimu.»²¹

Deklaratsiooni aluseks võeti Laasimiri poolt koostatud dokument.

Rahvakomissaride Nõukogu 1917. a. 15. novembri õhtusel koosolekul Smolnõis arutati SRK küsimust. Vladimir Iljitš Lenin selgitas valitsuse liikmetele, et esialgu asendab Sõja-Revolutsioonikomitee Siseministeeriumi.

¹⁷ Vt. K. A. Mehhanošini kirjutus ajakirjas «Война и революция» 1928, кн. 2, lk. 35.

¹⁸ «Военно-исторический журнал» 1966, nr. 7, lk. 114.

¹⁹ V. I. L e n i n, Teosed, 29. kd., Tallinn, 1954, lk. 132.

²⁰ «Военно-исторический журнал» 1966, nr. 7, lk. 114.

²¹ К л я ц к и н, На защите октября, 1965, lk. 64.

Tehti ettepanek SRK likvideerimiseks. Selle vastu astus välja J. M. Sverdlov, kes oli väga hästi informeeritud SRK poolt tehtavast tohutust tööst.

«Sõja-Revolutsioonikomiteed ära kaotada on esialgu vara,» ütles ta. «Kuid ta tuleb oma senistest ülesannetest osaliselt vabastada ja tema parimad töötajad määrata Siseministeeriumi juhtima.»

Varsti võttis Rahvakomissariaadi Nõukogu vastu otsuse Siseasjade Rahvakomissariaadi kolleegiumi moodustamiseks. Selle koosseis oli: rahvakomissar G. I. Petrovski, kolleegiumi liikmed M. K. Muranov ja I. S. Unšliht ning SRK parimad töötajad — F. E. Dzeržinski, M. J. Lācis, P. Laasimir ja M. S. Uritski.²²

Siseasjade Rahvakomissariaat pidas oma tähtsaimaks ülesandeks kohtadel nõukogude võimu ülesehitamist, kohalike töörahva saadikute nõukogude tegevuse juhendamist, tegeles revolutsioonilise korra kaitsmisega ja hulga muude asjadega.

Laasimiri kui Sõjaasjade Rahvakomissariaadi kolleegiumi liikme rohketele kohustustele lisandus palju tööd ka Siseasjade Rahvakomissariaadis. Nagu paljud teisedki parteitöötajad, ei tundnud ta neil päevil väsimust. Koos seltsimeestega tegi ta ära tohutu töö armee demobiliseerimisel ja endise Sõjaministeeriumi aparaadi endi kätte võtmisel.

26. novembril avati Petrogradis üldsõjaväeline nõupidamine armee toitlustamise, varustamise ja demobiliseerimise küsimustes. Nõupidamise avas N. I. Podvoiski. Öhtune koosolek toimus P. Laasimiri eesistumisel. Ta oli nõupidamise kokkukutsumise organiseerimisbüroo liige ja esitas büroo nimel töökorra.

Pärast kindral Akimovi — Intendantuuriasjanduse Peavalitsuse esinaja — kõnet ja rinnete delegaatide informatsiooni olukorrast kohtadel oli sõna P. Laasimiril. Olemuselt oli see lõppkõne, mis resümeeris delegaatide sõnavõttud ja Sõjaasjade Rahvakomissariaadi arvamuse.

Nagu teatas ajaleht «Армия и Флот Рабочей и Крестьянской России» (nr. 7, 28. nov. 1917), kõneleja «alustas sellega, et valgustas revolutsiooni käesolevat momenti seoses rahvamajanduse ülesannetega ja laialdase kontrolliga tootmistevõime üle».

«Neil ajaloolistel Oktoobri öödel,» ütles Laasimir, «me tundsimel lähenevat näljatonti ja seda õudset korralagedust, mille meile jätsid vana pärandus ja viimase aja reaktsionäärid, kes oma kontrerevolutsioonikattsetega meid korduvalt eemale kiskusid normaalsest loovast tegevusest maa majandusliku olukorra taastamisel.»

Laasimir jutustas Sõjaasjade Rahvakomissariaadi esimestest sammudest majanduslikus ülesehitustöös ja hankijate ning podrātsikute saboteerimisest.

«Armee varustamist ja toitlustamist juhtima seatud aparaat on täiesti kõlbmatu,» konstateeris kõneleja. «Revolutsiooni algusest peale ei ole demokratiseerimine intendantuuri veel puudutanud. Intendantuurile, nagu ka üldse sõjaväelisele ametkonnale, ei ole meie armee arvuline koosseis isegi ligikaudselt teada.»

Laasimir kõneles kriitilisest olukorrast armeede toitlustamisel, eriti põhjapiirkonnas, kus leivanormi kuni naelani vähendati.

Kuid kõneleja ei fikseerinud ainult fakte. Ta töötas välja ulatusliku plaani, kuidas parandada armee varustamist kõige vajalikuga.

²² История Великой Октябрьской социалистической революции, Москва, 1962, lk. 311.

Laasimiri plaan nägi ette luua alaliselt tegutsev komisjon, et parandada ja reguleerida armee varustamist vormirõivastuse, rakmete ning toidumoonaga.

Laasimiri poolt kavandatud abinõude hulgas olid ka intendantuuri-valitsuste demokratiseerimine, majanduskomiteede organiseerimine sõjaväeringkondades, korpustes ning teistes armeeüksustes ja viivitamatu komissaride määramine kõigisse ettevõtetesse, mis juhivad varustamise küsimusi.

Nõupidamine võttis Laasimiri projekti vastu.

Grupp delegaate avaldas soovi lasta end pildistada koos sõjaasjade rahvakomissaridega, kes nõupidamise tööd juhtisid. See foto on säilinud. Keskel on noor, energiline P. Laasimir paguniteta sõjaväevormis ja N. Podvoiski erarõivais. Nende ümber aga Venemaa kõigist nukkadest kokkukogunenud delegaadid.

Riigi toitlusolukorra halvenemine, korralagedus transpordis ja deserterimiste kasv tõstsid teravalt päevakorrale vana armee demobilisatsiooni kiirendamise. Moodustati Demobilisatsiooni Rahvakomissariaat, mille juhiks partei nimetas M. S. Kedrovi.

15. detsembril avati Petrogradis armee demobiliseerimise üldsõjaväeline kongress. P. Laasimir võttis selle tööst osa. Öhtusel istungil ta teatas, et Soome delegeeritud sm. Hupponen avastas Tornio lähedal hiiglasuured laod. Peale esemevarustuse on paljudes ladudes suured tagavarad sütt ja seatina.

«Ladude meeskond on ebamäärasel seisukohal, ei arvesta mitte kedagi ja nähtavasti ei soovi uuele võimule alistuda,» lõpetas Paul Laasimir. Ta tegi ettepaneku otsekohe suunata sinna delegaate, kes koos soome kohaliku komiteega seaksid sisse kontrolli lao üle.²³

Kongress käsitles vana armee olukorda igakülgsest. Kuid kongress ei tegelnud mitte ainult demobilisatsiooni küsimustega.

29. detsembril arutati kongressil sotsialistliku armee loomise projekti. Häälteenamusega (153 poolt, 40 vastu, 13 inimest jäi erapooletuks) tunnistas kongress vajalikuks: «Viivitamata asuda sotsialistliku armee organiseerimisele.»²⁴

Nagu meenutas M. S. Kedrov, üks kongressi organiseerijaist ning juhatajaist, «palusime me korduvalt Vladimir Iljitši kongressil ettekandega esineda, kuid ta keeldus, viidates tööga ülekoormatusele. Kongressi viimasel päeval, kui me uuesti pöördusime Iljitši poole sellesama palvega, teatas ta, et mingit ettekannet pidama ei hakka, kuid on nõus grupi delegaatidega vestlema.»²⁵

Vestlus toimus Sõjaasjade Komissariaadis, endises Sõjaministeeriumi hoones Moikal. Vladimir Iljitš kuulus delegaate tähelepanelikult, esitas neile küsimusi ja andis omakorda ammendavaid vastuseid küsimustele, mis delegaate erutasid.

«Osa delegaate ära kuulanud, tähendas Iljitš, et võib-olla on lihtsam, kui iga juuresolija täidab ankeedi, mille ta kohe ette loeb ja mille ta nüüdsama on valmis kirjutanud. Ankeet koosnes mõnest küsimusest. Sellesse olid koondatud kõik olulised tunnused, mis määravad armee võitlusvõime.

²³ Ajaleht «Армия и Флот Рабочей и Крестьянской России» 24. XII 1917, nr. 29.

²⁴ «Военно-исторический журнал» 1966, nr. 7, lk. 120.

²⁵ М. С. Кедров. Из Красной тетради об Ильиче — вт. «Ленин и Красная Армия», 1958, lk. 8—9.

Kui ankeedid olid täidetud, jõuti hämmastavatele järeldustele... Reaalset võitlusjõudu meil ei ole, rinne on avatud, võidelda me ei suuda, rahu on hädavajalik mistahes hinna eest, olgu ta ükskõik missugune, isegi kõige «ropum».

Kongress lõpetas töö 3. jaanuaril 1918. Võeti vastu otsused vana armee demobiliseerimiseks ja uue, sotsialistliku armee loomiseks. Kongressile läkitatud kirjas, mis lõppistungil ette loeti, avaldas V. I. Lenin veendumust, «et sotsialistliku armee loomise tohutu ülesanne seoses kõigi käesoleva momendi raskustega ja neist raskustest hoolimata lahendatakse teie poolt edukalt».²⁶

Neil päevil võttis Laasimir endale lisakohustusena Petrogradi sõjaväeringkonna toituskomissari ülesanded. Niihästi Sõjaasjade Rahvakomissariaadis kui ka Siseasjade Rahvakomissariaadis lasusid tema õlgadel majanduslikud küsimused: varustamine, toitlustamine. Need muutusid väga teravaks. Oli vaja tööliskeskuste ja sotsialistliku riigi noore, sündiva armee üksuste toitlustamine kindlustada.

Laasimir esines sageli ettekannetega toitlustuse olukorrast. Näiteks 27. jaanuaril 1918 esitas ta aruande Petrogradi väeüksuste esindajate garnisoninõupidamisel.²⁷ Sõjaasjade Rahvakomissariaadi nimel jutustas ettekandja mitmesuguste majandusorganite tšinovnikute saboteerimisest, mis raskendab maal leiduvate väheste tagavarade Petrogradi ja Moskvasse toimetamist. Töölisrajoonide varustamise küsimus oli alati Rahvakomissaride Nõukogu ja Lenini tähelepanu keskpunktis.

Laasimir, kes Sõjaasjade Rahvakomissariaadis neid asju juhtis, võttis Rahvakomissaride Nõukogu koosolekutest osa ja täitis V. I. Lenini poolt antud ülesandeid. Rahvakomissaride Nõukogu otsuses 8. jaanuarist 1918 on öeldud:

«Stalinist, Karklinist, Kozminist, Oblonskist ja Laasimirist koosnevale komisjonile teha ülesandeks igakülgset arutleda toituspoliitikat, katsuda saavutada kokkulepe «üheksa-rühma» ja Toitluskomissariaadi vahel ning välja töötada konstruktiivne projekt.»²⁸

Dokumendis kõneldakse konfliktist, mis oli tekkinud Moskvast 28. detsembril 1917 avatud toitulusalase kongressi ja Toitluse Rahvakomissariaadi vahel.

Kongressi tööst võtsid osa ka tööliste ja soldatite saadikute nõukogude esindajad. Kongress saatis 9 esindajat informatsiooni otstarbel Rahvakomissaride Nõukogusse ja Rahvamajanduse Ülemnõukogusse.

11. jaanuaril esitas Stalinist, Karklinist, Kozminist, Oblonskist ja Laasimirist koosnev komisjon oma projekti Rahvakomissaride Nõukogule arutlemiseks. Pärast pikaajalist kaalumist võeti projekt hääletamusega vastu (7 poolt, 3 vastu, 1 erapooletu). Eriti terav oli proletarsete keskuste leivaga varustamise küsimus.

Nõukogude vabariigi varustusorganid nägid vaeva lahenduse otsimisega.

«Meil ei ole leiba,» ütles Vladimir Iljitš. «Kodanlus pange istuma kaheksandikule naelale, ja kui ikka veel ei jätku, ärge andke talle üldse, kuid proletariaadile andke leiba.»

Nagu hiljem kirjutas toitluse rahvakomissar Tsjurupa:

²⁶ «Военно-исторический журнал» 1966, nr. 8, lk. 108.

²⁷ «Известия» 28. I 1918, nr. 22 (286).

²⁸ ЦПА ИМЛ, фонд 19, nim. 1, toimik 43, l. 1 (tsiteeritud D. K. Strižakovi kirjutuse järgi kogumikust «Борьба за победу и укрепление Советской власти», M., 1966).

«See oli hiilgav idee, tänu sellele me pidasime vastu.»²⁹

Iseloomulikust episoodist jutustab Adolf Jakobson, kes noil aastail koos Laasimiriga töötas:

«Pavel Jevgenjevitš Laasimir paistis silma oma suure aususega ja ta piiras oma vajadusi väga. Neid omadusi kasvatas ta oma abilistes. Ta suhtus väga karmilt inimestesse, kes rahva varandusi kasutasid oma isiklikeks vajadusteks. Ta ei lubanud endale midagi annetada, ehkki tema perekond tõesti puuduses elas.»

Laasimiri poolt juhitud Armee Majanduskomitee paigutati Neeva kaldapealsele suurvürst Mihhaili paleesse. Laasimir tegi ettepaneku kõik selle palee väärtesemed üle anda Hariduse Rahvakomissariaadi (mida juhtis Lunatšarski) muuseumide osakonnale.

Suurvürsti palees oli väga palju pilte, skulptuure, riideid, oli kulda ja briljante. Nii Laasimir kui ka tema lähemad kaastöölised olid väga kehvalt riides, kuid nad ei puutunud millessegi. See kutsus esile vürsti imestuse.

«Ma vastasin talle,» meenutab Jakobson, «et väärtesemetele tuleb vaadata kui muuseumirariteetidele, mitte aga nende ori olla.»

Vürsti märkusele, et selliseid inimesi nagu «Laasimir ja Podvoiski on teil ainult üksikud, kogu töölisklass aga on jäme ning ebakultuurne ega saa seepärast võimuga hakkama», vastas Jakobson:

«Töölisklassile tuleb haridust ning kultuuri anda, ja teie pildid, mis muuseumile loovutatud, aitavad töölistes kunstimeelt kasvatada.»

Suurvürst küsis Jakobsonilt:

«Aga kuld ja briljandid?»

«Neid on meile vaja tööpinkide ja autode ostmiseks.»

«Ma ei teadnud, et enamlastel on selliseid filosoofe ja majandusteadlasi,» tähendas vürst.

Kui Jakobson Laasimirile sellest episoodist jutustas, hakkas viimane naerma:

«Vürst ei saanud millestki aru. Meil on vajalikud inimesed olemas, et tsaariperekonnast paremini riiki valitseda ja, peaasi, üles ehitada uus ühiskond — ilma vürstide ja härradeta.»³⁰

* * *

Nõukogude võim sammus võidukalt mööda Venemaa mõõtmatu avarusi. Noored nõukogude väed ja partisanisalgad purustasid valgekaartlaste jõuke, Keskraada väeosi Ukrainas ja valgeid kasakaid Donil ning Kubanil.

Kuid noorel Nõukogude vabariigil oli ähvardav vaenlane — saksa imperialism. 27. jaanuaril 1918 esitas Saksa delegatsioon Brest-Litovski rahuläbirääkimistel Nõukogudemaale ultimaatumi. Saksamaa poolt ettepanud rahuleping oli rõõvellik, anneksionistlik, kuid Lenin nõudis visalt sellele allakirjutamist, sest leping ei näinud ette nõukogude võimu likvideerimist.

Trotski reeturlik poliitika, kes teatas, et meie delegatsioon lepingule alla ei kirjuta ja viib läbi demobilisatsiooni, ergutas saksa imperialismi uuele rünnakule Nõukogude Venemaa vastu. Trotski vormel «ei rahu ega sõda» vabastas saksa militarismi käed, avas tee sügavale Nõuko-

²⁹ Е. В. Клопов, Ленин в Смольном, М., 1965., lk. 341.

³⁰ А. Jakobsoni kiri М. Korsunskile.

gude Venemaale suurepäraselt relvastatud ja hästi väljakoolitatud sõjaväele.

Asunud 18. veebruaril kell 12 päeval rünnakule, liikusid saksa väed kiiresti edasi laial rindel Galašt lõunas kuni Tallinnani põhjas. 22. veebruaril vallutasid nad Haapsalu ja Valga ning asusid Tallinna ja Narva lähiste. Just Tallinna, Valmiera ja Valga kandis kohtasid nad noore Punaarmee väeüksuste esimest relvastatud vastupanu.

22. veebruaril loodi Petrogradi revolutsioonilise kaitse komitee, mille koosseisus oli ka Laasimir. Komitee 30 liikme hulgas olid väljapaistvad Nõukogude riigimehed J. M. Sverdlov, M. M. Volodarski, N. I. Podvoiski, N. V. Krölenko, V. D. Bontš-Brujevitš ja teised.

Petrogradi Nõukogu Täitevkomitee kuulutas 23. veebruari «sotsialistliku isamaa kaitsmise päevaks». Punaarmeesse astus tuhandeid töölisi, soldateid, madraseid. Otsekohe läksid väesalgad rindele.

J. M. Sverdlov teatas «Izvestijas», et «registreeritakse end tervete tehaste kaupa, mehed ja naised, vanuses 18 kuni 50 aastani».³¹

Laasimir võttis energiliselt osa nende väesalkade varustamisest ja relvastamisest. Saksa väed peatati lahinguis Jõhvi ja Korfi jaama lähikonnas. Kuid sakslaste oht ähvardas Petrogradi. Oli vaja Soomest ja Petrogradist kaugele sisemaale vedada materiaalseid väärtusi, tehaseid, ladusid.

Petrogradi tühjendamise küsimust arutati Rahvakomissaride Nõukogu koosolekul 26. veebruaril, 2. ja 4. märtsil 1918. 4. märtsil kirjutas Vladimir Iljitš Lenin alla järgmisele dekreedile:

«Petrogradi tühjendamise ja evakueerimise abinõude keskendamiseks asutab Rahvakomissaride Nõukogu tühjendamise ja evakueerimise keskkolleegiumi, mille koosseisus on sm. sm. Šljapnikov, Laasimir, Algassov, Vladimirov ja Manuilski.

Aruanded keskkolleegiumi tegevusest tuleb iga päev esitada Rahvakomissaride Nõukogule.

Ükski asutus ega organisatsioon, kes seniajani osaliselt korraldasid evakueerimist ja tühjendamist, ei tohi nüüdsest peale mingeid selle suunalisi operatsioone teostada ilma keskkolleegiumi loa ja heakskiitmiseta.»³²

Keskkolleegiumi esimene koosolek toimus 5. märtsil.³³

Otsustati luua 8 allosakonda, nende hulgas veoste valve ja kontroll, mille juhatajaks määrati Laasimir.

Sõjaasjade Rahvakomissariaadi toimikutes leiame palju Laasimiri poolt allakirjutatud käskkirju. Koos temaga kirjutasid neile käskkirjadele kõige sagedamini alla Skljanski ja Mehhanošin.

Üks neist käskkirjadest (nr. 223, 20. märtsist 1918) nägi ette Sõjaasjade Rahvakomissaride Kolleegiumi juurde sõjalis-majandusliku nõukogu loomise «sõjaväelise ametkonna poolt läbiviidavate majanduslike abinõude arutlemiseks ja keskendamiseks».

Laasimir töötas välja sõjalis-majandusliku nõukogu üksikasjaliku struktuuri.

Nonde päevade dokumendid tunnistavad, et P. Laasimir oli üheks Punaarmee asutajaks, tema aparaadi ja keskorganite loojaks. Ja mitte

³¹ «Военно-исторический журнал» 1966, nr. 8, lk. 112.

³² Декреты Советской власти, том I, М., 1957, lk. 521—522.

³³ Архив Окт. рев. и Соц. Стр. Ленинградской области (АОРСС ЛО), фонд 1000, nim. 2, s.-ü. 84, lk. 17.

asjata ei nimeta ajaleht «Izvestija»³⁴ artiklis «Punaarmee esimesed organiseerijad ja juhid» esimese kümne hulgas Laasimiri, eespool paljudest Punaarmee nüüd laialdaselt tuntud organiseerijaist ja juhtidest.

Valitsus kolis üle Moskvasse. Siin kohtus P. Laasimir sagedasti V. I. Leniniga, keda väga erutasid Punaarmee varustamise küsimused. Vladimir Iljitš tegeles nendega iga päev.

Kirjas nende ridade autorile teatab A. Jakobson: «Pavel Jevgenjevitš sai Vladimir Iljitšiga iga päev kokku, aga missuguseid küsimusi nad arutlesid, seda ei oska ma täpselt kirjutada. Vladimir Iljitš austas seltsimees Laasimiri väga.»

Armee Majanduskomitee tööle tõmbas Laasimir kaasa paljusid töölisi, soldateid, kogenud majandusmehi. Vaja oli volinikke varustuse väljaotsimiseks ja ladude organiseerimiseks. Palju tähelepanu osutati Punaarmee uuele vormiriietusele.

Pärast pikki nõupidamisi kunstnike-modelleerijatega jäädi sellise juurde, mis meenutas vanade sõjameeste-vägilaste välimust. Eriti õnnestunuks osutus kiiver, mis hästi kaitses halva ilma ja mõõgahoopide eest. Hiljem nimetati seda rahva hulgas «budjonovkaks».

Laasimir töötas palju ja pingeliselt nagu revolutsioonipäevilgi, kuid ikka näis talle, et tema koht ei ole aparaadis, vaid rindel, kus lahingutes otsustati revolutsiooni saatust.

Korduvalt palus ta V. I. Leninit ja Revolutsioonilist Sõjanõukogu saata teda lõunarindele, kus käisid ägedad lahingud valgete kasakavägedega.

Viimane meie poolt avastatud Laasimiri kui Sõjaasjade Rahvakomissariaadi kolleegiumi liikme allkirjaga käskkiri on dateeritud 20. mail 1918³⁵, just enne ärasõitu lõunarindele, mis sügisel muutus vabariigi peamiseks rindeks.

³⁴ 7. XI 1922, nr. 252 (1691).

³⁵ Ajaleht «Известия ВЦИК» 24. V 1918, nr. 103.

Lapsepõlve lugusid

Särk hommikust õhtuni higist märg,
hool ja mure, et edeneks elujärg,

vanad väljadel rühmasid, väsis neil samm,
aga koplis meil, lastel, käis tiritamm.

Entel-tentel sai loetud, tika-trii,
sellest suurest süüst sina oled prii!

Karja valvata laste ja koera kohus.
Vahel kari ent mäletses, pikutas rohus.

Ühtki riukukke ei olnud me seas,
juuksed, meeled ja mõtted laiali peas,

karjast ühel nõul jooksi jaanikumäele,
tedretähnise käe panin sõsara käele.

Kohe keereldes lahti läks mustlasetants,
kaasa kargas ja klähvis karjakrants.

Pärast saime säru . . . Ja lõunavahel
maltsu kitkuma pidime kartuli vahel.

*

Mööda palgiveoteed
liikus koorem, hobune auras ees,
koorma kõrval käis isa, habe härmas.
Vastu jooksi olin kärmas,
isa mind sõidutas palgireel,
kuusevaik lõhnas, lumi krudises teel.

Metsalõhna, kui veetud palgivoor,
väljast kambrisse tõime endaga koos,
isa pühkis habemelt külmakahu,
ahi küdes, toas oli õhturahu.

*

Vana lelle kilk ja kannel
on mu kaasavara,

pihust suhu, päevast teise
rõõmsa meele varal.

Täitsa vabalt omal viisil
kõrgeil mi-fa-so'el
rohutirtsudega võistu
laulsid kilgid koldel.

Puusüüjoomsel perelaual
leiva kõrval kannel,
ei siin olnud pidulisi
ega õllekanne.

Õhtu iluks, näpuviluks
käsi keeli puutus,
kanneldaja kitsas kamber
laiakaarseks muutus.

Tähed taevast tulid tuppä,
aken paistis suurem,
lävepakku puudutasid
taaratamme juured.

* *
*

Maa on tõeline looja,
vaikuses valmivad viljad,
üksildane on põld
enne ja pärast lõikust,
üksildane ja mõtlik —
muld vajab loomiserahu.

Värsikimp teelt

Nagu killavooriline
mine, mine,
teel on sõitjaid tuhandeid,
igauhel kiire, kiire,
vahelduvaid silmapiire,
taevarandu kätte saad.
Ükstakõik, kust algad, lähtud,
seljataha jätab nähtu,
kaugenevad tagamaad.
Rattad, rattad, tuul lööb vurri,
tuhatnelja vuravad.

*

Kus on rukkiräägu tee?
Kuidas mõõta kaugust:
päevatee või kuude teekond?
Rännurada põline.

Saabub küll, kuid laia ilma
taas kaob rukkirääk —
hüüab, kuid ei kusagil
keegi teda silma.

*

Sild kahe kalda vahel.
Allikmaal voolavad ojad —
lättesooni ei sureta põuadki,
ikka jääb tilgake seemneks.
Allikas haljendust joodab,
kasvueas janu on suur.
Sirgud ja jalad saad alla,
maha jääb kasvupaik.
Sild kahe kalda vahel.
Lapsed on joonud ja söönud,
väravast vaatavad teele.

*

Teepael seob sideme
ümber nurme, niidu ja südame.
Tükike sinakat siit,
tükike kollakat sealt
sulab rohelusse
soojade varjudega.
Äikese käsuta tuul end ei sega
väljade unelusse.
Tasa, kui hinge peab,
vili loob pead.
Teepael seob sideme
ümber nurme, niidu ja südame.

*

Läbi öö, läbi saju
üksik rukkirääk räägub.
Tulgu teeline majja ja puhkama jäägu!
Maantee uttu hajub,
veel seal tulesid liigub —
läbi öö, läbi saju
tee pärale viigu!
Kõrtemetsana vili vihma käes kõigub,
läbi öö, läbi saju
üksik rukkirääk hõigub.

* *
*

Kõik, kes on tulnud,
kõik, kes on läinud,
takka rajad rohtuvad.
Mahatallatud rohi tõuseb uuesti,
mahaniidetud hein sirgub uuesti.
Murumättal maarjahein
ohu vastu, häda vastu,
murumättal maarjahein.
Libled lehvivad, lehvivad
just nagu lapsejuuksed, siidised juuksed.
Maarjahein, maarjahein —
koltunud kimbuke vanaema riidekirstus —
aga täna, homme, üle-ülehomme
maakamar ereroheline, lõhnaküllane, verivärske.
Maarjaheinasse peidan oma jalajäljed.

Kaevur ja lõoke

gal maanurgal on ainulaadne, kordumatu nägu. Alutagune, mis nägu oled sina?

Üks küsimus, tuhat vastust. Metsateadlane kinnitaks, et Alutaguse piirkonnas (see hõlmab põhiliselt nüüdset Kohtla-Järve linna ja rajooni) on suhteliselt rohkem metsi, soid ja rabasid kui mujal Eestis. Jahimees ütleks, et suur osa eesti karusid elab Alutaguse padrikutes ja et siin on ka põtrade paradisi. Ajaloolane kriipsutaks alla, et jutt on Eestimaa ühest kõige iidsemast inimasustusega alast. Seda tõendavad rannavööndi neoliitikumileiud, sellest pajatab ka XIII sajandi keskelt pärinev «Liber Censur Daniae» («Taani hindamisraamat»), mille andmeil Alentagh'i kihelkonnas oli kolmkümmend kuus küla. Numismaatik peaks vajalikuks lisada, et 1957. aasta kevadel tuli endise Kohtla küla maalt traktoriga kündmisel nähtavale ligi 800 muistet münti ja et Kohtla-Järve ümbrusest pärineb mitu suurt IX—XII sajandi müntide leidu.

Alutagune, «Liber Censur Daniae» kohaselt Alentagh, vene letopiside järgi — tükk tšuudide maad... Albert Üksip kirjutab, et siin kasvab viiskümmend üheksa liiki hunditubakaid ja nelikümmend kaheksa liiki võililli. Ornitoloogile on Alutaguse suurim raba kohaks, kus peale muude soolindude vististi pesitseb ka haruldane heletilder, — hüpotees, mis veel täpsustamist-tõestamist vajab. Aga I Eesti Partisanibrigaadi võitlejatele on seesama raba mälestusväärseks paigaks põhjusel, et neljakümne neljanda aasta talve ränga pakasega rajati laukapealsele jääle aerodroom, mida kaitsti oma verehinnaga...

Nii see kõik on, aga Alutaguse nüüdsele palgele annab eriti omapäraseid jooni siiski põlevkivitööstus. Kohtla-Järvel on silmapiir tehasekorstnate, tuhamägede ja paeterrikoonikute poolt hambuliseks hakitud, tükatiselt maastikule paisatud linnaosade vahel aga maapõu õli- ja elektrikivist tühjaks õonestatud. Linna — ja koos sellega ka Alutaguse — elanike tunduv osa veedab peaaegu kolmandiku ööpäevast maa all. Lihtne öelda — veedab! Ei kaevurid seal istu, käed rüpes, vaid teevad tööd. Niisugust tööd, millele maa peal, päevavalguse käes, oleks raske võrdset leida.

Aga kui igal maanurgal on ainulaadne, kordumatu nägu, eks käi see siis ka inimeste kohta, eks siis ole tõsi ka see, et maa-aluse töö inimesed maapealse töö inimestest natuke erinevad?

«My home is my castle.»

Inglane ütleb, et tema kodu on tema kindlus.

Eestlase kohta öeldakse, tema hingeuks naljalt irvakile ei minevat.

Meie linna rahvas aga, nagu paistab, on veel raskepärasem kui keskmine eestlane. Tallinnas, juubelilaulupeo kolonniski sammusid kohtlajärvekad isemoodi. Pealtvaatajate spaleer helas ja hüüdis: «Elagu!» Need, kellele hüüti, astusid tõsiselt, nagu sooritaksid püha talitust. Või nagu läheksid kohtusse.

Ma pole kunagi kaevurina töötanud, küll aga ligemale kaks aastakümnet kaevurite kojanaabriks olnud. Nõnda olen nende hingeustki paotada saanud.

* * *

Uks prahvatas valla.

Aleksander Tamberg tuli keldrist tagasi. Tal oli käes tolmunud pudel. Selle sisu läikles kuldsest.

Ta pani kirjutuslaua nurgale kandiku ja selle peale pudeli. Tõi klaasid, valas. See oli imehea jook, puhta maitsega, ja lõhnas just nagu mee järgi.

«Mis vein see on?» eksamineeris Tamberg.

Vaatasin kuldset pudelit. Lugu nagu möödunud sajandil kirjutatud prantsuse romaanist:

«Ja markii, käinud veinikeldris isiklikult, aetas lauahõbeda ja Sèvres'i portselani keskele õilsa pudeli, mille klaasile oli sadestunud sajandite tolm...»

Rumalus. Pole mingit markiid, on Käva kaevanduse laavakaevur. Pole Sèvres'i portselani ega kristalligi, on madalad lillakad klaasid. On vaip põrandal ja vaiba peal must kutsikas. Tambergide lapsed on juba suured, nemad ise aga, kaks viiekümneaastast inimest, võtsid hiljuti selle kutsika — hingelise tasakaalu jaoks on vististi vaja, et kodus põrandal ukerdaks südamlilik lollike.

Tamberg täidab uuesti klaasid.

Rüüpame väikeste lonksudega. Vein nagu degustaatori unistus.

«Ütle, millest see on tehtud?»

See on jälle tema, kes küsib. Enne ta ainult muigas, nüüd naerab. Tal on valkjad juuksed, üsna tihedad alles, aga sisselangenud paled. Oma suures, tugevas käes, mis iga päev ligi kakskümmend tonni põlevat ja paasi paigast paika tõstab, — oma laavakaevurikämblas hoiab ta lillakat klaasi. Seda veini ei tohiks niisugustesse klaasidesse valada: värv läheb kaotsi...

«See ei ole muskaat. Aga tundub niisama hea.»

«No leidsid kah! Muskaat... Muskaati tehakse eliitviinamarjadest. Lõunamaa päike, viinamäe valitud pinnas, tuhat aastat sordiaretamist ja veinimeistrite teadus, kõik on muskaadi sees olemas. Aga see...?»

«Kui sina ütled, mitu raamatut sul on, siis mina ütlen, millest sa selle veini tegid. Nõus?»

«Ei saanud sind, paganat, plindrisse ajada,» vastab ta.

Ta ei tea tõepoolest oma raamatute arvu. Kahe toa seinad on maast laeni riuleid täis ja riulid köiteid. Eesti keel, vene keel. Ilukirjandus, populaarteaduslik kirjandus, silmapaistvalt rohkesti poliitilist. Ja seesugust ka, mille kohta tuleks öelda — «ametiühingute oma». Ja sea-duseraamatuid.

Aga kas Tambergi Sass kõik oma kõited kaanest kaaneni on läbi lugenud?

«Ei, misjaoks tingimata seda? Mõni paneb oma vaba kopika eramaja või auto sisse, mina panen raamatute sisse. Balti parunitel olnud vanasti suured raamatukogud. Ega nemadki kõiki oma raamatuid jõudnud eluaja jooksul läbi lugeda. Aga kui parunil tohtis nõnda rohkesti raamatuid olla, miks kaevuril — nõukogude kaevuril — ei tohi olla? Mispooolest mina halvem olen kui parun?»

Muidugi ta pole halvem, parem on. Parun laskis teiste naha peal liugu, tema teenib oma leiba ausasti ja ise. Parun aina sellele mõtleski, et oma eesõigusi rohkendada, kommunist aga võitleb selle eest, et teiste naha peal liulaskjaid ei oleks. Parunit ei valinud rahvas, parun parandas oma vara ja võimu isa käest. Aleksander Tamberg on Käva kaevanduses töötanud kakskümmend aastat ning teda on siin ikka ja jälle ühiskondlikesse ametitesse valitud. «Mitu aega» on ta olnud ametiühingukomitee esimeheks, üksvahe oli ametiühingu vabariikliku komitee esimeeski. Oli kaevur, oli laavabrigadir, nüüd on jälle kaevur. Mitte et ta oleks brigadiriametist lahti tehtud. See oli «üle küla» brigaad, mida ta juhtis. Õigemini — brigaad sai heaks selle tõttu, et brigadir oli just tema. Aga siis ta läks ja ütles — vana olen, ei jaksa enam brigadirikohta pidada, pange teine mees!

Kord pidin talle ühe ühiskondliku ameti äärepealt juurde valetama. Rääkisin Käva parteibüroo sekretäriga parteigruppide tegevusest. Sekretär oli noor mees ja parteiameti peale hiljuti valitud. Kaevanduse parteigruppide hulgast ta kiitis just seda, kus grupiorganisaatoriks laavakaevur Aleksander Tamberg. Parteisekretär ise, ameti poolest mäemeister, olnud selles brigaadis agitaatoriks. Partgrupporg Tamberg toetanud teda alati igas asjas. Õelnud tema vestluse ajal sekka tabava sõna, nõudnud brigaadis distsipliini, hoolitsenud ohutustehnika eest. Brigaadil on šeflusalune kooliklass: pidupäevadel viidavat õpilastele kingitusi, sõidutatavat lapsi kaevanduse bussiga ekskursioonidele.

Pärast läksin Tambergi usutlema. Et kuidas sa, mees, laavabrigaadi parteigruppi juhid, räägi detailsemalt, teistel kah kasulik teada.

Ajakirjanik küsis, kaevur hakkas vastuse asemel naerma.

«Sinul ja parteisekretäril on asjad vussis, mis muud. Ma pole grupiorganisaator, ainult niisama tsipake aitan kõrvalt.»

Ükskord küsisin — ütle, mille üle sa maailmas kõige rohkem imestanud oled? Ta vastas:

«Tonnise paepanga üle. Sattusin seesugust kolakat päevavalguse käes nägema, ja tuli meelde, et oleme laavas mõne mehe jõul just sama röögatu kivi täiteriitadesse nihutanud. Maa peal sihukesele mürakale eluilmas tuult alla ei teeks. Maa all, tead sa, on inimesed tugevamad ja vististi ka üksmeelsemad kui siin üleval.»

Laava, maa-alune mehhaniseeritud tööesi. Ent siiski mitte päris mehhaniseeritud, sest kõige raskemad tööd teeb kaevur laavas ikkagi käsitsi, oma lihaste jõul.

Kaevuri tööst on raskem kirjutada kui põllumehe omast.

Mismoodi traktor künnab ja miks, seda teab kõige linlikumgi linlane. Ja kui tal ka päris selge pole kombaini kui agregaadid tööprintsipi, siis töötavat kombaini ta on kindlasti näinud; ja võib-olla võrdles ta kombaineriit — noh, ütleme, juuksuriga, kes kahupead nullmasinaga sile-

daks pügab. Aga kirjuta: «Laavakaevurid toodavad põlevkivi» — ja üheksakümmel lugejal sajast ei teki kujutluspilti.

Mis siis üle jääb? Kas või kõige primitiivsemal viisil kirjeldada, kuidas nad (s. o. laavakaevurid) oma igapäevast tööd teevad.

Kahe paralleelselt kulgeva ja elektriraudteega varustatud paneelstreki vahele on põlevkivi- ja paelademetesse põiktunnelina lõigatud kogumisstrekk ja sellesse monteeritud linttransportöör. Kogumisstrekist hargnevad kahele poole täisnurga all kaevurite tööriided — ligemale saja meetri pikkused laavad. Need omakorda on varustatud metalsete kraaptransportööriidega, mis põlevkivi laavast välja kannavad ja kogumisstreki linttransportöörile puistavad. Kummist transportööri nõgusal turjal sõidab pruun aare paneelstreki vagonettidesse...

Tööde «täisring» laavas on niisugune: ee seinä alla, kõige alumisse põlevkivikihti lõigatakse soonimismasina löikenoka abil ligemale kahe meetri sügavune pilu või lõõr; ee seinä sisse puuritakse lõhkeaine abil puuraugud; kui lade lõhatud, astuvadki platsi laavakaevurid — kakskümmend viis kuni kolmkümmend meest. Nad sorteerivad põlevkivitükid pae hulgast välja ja laadivad transportöörile, paas aga tõstetakse üle transportööri ja laotakse riitadeks, mis aitavad lage üleval hoida. Kui laava tühjendatud, tõmmatakse transportöör ee rinnale lähemale ning kõik algab otsast peale.

Laavatöö — brigaaditöö. Kodanliku korra ajal töötasid meie põlevkivikaevurid enamasti üksinda või paarikaupa. Nagu näitas Kiviõli rohkem kui viienädalane streik tuhande üheksasaja kolmekümne kuueaastal, ei saanud meie kaevuritele kriitilises olukorras ette heita ühistunde puudumist. Ometi oli igapäevase kaevuritöö iseloom niisugune, et süvendas just nimelt individualismi.

Esimesed mehhaniseeritud laavad rakendati pärast sõda tööle Kukruusel. Kunagi panin kirja toleaege kuulsa brigadiiri Elmar Nabi jutustuse esimeste laavakaevurite esimestest tööpäevadest.

... Brigaad laskus maa alla. Astuti mööda terasrööpmelist strekki. Äkki pistsid kõik kakskümmend viis kaevurit otsekui komando peale jooksu. Brigadiir jäi hämmeldunult seisma.

«Pidage, kuhu te lähete?» Ja siis: «Pi-da-gee! Pi-da-gee o-me-tii!»

Ei miskit, kaevurid liduvad, nagu oleks kuri kannul. Ei jää brigadiirilgi muud kui jooksu panna.

Ta sai nad kätte alles laavas. Brigaad oli piki töörinnet laiäli pudenud. Esimesena kohale jõudnud mees seisis laava lõpus, kus transportöör kõige madalam. Seal oli kergem põlevkivi laadida ja paasi üle transportööri tõsta. Viimaseks jäänud mees oli peatunud kõrge transportööripea juures. Oled kärmem jooksma, saad parema töökoha, kus ka progressiivtükitöö rublad kergema vaevaga tulevad. Kes ees, see mees.

Võidujooks kordus järgmisel ja ülejrgmisel päeval. Kaevurite igapäevases strekijooksus oli midagi, mis inimväärikust ääretult alandas, miski alasti saamahimu. Need mehed olid seni igäuks eraldi põlevkivi vagonettidesse laadides hästi töötanud ja kena kopika saanud. Mehhaniseeritud laavas pakkus ühistöö veel paremaid võimalusi. Ja sellest hoolimata (või õigemini vist küll selle tõttu) sööstsid kaevurid piki paneelstrekki nagu kari näljaseid leivapalukese poole...

Mõni aeg hiljem kehtestas Nabi kokkuleppel kaevuritega korra, mille põhjal mehed laavas järjepänu kohti vahetasid: kes täna transportööri

pea juures, see homme transportööri sabas; ja niiviisi nihkub ta kohtkohalt iga päevaga ettepoole. Kui ring täis, hakkab kõik otsast peale.

Võidujooksud küll lakkasid. Aga umbusk? Ikka tundus mõnele, et teised saavad teenimatult rohkem. Hakka või kõrgemat matemaatikat kasutama, et iga mehe iga põlevkivigramm õigesti arvesse läheks!

... See oli ammu. Vahepeal on maa all mõndagi muutunud. Mis on jäänud, on laavakaevurite «individuaalne tükitöötasu». Ja seda tingimustes, kus masinad teenindavad üheaegselt kõiki ja kus lõhatud lade variseb enam-vähem ühesuguse rindena. Igale kaevurile mõodetakse tänagi laavas kätte «individuaaliamaa», mille ta peab põlevkivist ja paest puhastama; nii ja nii mitu transportööriraami või «restaku» vahet. Töö lõplik resultaat on leeb kollektiivi ühistest pingutustest, aga töötasusüsteem teeb brigadist «individuaaliamaa harijate» summa. Ühte katlasse töötamine, s. t. võrdsustatud töötasusüsteemi rakendamine, on küll andnud häid tulemusi läbindamisbrigaadide puhul, mille liikmed kolmemeheliste gruppides töötavad eri vahetustes, ent laavabrigaadides seda süsteemi rakendada ei saa. Laava tühendamiseks on vajalikud kakskümmend viis kuni kolmkümmend paari töökäsi; psühholoogia-teaduski ütleb, et nii suurt hulka inimesi on võimatu täielikult «ühe mütsi» alla viia. Ei teki kõikehõlmavat usaldust.

Mida siis ette võtta? On tarvis ametisse panna hea brigadir.

Käva laavakaevurite brigadirile Vassili Žiljabinile on antud sotsialistliku töö kangelase aunimetus. Sel puhul tuleks rääkida «brigaadi temperatuurist» või «brigaadis valitseva meeleolu võnkearvust».

Neil, kes tegelevad kunstilise sõnaga, on olemas mõiste «sõna temperatuur». On võimalik kirjutada kirgliku kujundlikkusega, aga saab ka kirjutada lamedalt. Kuldsõrmus särab teisiti kui vaskne sõrmus, ehkki mõlemad on kollasest metallist.

See on, muidugi tinglikult, kohandatav ka laavabrigaadi tööle.

Olen Vassili Žiljabiniga vaid põgusalt kokku puutunud. Aga Tamberg teab teda juba kaua ja lähedalt, teab kui ametiühingukomitee esimees, töökaaslane ja vanem parteiseltsimees. Kord kirjutas temast isegi ajalehes: «Vassili on enese vastu erakordselt nõudlik. On näiteks igapäevase töö kõrvalt õhtukeskkoolis haridust täiendanud, aga raske allmaatöö mehele, eriti veel brigadirile, pole see kaugeltki lihtne asi. On ju brigadir tööpäeva lõpul rohkem väsinud kui mistahes «lihtkaevur».»

Lubatagu veelgi tsiteerida seda Tambergi kirjutust.

«Maa all töötab palju kutsealade inimesi. Minu arvates on nende hulgas keskel kohal just laavabrigadirid. Kes peab selle eest hoolitsema, et laava nii palju põlevkivi annaks, nagu plaanis ette nähtud? Mäemeister ka, aga eelkõige siiski brigadir. Kes peab hea seisma, et kaevurid oma rasket tööd rõõmsasti teeksid? Brigadir. Kes peab eri vanuses, erinevate iseloomudega ja mitmesuguse tööjõudlusega mehed ühtseks kollektiiviks liitma? Brigadir!»

Laavabrigadir ei korralda maa all isetegevuskontserte ega jutusta töö ajal anekdoote. Tema võimuses pole ka kivide kaalu vähendada; kümme tonni on ikka see, mis ta on, — kümme tonni. Et laavas seesugust põlevkivikogust kätte saada, tuleb peaaegu niisama palju paasi mäemassi hulgast välja sorteerida, üle konveieri tõsta ja toetusriitadeks laduda. Ent brigadir saab töö organiseerimisel iga kaevuri individuaalseid võimeid arvestada. Ta võib võtta kirka ning aidata kivi lahti lüüa sellel, kellele on sattunud raskem tööloik. Ta võib brigaadi siseelus luua ja säilitada optimistliku meeleolu.

Kui kaevurid vaidluse puhul tema poole pöörduvad või kui keegi eksib, peab brigadir oskama õiglasem kohtunik olla kui muinasjutuline kuningas Saalomon. Sõnad «hea brigadir» tähendavad printsipiaalset töömeest, tähendavad ka tublit agitaatorit...»

Jah, kui brigadiris on natuke Tjorkinit, seda Tvardovski loodud head naljasoonega sõdurit, ja kui kaevurid teavad, et nende brigadir on läbinisti õige mees, niisugune mees, kelle moodi nad tahaksid olla, — siis võib tõepoolest tunduda, et kümme tonni kivi kaalub vähem, kui kaaluvihid näitaksid.

Ja siis tehakse tuul alla ka paemürakale, mida maa peal liigutada ei jaksaks.

* * *

Meid ümbritseb kolm või neli tuhat raamatut. Vaibal lebab must kutsikas ja vaatab oma nõöpsilmadega. Tamberg istub kirjutuslaua taga, tugevate nukiliste õlgadega ja omajagu «kandiline» ka selles mõttes, mille tõttu meiesugustest Tallinna kohvikutes teinekord üleoleval toonil räägitakse. Liigutusteski on rohmakust (kakkümmend tonni päevas ei tee žesti graatsiliseks).

Juba kakkümmend aastat, kogu oma kävalase-aja, on ta elanud kaevanduse lähedale ehitatud asulas, kus mõnedki kesklinna mugavused puuduvad. Aga küllap talle kesklinnagi oleks korter võimaldatud, küllap oleks. Miks ta's ei lähe?

«Siin Käva asulas, tead sa, võib ilma lipsuta käia.»

Kirjutuslaud pole korteris silmailuks. Tambergi Sass on Ametiühingute Nõukogu mittekoosseisuline inspektor. Oma kaevurikühvliga tõstab ta Käva laavas pruuni kivi, oma täitesulepeaga tegutseb põlevkivirajooni muudiski ettevõtetes. Käib kontrollimas ametiühingutööd: kui tarvis — õpetab, kui tarvis — «annab pähe». Kõik kokku nõuab kodustki kirjatööd.

Hiljuti viibis ta kohalikus kaubandusvalitsuses. Puudusi leidis palju. Mitmed olenesid asutuse juhatajast.

Tamberg läks juhataja juurde.

«See on sinu leib — ametiühingutöö korda panna,» ütles juhataja.

Tamberg sirutas tähtsa mehe poole oma pahklikud kaevurikäed.

«Vaata neid! N e e d annavad mulle leiba. Aga sinult nõuan: pane asjad korda. Või muidu pannakse sind panema.»

Julge mees, risti ette ei löö. Ja suu peale pole kukkunud, kuigi koosolekutel suurt kõnelda ei armasta.

Mis ta's on, ideaalne kangelane, ilma vigadeta? Kus sa sellega, vigu on. Inimeses peab olema kõik ilus, seest ja väljast. Aga tema, näe, põlgab lipsu, õigemini küll — ei viitsi seda kaela siduda. Ja ta on kogunisti seadust rikkunud. Ettekavatsetult ja läbimõeldult, ja mis ehk kõige halvem — oma naisega kampas...

Lugu juhtus viiekümnendatel aastatel. Vabrikukoolist saadeti kaevandusse tööle järjekordne lend noori poisse. Noorukid olid enamalt jaolt pärit piirkonnast, mille fašistlik vägi oli «kõrbetsooniks» muutnud. Nad olid sõja ajal põrgut näinud, paljud olid vaeslasteks jäänud, kooliharidus oli kõigil napp.

Kui muldonni katuse asemel maja katus pea kohal, eks see ole hea. Kui soe vattkuub selga tõmmata — veel parem. Kui tulus ametki selgeks õpitud, eks see ole lihtsalt suurepärane!... Ja siin olidki nüüd

need palgarahad. Kui palk taskus, siis põu punnis; aga mis kaheksateist-aastane täismees muud igatseda oskab kui et liköör ja šokolaadikommid ja jälle liköör. Täna elame, hurraa, meri põlvist saadik! . . . Aga enne uut palka riputa või silgupea ja suhkrutükk ühiselamu toalakke, vaata üles ja neela sülg.

Tamberg oli ametiühingukomitee esimees; tema abikaasa juhatas sööklat. Poistest oli mõlemal kahju. Kutsuti «linnupojukesed» komiteesse, püüti rääkida, veenda, manitseda. Eks ta ole õige jah, arvasid poisid. Eks me püüa . . .

Püüdsid küll, aga enne järgmist palgapäeva neelasid jälle sülg.

Tambergide eestvõttel ja poiste nõusolekul sai teoks «vandenõu». Poisid jätsid igal palgapäeval nõnda palju rublasid kaevanduse kassasse, et järgmise palgani iga päev kaheks soojaks söökla-söögikorraks piisas. Kõik kokku oli nagu midagi sooja toidu abonementkaartide taolist. Asi oli määrustega vastukarva: söökla ei tohi toidu eest avansina raha kasseerida.

Niisiis: avalikult ei tohi, tegelikult on tarvis. Aga kui ilmsiks tuleb? . . . Hea asja eest pole patt pähegi saada!

Kõik lahenes ometi rahulikult. Ajapikku «linnupojad» mehistusid, hakkasid meelt märkama ja said aru, et töötasu kõlbab peale likööri ja kommide ostmise ka muuks pruukida.

. . . See on eriline liik tööd — ametiühingutöö. Sellel on tuhat tahku, sellesse mahub kõik. Mahub sotsialistlik võistlus ja mahub ka see, misugused töölisel on vaja korterisaamise eelisinimekirja võtta. Mahub tööalane ohutustehnika ja selle kõrval ka laste pioneerilaager. Tulid sanatooriumituusikud, aga komitee peab tuusikud andma mitte neile, kes kõige rohkem tahavad, vaid kes kõige rohkem vajavad ja väärivad. See on töö, mida on tarvis teha, kuid mida me sageli ei märkagi, nagu me ei märka õhku, mida me sisse hingame . . .

* * *

Oleme Tambergiga ammu tuttavad. Oleme rääkinud ametlikku juttu ei tea kui mitu korda, ja enamasti on mul peos olnud bloknoot. Täna tõusis Tamberg laua tagant, läks keldrisse ja tõi tolmunud pudeli. Äkki ma pole enam bloknoodimees, vaid olen külaline. Lävepakk jäi selja taha ja ma olen toas.

Aga kas ajakirjanik saabki «lihtsalt külaline» olla? Kas sina, Tambergi Sass, oma ametiühingulikus olemises seda suudad? Ikka jääb ajus ärkvele miski neetud keskus, mis registreerib ja talletab, kaalub ja võrdleb.

Ei teadnudki, et sul on oma veinikelder. Niisugune, kus vein seisab aastaid . . .

«Aga mida sa üldse minust tead?» ütleb Tamberg. «Me pole ju laavas külg külje kõrval kive kangutanud. Seal õpib inimest tundma. Sõjas õpib ka.

Siiski ma ütlen sulle: mul on üks unistus . . . Ja täna ma räägin sulle oma elust.»

Olen maal sündinud, ütleb Tamberg. Minu ametlik kooliharidus on väike. Sõtta ma läksin kaevandusest. Parteisse astusin Kuramaa kuuskede all, enne lahingut. Kõigil, kes parteisse astusid, oli teada: kommunistid tõusevad rünnakule esimesena. Ja kes tõuseb esimesena, võib ka enne teisi pihta saada.

Kuid lepime nõnda kokku: ma ei räägi surmadest, mida rindel nägin, ega ka sellest, et oleksin võinud ise surma saada. Sõda ja surm on sünonüümid. Ent kui see kõrvale jätta, nägin ja kuulsin ma kõige hirmsamat enne Velikije Lukit. Puhkepeatusel üks mu naaber, samasugune hallis punaarmeeelase sinelis nagu mina, süütas suitsu. Muidugi polnud see sigaret ega pabeross, see oli ajalehepaberist keeratud mahorkapläru. Naabril oli tubakakott pungil, aga minul oli suitsukraam lõpukorral. Las ma keeran ka ühe pisikese, ütlesin. Aga tema küsis: mitu rubla sa pläru eest maksad? Ja teatas: ära mõtle, et odavasti annan.

Surma palge ees ta oli valmis kaubitsema.

Ma tean, Leberechti sõjaromaanis on üks sihuke Ants Ilus, kes kaubitses mitte ainult mahorkaga, vaid isegi täidega. Leberecht kirjutas Ants Ilusast üleoleva irooniaga, kuid minus tekitavad need antsud viha — muidugi siis, kui nad pole muutunud.

Käva kaevanduses olen püüdnud ikka kaasa aidata sellele, et kaevuritest kujuneksid inimesed, kes seltsimehelikkust peavad kallimaks kui mahorkapläru. Olen püüdnud hea seista selle eest, et kaevurid saaksid oma töö eest õiglast tasu, ja olen nagu raud seisnud vastu sellele, et tööinimese hinges pääseks peremeheks kopikas.

Ükskord, tead sa, ma sattusin (õigemini küll — mind kutsuti) näidendi arutelule. Näidend oli kaevanduse elust, mäemeeste elust... Vaatasin näidendit, kuulasin arutelul tarka juttu, viimaks ei kannatanud välja ja prahvatasin: kaevandus on, insenerid on, sündmused on, aga kaevurite asemel on näidendis mingid veerandikhingega olevused. Mis õigusega on kaevureid nii viisi kujutatud?!

Minu ütlemine. On kohti, kus see loeb, ja kohti, kus see ei loe... Seal ta suurt ei lugenud: kõrgesti haritud inimesed — kultuuritegelased — olid koos. Küllap näitelaval on omad seadused, kaevanduse laaval — omad. Kas meil on õigus mõnda asja mitte taibata? Arvan, et on. Kuigi meil pole aega olnud endid igati kauniks klanida, pole aega olnud haridust ahmida, oleme siiski rahmeldanud oma jõudu mööda, oma võimete kohaselt. Oleme katsunud olla trepiastmeks järgmisele põlvkonnale.

Mul on tütar. Eriharidusega. Ta on jurist. Paljutki, mida tema teab juba koolipingist peale, olen mina pidanud täiskasvanuna avastama omal jõul, tarkadelt loengutel kildudena kaasa haarama ja ilma süsteemita valitud raamatutest välja lugema. Aga ometi pidin oma igapäevases töös olema otsekui teadlane, kes ühe kivistunud varbalüli järgi oskab üles joonistada kogu dinosauruse. Pole joonistamist ega paleontoloogiat õppinud? Elu ei küsinud, elu nõudis, et sa mahorkapläru järgi ära tunneksid alatu hinge. Ja et sa ilus-antsusid vihates ometi oskaksid inimeses näha head ja suurt. Et sa näeksid sädet, seda jumalikku sädet, mis inimesest inimese teeb, ja oskaksid selle lõkkele puhuda...

Aga nüüd läksin jutuga teab kuhu. Tahtsin ju rääkida ühest oma unistusest.

Aastakümneid on minu pea kohal päevast päeva olnud raske, kivine strekilagi. Aastakümneid olen lõolaulu asemel kuulanud kivi- ja metallikärinat. Olen kuulanud, sest nõnda oli tarvis. Aga ma olen ju maalt pärit, mõistad sa?

Olen kaevuritele rääkinud: jõuan pensioniikka, asume elama kuhugi kolhoosi või sovhoosi. Hakkamüllatööd tegema ning kaugõppe teel põllumajandustehnikumis õppima. Minust saab inimene, kellel on põlvkondustehniline keskharidus!...

Viiekümne viie aastane mäetehnik pole enam kuigi palju väärt. Tal on radikuliit ja ta jalad väsivad maa all kiiresti. Ja löökest ei saa kaevandusse viia.

Aga nüüd ütlen sulle, mis vein see on. See on tehtud pihlakamarjadest. Jah, Eestimaa pihlakamarjadest, mis valmisid päikeserikkal suvel. Korjasime nad siis, kui marjad veiniks kõige parajamad olid; sa ära mõtle, minu naisel ja minul on maa viljade jaoks silma ja kätt. Ütleksin retseptigi, aga sulle paganale ei jää ju niisugused asjad meelde.

— Jah, selles on sul küll õigus, Tambergi Sass. Aga me mõlemad oleme siiski natuke eluakadeemias õppinud, meie — kaks trepiastet. Seepärast teangi, et see, mis sa ennist laususid, pole tõsi.

Võid lõpetada põllundustehnikumi, aga siit, oma Põlevapealse maa inimeste keskest ei suuda sa kunagi lahkuda.

Juttu Minniga

ul on paks nahk.»

Nõnda ütleb Minni. Kuid mina ei usu teda. Selle järgi, kuidas Minni on parkida saanud, võinuks ta olla elevant. Aga ta ei ole, ta on ikka edasi seesama Minni. Ma loodan, et minuga ollakse päri.

Oletame (võib juhtuda ju?), et kunagi kauges tulevikus leidub järsku keegi luulelugeja, kes tahab teada, missugune oli poetess Minni Nurme 1967. aastal. Tema loomingu kohta saab teateid «Eesti kirjanduse ajaloo» III osast, kus räägitakse tema optimismist, mis olevat pisut pessimistlik, ja pessimismist, mis olevat üsna optimistlik. Kuid seltskonnakroonika puudub meil täielikult ja seepärast katsun ma anda Minni ülejäänud tunnused: habras, visa, naeruhimuline.

Kui ma teda lähemalt ja naise silmadega puurin, siis selgub veel, et ta millegi muuga end ilusaks ei tee kui seebi ja veega. Kodukleit ja sussid sobivad talle sama hästi kui pidupärliid. On veel niisuguseid kaunistamatagi kauneid naisi meie ajal Eestimaal.

Ma pole Minnit ainult kõpskingades näinud. Olen näinud teda ka maalapselikult paljajalu. See oli varsti pärast sõda, ta võttis lapsed ligi ja me läksime Mustamäe basseini vee äärde istuma. Lapsed käisid pea peal ja tegid niisugust lärmi, et me teineteist enam ei kuulnud, aga Minni istus täis rahumeelt nagu pühakuju ja naeratas õndsalikult, nii, et viha tegi.

Aga esmakordselt kohtasin ma Minnit 1944. aastal Nõmmel, Juhan Smuul kutsus kaasa. Mäletan hästi valget tuba ja mände, mis tупpa kohasid. Minni oli siis täpselt samasugune ja Juhan oli ka siis täpselt sama püsimatü. Saime olla napilt mõni minut, kui ta juba minekule tõusis. Ta küsis mult väljas:

«Noh?»

«Mis noh?»

«Kuidas ta sulle meeldib?»

Ma ei osanud seletada.

«Tavaline,» ütlesin.

See vastus Juhanile ei meeldinud.

«Aga kui palju ta minule sõja ajal head on teinud!» ütles Juhan.

Minule oli Minni siis täiskasvanud inimene. Ja ma ei imesta nüüd ka sugugi, kui Pentti Saarikoski peab 40-aastasi kirjamehi raukadeks. On veel teisigi juhuseid. Kümneaastane pioneer ütles oma uue pioneerijuhi kohta:

«Ah on üks vanamutt! Kaheksateistkümne-aastane!»

Kõik on suhteline. Saunas paluvad vanad eidekesed endast mõni aasta nooremaid eidekesi:

«Kallis laps, aita mul selga pesta.»

Küsisin Minnilt, mis tunne tal on viiekümneks saada. Ei olevat halba tunnet, ega mingit tunnet.

«Kui sa tol korral Juhaniga meil käisid, siis tundsin end küll vanana. Olin siis kakskümmend kaheksa.»

«Kuidas sa elad, Minni?»

«Naeruga pooleks, peost suhu, ühest päevast teise rõõmsa meele varal.»

Väga poeetiline vastus, mida on vaja ainult edasi arendada. Kõige tulemusrikkamalt saab igasugustesse asjadesse selgust tuua risküsitluste abil. Seda tuleb teha nõnda, et vastajal aega ei jääks mõtelda, hinge tõmmata, ega ettevaatlikuks minna.

«Mis sa tänapäeva muusikast arvad?»

«Vaataksin hea meelega musical'i. Kuule, ära sa ainult küsi asjadest, millest ma vähe tean.»

«Ei küsi. — Kes sulle meie raamatugraafikutest meeldib?»

«Vive Tolli, Laretei... Oota, ära kirjuta üles, mulle ei tule kohe kõiki nimesid meelde. Aga neid on palju, kes meeldivad.»

«Kas sa vihastad kergesti?»

«Vihastamine ei aita.»

Noorem tütar Eeva:

«Ema vihastab mittemillegi pärast. Kui põhjust on, vihastab ta harva.»

See on sama Eeva, kes lapsena hakkas Tallinnast välja sõites laulma ja laulis Valga linnani välja.

«Mis sa spordist arvad?»

«Ma olen Keresest laulu kirjutanud. Kergejõustik on ilus ja ratsutamine ka.»

«Ise sõidad autoga.»

«Selle muuseumiga julgen ainult suvel maale sõita, linna vahel küll mitte. Ajab sinist tossu välja, et ilm ümberringi pime. «Moskvitši» esimene mudel.»

Eeva:

«Sama vana kui mina.»

Minni:

«On tunne, nagu sõidaksin Chaplini tummfilmis. Ma saan selle loksu ainult vändaga käima, üks vänt on autole elu sissevõtmisega juba ära kulunud. Poes naerdi mis kole, kui järgmist vänta ostsin, ja veel rohkem, kui nad sõidukit ennast ka nägid.»

«Sinu lemmiklilled?»

«Metsalilled, niidulilled. Kõik lilled.»

Järgmine küsimus:

«Mida sa kõige meelsamini sööd?»

«Kohe hommikul ärgates — õunu.»

«Sinu lemmikloomad?»

«Varsad ja vasikad. Kuhu sa sihid?»

«Ma ei sihi. See on intervjuu. Nüüd tehakse niisuguseid. Mis liiki asju sa lugeda armastad?»

«Eesti murdeid ja vanu lugusid. Näiteks Mannteuffelit. Ära vaata, et raamatud on kõik hunnikus seina ääres maas. Juubeliks saab raamatu-riiul valmis.»

«Ma ei vaatagi. Tean niigi, et inimene vajab kirjandust. Kui ma

sõjast tulin, siis magasin raamatute otsas, sest muud sobivamat polnud pörandale külje alla panna.»

«Söö õunu,» meelitab Minni. «Need on minu kodumaja aiast, kadunud isaema istutatud puud kannavad veel siinamaani vilja. Vaata, kui ilusad õunad!»

«Räägi oma plaanidest.»

«Plaane ei ole. Olen nagu heinaritsikas, kui tuju tuleb, siis laulan.»

Ei, Minni, sinu ritsikamentaliteeti ma ka ei usu. Kust tulid siis nii üksteise järel su romaanid, luulekogud, laasturaamatud, lastelaulud ja tõlketööd?

«Kes su lemmikautorid on?»

«Oota nüüd, ma pean ikka enne mõtlema ka. Mõni nimi võib vahelt veel ära ununeda. Pole vaja üldse nimesid märkida.»

«Hea küll. Kes sulle siis meeldib?»

«Liiv muidugi, Tammsaare, Under. Aino Kalda jutud. Hea meelega loen neid uuesti üle.»

«Aga noored?»

«Ikka. Need ka. Kaplinski viimane kogu ja Viivi Luik. Proosas Valton ja Mats Traat.»

«Nüüd väliskirjandusest.»

«Palju meeldib. Sa küsid kõike liiga järsku.»

«Aega on, mõtle.»

«Veijo Meri. W. Somerset Maugham. Tänapäeva noored venelased.»

«Kas sa ise ei tahaks jälle kord romaani kirjutada?»

«Arvustused võtsid usu ära.»

Aga siiski mitte päriselt. Romaani veel ei ole ja ei tea, millal tuleb, aga pealkiri on enam-vähem mõeldud: «Kui laastud lendasid».

Tasapisi mõte liigub...

«Kus sa luuleks inspiratsiooni saad?»

«Loodus annab kõik. Annab laulud ja lohutab. Metsas ja põldude vahel mõjuvad mulle linnapahandused nagu hane selga vesi. Olen ju hingelt maalaps.»

«Nimeta üks soov.»

«Enda oma? Kas see on vajalik? Endale ei soovi ma midagi. Lastele küll. Nagu laulus on öeldud — õnne perele, õnne pojale, pojapojale.»

«Oled sa oma lapsi nuhelnud?»

«Sa mõtled vitsa?»

«Vitsa ikka.»

«Pole andnud. Aga ma ise olen seda saanud ja see on mind aina isekamaks teinud. Kui mu lastest kord paistab, et neist on inimesed tulnud, siis olen ma kinnitust saanud, et vitsal pole mõtet.»

«Mida sa vahepeal oled kirjutanud?»

«Juubeliartikli Leida Kibuvitsast «Keelele ja Kirjandusele», «Loomingule» kirjutab temast Muia Veetamm.»

Nagu lillekeste ringmäng: lillid minnidest, minnid leidadest. Mehed võiksid ju ka sulle kätte võtta.

«Nad on ehk laisad,» arwab Minni heatahtlikult.

«Ma loodan vähemalt seda, et su juubelihommikul meie meeskoleegid sind kannatamatult ja otse murrus tervitama tormavad ning moodustavad su ukse taga korraliku pikkusega järjekorra. Võib-olla laulavad nad isegi su üles?»

«Looda sa!»

Ei ole tänapäeval enam galantsust ega käemusutamist. Armas hea August Alle oli viimane rüütel.

Niisugune oli täpselt meie jutt Minniga tema juubeli eel. Võiks veel juurde lisada, et ta kavatseb kirjutada lastele muinasjutte ja üht-teist tõlkida soome ja inglise keelest. Ning et ta luges mulle ette värskes tõlkes Sirkka Selja faabulaid. Pööraselt huvitavad asjad.

«Ei tea, kes need ära trükib?» muretses Minni.

Rohkemat ma küsida ei osanud, aga Minni arvas, et olen ülearu palju asju talt küsinud.

«Ära ennast vaeva. Kui just kirjutada tuleb, siis tee hästi lühidalt. Mul on sust kahju.»

«Minni, sa oled tore,» ütlen vastu.

Aga kus ma siis saan nüüd enam lühidalt kirjutada, kui olen vahepeal kõik ta raamatud üle lugenud ja seda ka, mis nende kohta varem on arvatud, ning kui ma tahan, et minu sõna peale jääks.

Minni Nurmega on mõndagi segast ja arusaamatut juhtunud. Ikka on talt oodatud ja nõutud seda, mis tema loomingunatuurile kauge on. Sellest tuligi, et 1946. aastal märkis arvustus ta luule kohta, et idüllikaugel ajal ei saa Nurmet lugeda meie kirjanduse aktivistide hulka.

Nüüd, sel korral, ma küsisin Minnilt:

«Ütle, mis ajal sa kirjutasid ballaadi «Linda»?»

«Tulin sõjast. Nägin purustatud Tallinna. Istusin kivile ja nutsin ahastusest. Nii kirjutasingi.»

Toon kärpeid 1948. aastal kirjutatud arvustusest «Linda» kohta:

«Aga küsida tuleb, mida luuletaja oma valikuga taotleb, mida uut ta sellega anda loodab, kuidas ta vana teemat aktiveerib?»

«Kalevi lesk kandis üle jõu raskeid kive oma mehe kalmule. Kas see oli töö? Vaevanägemine see oli, aga mitte töö. See tegevus, millele andus Kalevi kaasa pärast oma mehe surma, oli võimalik ainult tema eesõigustatud kuningalese seisuses, tema võis ehitada oma mehe hauale monumenti romantilise kividekandmisega, tal polnud vaja asuda lahendamata «madalaid» leivamuresid. Nendest ei räägi küll ka «Kalevipoeg» mitte, aga mul on õigus arvata, et Kalevi kuningakoja elutarbelised küsimused korraldas teenrite, võib-olla orjadegi tööjõud, ütleme, et see tolle halli aja hämaruses midagi «reaktsioonilist» ei olnud. Kuid meie tänapäevase töö mõiste niisugune peegeldus sellesse ajastusse piduliku hüüatusega «Tööst tekkis, Tallinn, su põhi» on ideeliselt vildak.» («Looming» 1948, nr. 3, lk. 372.)

«Kuidas sa tookord siis nii nõme olid?» küsin.

«Ei tea,» naerab Minni ise ka. «Käisin küll ringis õppimas ja mulle pandi viis.»

Minni Nurme on looduselüürik, kodumaa lihtsa karge looduse interpreet. Ta ise seletab seda nõnda:

«Hulgun metsas, naudin pikki õhtuid ja vaikust. Hinge tuleb tasakaal ja täiuse tunnetus. Ja kui siis laulud sünnivad, on need õnnehetked, mida vajan.»

Omaaegsed seisukohad leidsid, et luuletaja püüab bioloogilise optimismiga ületada kõik konfliktid eluga. Aga muudki pandi talle süüks.

«Kui Nurme lüürilistes lauludes nägime, et ta seal ühiskondlikest motiividest eemale hoidub idealistliku värvinguga loodusevaatluste varal (kriipsutagem vääritimõistmiste vältimiseks veel kord alla, et

häda ei seisa mitte selles, et autor kirjutab loodusest, vaid selles, et ta suhe loodusega on ideeliselt ekslik)...» («Looming» 1948, nr. 3, lk. 375.)

Ning Nurme lihtsad loodusepildid said järgmise lahtimõtestuse:

«... nad dokumenteerivad üht ideelist hoiakut, mis äratav, peab äratama vastuvaidlust, millele tuleb kindlasti vastu astuda.»

Astutigi.

Olen kasutanud näitena ainult ühte arvustust, kuna see kõige ilmekamalt ütleb välja omaaegsed arusaamad lüürikast.

Minni Nurme lüürika ei ärata ideelist vastuvaidlust, ta kas meeldib lugejale või ei meeldi, kas pakub elamust või ei suuda seda äratada, nagu see kõigi meie raamatute puhul on maksev.

Meie loomiskarakterid on täiesti erinevad, rääkimata iseloomudest. Mina olen käremeelne ja lähen kaklema, Minni on jenoveevalikult leebe ja saab kõigiga hästi läbi. Aga see ei takista mõistmast ta lüüri- lise ande lihtsaid siiraid laule.

Kõlksus kaev nii lahkelt, nagu
ema vaid võib pumbata, —
hea ta kõrval oli tupp
läbi lume sumbata.

Ega leia mingit pattu rõõmsas leidmises:

Karjas lapsel kena olla,
kaste kangeks karastab,
päike puistab kulda suhu,
naeratama õpetab.
Linnulaul teeb kõravad kuuljaks,
lilled silmad nägijaks.

Minni Nurme loomingut iseloomustavadki kodupaiga-, armastuse- ja looduselaulud ning luulelised mõtisklused endast ja oma kohast ühis- kõnna. Need on lakoonilised, liiglihata ja konkreetset kaemuslikud.

Nõos karjad ja maasikad mäel,
jõeluhtadel niidetud heinad,
kuum palet õhetus lool,
peokuulutus kaupluse seinal
ja tuttava uksega kool.

Kodukoht, see ei ole ainult südamesse kasvanud paik, soemüür, kellakäbid ja triibuline põrandariie, vaid töömurega inimesed, kelle kohta luuletaja ütleb:

Ma armastan teid, mis seal teha,
ma tunnen igäühe teist.

Ja oma kodupaiga maheda keelemurde võtab ta neilt kaasavaraks, mida koi ja rooste ei riku.

Mina ei ole lahtine hälbinud leht,
mida tuul pillub siia ja sinna,

maaga köidab mind side, mis tugev ja eht,
minu juured on sügavalt pinnas.

Mida rohkemat saab luuletaja veel öelda?

On kange tahtmine vaadata Minni Nurme rüütamata hinge, noisse värssidesse, kus ta räägib endast ise, pihib usaldavalt ja arutleb. Seal on vastakaid meeleolusid, kahtlusi ja küsimisi, mis siiski vastamata ei jää. Püüan neid välja noppida, lootes, et see valik pessimismiga kedagi ei heiduta.

Kas olen üldse kasvatanud tuuma
või olen tühi koor?

*

Mu käed, mis teinud kõike muud
kui lillekimpe süles kandnud

*

Jälgi jätnud on igatsev rahutus,
eksleva otsingu soolane hind

*

Väljal viljakörte kõrval
lihtne lill ehk üleliigne

*

Tulin linna otsides oma teed,
aga teed tuli hakata ise rajama

*

Ja mulle tundus, et nii raske sel
on elada, kel süda liialt hell

*

Liugu lasknud ei ole sa kunagi
teiste poolt siledaks tallatud teel

*

On mitmeid ahastusevorme,
ei kasva kinni mõni haav

*

Kui lööb see, kes peab andma tuge,
ei sellest naerdes üle saa

*

Ma olen võitnud mitmed võidud
ja kaotand mitmed kaotused

*

Vaatan oma käsi — kas pole nad
päevast päeva koormat kandnud?
Kas rutates pole mu jalad
tasandanud teede kõverusi

*

Üksindus ei ole mulle kapsliks,
kuhu kinnisena sulguksin

*

Ei viivitus aita, ei kõrvalepõige,
heaks tegema elus peab mõnegi vea

*

Läbematult haaran tänast — alles uut
kõige tulevaga, mis see ühes toob

*

Elan tundes, et vastutan kõikide ees

*

Lihne on mu luule, süda lihtne ka

Need ajad on möödas, kus lüürikat vähe hinnati ja mõisteti ning paljus süüdistati, kus mitmed luuletajad kaotasid pinna jalge alt, püüdsid kohaneda aja käsule ning kaotasid. Minni Nurmega seda siiski ei juhtunud. Ka tema püüdis jõudumööda kirjutada nii, nagu «pidi», kuid ei suutnud või ei osanud ning jäigi iseendaks.

Tänapäeval on meil väga erinevaid lüürikuid ja nende hulgas on oma koht Minni Nurme kammerlikult intiimsel andel. Tema loomingut tänase pilguga ja nõudlikkusega üle lugedes ei tohiks ka ütlemata jätta, et sel on kunstilisi puudujääke ja valjastatud aja arme ja tunnusmärke küljes, nagu teistelgi poetidel, kelle paremad nooruseaastad langevad samasse aega.

Ometi vaatab Minni Nurme loomingust vastu palju head ja elamuslikku, tema lüürikunatuur on aga viimase aastakümne jooksul võinud loomupäraselt areneda ja küpseda. See on parim, mida luuletaja võib endale soovida.

Minni ei ole 75-aastane, vaid saab viiekümneseks ja seepärast on tal aega ära oodata ka need sõnad, mis ta proosa kohta öeldakse. Olgu need vahepealsed aastad täis kirjutamise piinu ja rõõme, otsimist ja leidmist.

Liilithi lastest

Leida Kibuvitsa 60 a. juubeli puhul

eva — see pühakirja daam muidugi, polnudki Aadama esimene naine. Enne Eevat oli keegi teine, pimedusevürsti õde, Liilith oli selle nimi...»

«... Liilith oli jumalate tõust. Õhutas Aadamat, et see tõstaks mässu oma Looja vastu — võta vanamehelt võim, hässitas, võta talt paradiis ja hakka selle peremeheks! Või

tahad sa saada lihtsalt mullaks, peotäieks sõmeraks? Aadam algaski — kuid Looja löikas talt luu ja võimu: moondas Liilithi pimedusevaimuks. Ja Aadamale septises uue naise ribikondist, üsna tavalise, nõrga, lihase naise, selle Eeva. Eeva keetis Aadamale suppi ja sünnitas talle lapsi, kiskus meest enesega hästi maa ligi ja mees unustas, et oli olnud kord võimeline tiivakondiga riiutama Looja palgenukke...»

«... Ja praegu kõnnib maakeral kaht liiki naisi — ühed need Eeva tütred, Paradiisi perenaise lapsed, ja teised Liilithi omad, Paradiisi pärisperenaise lapsed. Viimased on, ütleb rahvasuu, veidi keeva ja kerge verrega. Ma usun, et kõik akrobaadid ja naisookeanilendurid on sellest tõust — neile on verre jäänud ürgema kõrgemale ja kaugemale tõusmise iha. Eeva tütreist aga tuleb häid perenaisi ja korralikke emasid. Nad muretsevad, et nende mehed ei lendaks isegi nii kõrgele kui tiivad kannavad...»

Need tsitaadid on võetud ühest meie omapärasemast romaanist, Leida Kibuvitsa «Paradiisi pärisperenaisest», mille peakangelase algkujuks on olnud meie kunagine suurim naisnäitleja Liina Reiman.

Leida Kibuvits armastab kirjutada konkreetsetest inimestest. Enamik ta kangelastest on elust kaetud. Kuid ta ei armasta biograafiaid. Ütleb, et biograafia — dokumentaalne elulookirjeldus, ka kõige põhjalikum ja kõige andekamalt koostatu — jääb ikkagi vaid kuivaks üksiksündmuste ja faktide andmestikuks, mis ei hõlma kirjeldatavat kunagi kui tervikut ega anna edasi selle tõelist nägu. Leida Kibuvits läheneb oma väljavali-tule alati vabalt luues, isegi siis, kui see on nii üldtuntud nagu Liina Reiman. Ta hülgab tõsielulised seigad ja suhted, sündmuste järjekorra, aastaarvud, nimed, kuid haarab karakteri, ammutab sellest olulise, peamise ja maalib portree, mille järgi igaüks tunneb otsekohe ära modelli. Seejuures segab ta värve oma paletil niimoodi, et maalitava isikupäraseid toonid saavad tugeva üldistava varjundi. Reimani puhul segab ta need juutide kabalast pärineva müütilise Liilithi tooniga ja annab mitte üksi Liina Reimani portree, vaid ka alati otsiva, täiust taotleva loova inimese poeetilise ja filosoofilise üldistuse.

Töötasin sel ajal teatris, kui «Paradiisi pärisperenaine» jõudis lugeja kätte, ja mäletan, et ei mina ise ega ka mu kolleegid nimetanud sealt-peale Liina Reimani omavahel kunagi enam teisiti kui Paradiisi pärisperenaine. Ja mitte kuidagi lõõpides, nagu teatriinimesed vahel armastavad teha, vaid täiesti tõsiselt. Meie meelest oli see poeetiline võrdlus

haruldaselt õnnestunud ning Liina Reimanile väga sümboolne. Mis aga puutub üldistusse, siis tavatsen mina selle mitukümmend aastat tagasi saadud mulje mõjul vahel veel praegugi mõne mässumeelse kunstiinimese puhul hüüatada: «Liilithi laps! Liilithi!»

Muidugi on Liilithi — selle ürgmässaja, vabaduse ja sõltumatuse taganõudja, oma loojast suurem olla tahtja motiiv, tema ja Eeva vaheline igavene probleem paljude aegade paljusid kirjanikke neid kujusid kasutama meelitanud. Vahel pluss-märgiga Liilithi ja miinus-märgiga Eeva ees, vahel ümberpöörduvalt. Ka meie kirjanduses on neid kasutatud. Kas või Kitzberg. Eks ole ju «Libahundi» Tiina ja Mari samuti oma-moodi Liilith ja Eeva.

Leida Kibuvitsal aga on Liilithi motiiv kogu ta loomingut läbivaks motiiviks. Ta kõikide romaanide ja mitmete novellide peakujud on üks enamal, teine vähemal määral Liilithi lapsed. «Paradiisi pärisperenaise» puhul teatab seda juba pealkiri. Kuid ta teisteski teostes on nad kohe äratuntavad, alates autobiograafilise esikromaaani «Soomustüdruk» peakangelasest Loonast, jätkates «Rahusõidu» Eege, «Kass arvab, et...» autori lüürilise mina esindaja kass Kukimi ja paljude-paljude teistega. Ka kõrvalkujud on tal üpris sageli «sellest tõust». Ja kõik nad on alaliselt riius «selle Eeva» — selle supikeetjaga, kes hoidub ise ja kisub enesega meest hästi maa ligi.

Eriti reljeefselt ning kunstiliselt õnnestunult on see riid edasi antud Soomustüdruk Loona vanemate Juhani ja Miina vahekorras. Juhani on Liilithi poeg. Miina on Eeva tütar. Mõlemad on iseloomult emasse. Ja mõlemad on Looja — elu — väga karmilt karistanud. Tema pühavihasel seadmisel on pidanud Juhani, see seespisidelt üliõrn ning uje, välispisidelt ülisõjakas ning äge rätsep, omaks võtma mittesüdamelähedase ameti. Vähe sellest! Tema luud-ja-liha-läbinägeval teadmisel on Juhani suurim arm, suurim unistus — Räisa Roosi — kõveral teel ja kavala kaubaga lasknud Juhani enda kohta pilava pilkelaulu sepitseda ning niiviisi ilmarahva naeruks saada. Miina aga on pidanud oma unistusest lahti ütlema kivist käsulaudade pärast. Ja nii nad nüüd elavad teineteise kõrval: Juhani oma ilmast ilma vihakäärde kriginast kumiseva pea ja haavumistest alatasa paistes oleva südamega, Miina oma käsulaudade ja tühjaks saanud lambiõlinõuga. Ajavad oma õigust taga üks liilithlikult, teine eevalikult, veavad teine teisale nagu luik ja vähk ega saa sammugi paigalt. Vastupidi — veavad oma elu nii puntrasse, et isegi imestavad, vähemalt Miina:

«... Ja oleks meie elul mõnda õiget viga küljes! Kondid mõlemal terved... laps nagu pupe... Siga on praegu sulus... Kanad on... Kõik kraam on olemas... Midagi ei puudu, mis asi see ometi on, mis meie elu nüüd vinklist välja on viinud... mis asi see ometi on...»

Isegi nende asjad, nende majariistad sõdivad seda sõda kaasa. Juhani rindel seisab nagu müür tema enda tehtud suur saarepuust kummut, mis on väga-väga sarnane ühele teatavale kummutile Räisa tagakambri ja hoiab oma sahtlites ajahambale allumatult alles kõik Juhani poolt sinna hõoveldatud-nikerdatud kaotusevalud ning täitumatud igatsused. Miina rindel: Miina oma väike võõramaamooduline kummutikene — aupalk pika ja hoolsa sakste-ümmardamise eest, ja vahel ka selle kõrval, küll harva ja hästi varjatud varuvaena — üks ammugi kaevu heidetud pisikese punase kiviga sõrmus.

Juhani ja Miina, nende kahe leppimatu sõdalase vahel, keset igavest taplusetormi ja lakkamatut lahingumõllu võrsubki Loonast, sellest

Liilithi ja Eeva lapselapsest, Soomustüdruk — Liilithi päris temanäoline laps. Tillukesena, alles esimese idulehes inimitaimesena on ta õrn ja hea. Pöörab oma puhast soojuse- ja valgusenäljast näokest kordamööda kord isa, kord ema poole ja on nende mõlema hingehädade puhul mitte enam Loona, vaid ainult Loona-suurune palav-paljas, heledat haledust täis olev süda. Riidusid ja kurjust ta veel pelgab. Tõmbub nende ägenedes kaitset otsivalt küüru, peidab silmad-kõrvad peokestesse, et mitte näha ega kuulda. Suuremaks sirgudes harjub. Ja nüüd kriiskab ta vanemate tülikisale ka ise kaasa nagu väike ilves. Silmi ta enam ei peida. Vastupidi — ajab need hoopis püsti ning pärani nagu elavaneelaja ja välgutab nende tumepruunidel iiristel ühte üpris kergesti leegiks lahvatavat kollast tuletäppi. Südamele aga hakkab ta sepistama taoterasesest soomuspantserit. Kulub palju aega, kuni see saab küllalt paksuks, et kaitsta varjatatavat ja valvata, et see üliimeline elund ikka ja ikka jälle ei kipuks paisuma suuremaks Loonast enesest ega kõnelema talle teist juttu kui ta silmad. Alles päris suurena jõuab ta selleni, et südame jutu puhul vahel kahelda: «... Kumb see kumba õige elus rohkem peaks petma, kas süda silmi või silmad südant? ...»

Õeldakse, et iga kunstiteos on kunstniku mina peegelpilt. Ja nii see ongi. Vahel isegi lausa välimuselt. Võtame või maalikunstnikud. Vaatame nende maale — mitte autoportreesid, vaid muid, eriti kompositsioone. Eks ole neil tihti kõik mehed ja ka kõik naised kunstnikuga ühte nägu, otsekui oleksid nad kõik tema kaksikvennad ja kaksikõed. Ja ju see nii peab olemagi. Peab ju kunstnik, kes tahab maalida teisest inimesest pilti, olgu siis lõuendile või raamatulehekülgedele, selle inimese tunded ja mõtted oma tunneteks ja mõteteks tegema, või ümberpöörduvalt — oma tunded-mõtted tema omadeks. Sest ainuke tee teise juurde läheb tänini ju ikka veel iseenda kaudu.

Ka Leida Kibuvits on seda masti kunstnik, kelle maailtud mehed ja naised on oma suures enamuses temanäolised. Tunnevad-mõtlevad tema tundeid-mõtteid. Omavad tema karakterit, maitset, oskusi, andeid... On tema moodi sügavalt humaansed... Ja võitlevad täpselt tema võitlusvõtetega tema töökspidamiste eest.

«Soomustüdruku» Loona — selle Liilithi kõige rohkem emasse läinud lapse näopildi on Kibuvits ise autoportreeks tunnistanud, tema kujunemise selliseks, nagu ta on, oma raamatus veenvalt edasi andnud. Järelikult on siis ka tema ise Liilithi laps. Ja jumalatõsi, seda ta tõesti on! Kahesajaprotsendiliselt — asuta temaga või uus ja parem paradiisiaed! Ja ta on seda mitte üksi romaanides väljaelatult, vaid ka tegelikkuses. Elab täiesti liilithlikult. Ei tunnista enda kohta maksvaks mingisuguseid etikette ega konventsionaalseid tavasid. Astub, istub, ronib ja lamabki sirge seljaga. On tulisest tulisem või jäisest jäisem, aga mitte kunagi leige ega poolpüdel. Võib võhivõõrale sissesõitnule omaenese sāngi küljealuseks pakkuda, talle oma viimase kopika hinge takka āra anda. Samas aga võib oma vana tuttava või isegi sõbra, kui see tema silmis armuleidnut juhtub riivama, kas või veidi halvustava pilgugagi, käsipidi uksest välja visata. Veel rohkem — võib teda edaspidi üldsegi mitte sisse lasta, helistagu siis või kell keeletuks. Selle kõige juures ei püüa ta kunagi ega kellegi ees kriipsuvõrdki parem näida kui ta on. Julgeb hea olla ja hea nimel ka halb olla, tige olla, tulitige. Võitleb alati inimese eest — südame ja vaimu eest, looma vastu inimeses.

Sõna «looma» pärast palun vabandust nii Kibuvitsalt kui ka loo-

mal! Mis teha, kui meie mõnes tükis veel pildi- ning võrdlusevaene käibekeel pole osanud kõigele inimeses leiduvale madalale, nurjatule ja ürjatule kohasemat ühist nimetust anda kui loom, loomaliikkus.

Kibuvitsale on loom — muidugi selle sõna otseses tähenduses — isend, kes on looduse suures süsteemis samavõrdne inimesega.

On vähe kirjanikke, vähemalt meil Eestis, kes on kirjutanud loomades nii palju ja nii suure soojuse ning südamlikkusega kui Kibuvits. Ta kõikides teostes, nii romaanides kui ka novellides ja jutustustes, rääkimata lastele kirjutatud otsestest loomaraamatutest, on loomadel oma koht, ja väarikas koht. Ühes ta huvitavamas romaanis «Kass arvab, et...», mis koosneb mitmest ühise peategelasega novellist, on loom — kass — koguni peategelane. Muidugi ei ole see just päris kass, vaid kass, kes vaatleb elu väga kibuvitsalikkude silmadega ja mediteerib selle üle samuti väga kibuvitsalikult, kuid ometi on ta seejuures ka väga usutavalt realistlik ja ta vahekorrad inimestega mitmel ning mitmel puhul otsekui tõsielust maha kirjutatud. Neid vahekordasid on sama palju või isegi rohkem kui romaanis erinimelisi peatükke-novelle. Ja kõigis neis vahekorras on kass — samuti väga usutavalt — see parem, see ausam, see õilsam vahekorralane. Olles küll liilithlik oma suure vabadusearmastuse ja sügava kiindumisvõime poolest, pole selle romaani peategelane liilithlikult võitlev, vähemalt pealtnäha. Pealtnäha ta ainult vaatleb ja mediteerib. Kuid ta teeb seda siiski nii, et agiteerib lugeja kaasa mediteerima ja sealt edasi ka võitlema. Ja sellega on peategelase algmina siingi liilithlikult võitlev, sest ta agitatsioon on liilithlikult tugev.

Selles raamatus, muide, ütleb Kibuvits oma suhtumise loomadesse ka sõnades välja, kuigi ta need teise isiku suhu paneb:

«... Ma ei nimeta loomaarmastuseks seda, kui vanapiiga nuumab oma koera, kinnitab ta seljale viltvaiba või kirju mantlikese... Vaid seda tunnet, mis austab elu igas olendis, igas loomas, enese ja võõra omas, kodu- ja metsloomas, kasulikus ja kasutus. Peame aru saama, et koera eluvaim on niisama kallis laen koera kehale kui meie eluvaim meie kehale... Kes loomi armastab, armastab lapsigi... Kes on hea loomade vastu, on hea ka inimeste vastu...»

Väga humanistlik raamat. Küll veidi nukraks-tegev ja häbenema-panev. Kuid üks vahel ole häbenemistki vaja. Igatahes oli mulle rõõm teda uuesti üle lugeda. Samuti lugesin ma suure heameelega «Rahusõitu», huvitavalt psühholoogilist ja hästi omalaadset raamatut.

Kibuvits on palju kirjutanud. Talt on ilmunud üle kümne raamatu. Enamik neist on otseses mõttes ära loetud, sest ta raamatud «tõmbavad» lugejat. Viimasel ajal ei ole temalt aga kaua enam midagi lugeja kätte jõudnud.

Kibuvitsa liilithlik loomus on pännud teda elama väga rahutult ning intensiivselt. Ta pole end kunagi säästnud. On ikka sekkunud sinna, kus midagi on olnud korrast ära. Ja igal ajal. Ja igasugustes olukordades. Ja ikka selle tõe ja õiguse, selle inimese, selle saatusest-suurem-olla-tahtmise nimel. Ei ole siis ime, et ta on vahetevahel jäänud raskete roomikute rutjuda, et need roomikud on ruineerinud ta tervise ja halvanud ta töötahtmisegi.

Jääb vaid uskuda, et seesama Kibuvitsa liilithlik loomus, liilithlik kangus, mis teda on aidanud nii mitmest-setmest hädast-halvast jagu saada, aitab teda veel, ja et ta veel nii mõnegi loo kirja paneb. Kuuskümmend aastat pole ju Kibuvitsale iga, et sulge kaevu põhja heita.

„Kapital“ ja tänapäev

eaduse ja teadusliku mõtlemisviisi laialdane levik on kahtlemata tänapäeva olulisimaks iseärasuseks. Sellega seoses toimub ka teatav väärtuste ümberhindamine, sealhulgas suhtumises minevikku, ajalosse. Ja seda mitte ainult ühtede või teiste ajalooliste sündmuste olemusest ja iseloomust arusaamise mõttes, vaid ka selles mõttes, milliseid sündmusi üldse on alust nimetada ajalooliseks. Igaühel on veel koolipingist meelde jäänud terve rida eppohhemääravaid daatumeid — tavaliselt on need kuningate ja riigitegelaste sünni- või surmaaajad, sõdade või riigipöörete toimumise aastad jms. Viimase sajandi vältel on aga üha suuremat tähtsust hakanud omandama uued ajaloolised sündmused, uued eppohhemääravad daatumid — suurte teaduslike avastuste tähtpäevad. Mendelejevi, Röntgeni, Plancki, Einsteini, Bohri, Wieneri avastused on oma ajaloolise osa poolest hoopis tähtsamad kui paljude riigimeeste, kuningate ja nende väejuhtide tegevus.

Teaduse tähtpäevade hulgas on eriline koht 1867. aasta 14. septembril. Nimelt andis sel päeval Otto Meissneri kirjastus Hamburgis välja mahuka raamatu, mille tiitellehel seisis «Kapital. Poliitilise ökonomia kriitika» ning mille autoriks oli Karl Marx.

Nagu iga tõeliselt teaduslik uurimus, oli ka see teos pika, visa ning põhjaliku töö tulemus: tööd «Kapitali» kallal alustas Marx tegelikult 25 aastat enne esimese köite ilmumist. Juba aastaiks 1843—44 kujunes poliitilise ökonomia probleemide uurimine Marxi elu peamiseks sisuks. Ning juba «Kommunistliku Partei Manifestis» (1848) formuleeris ta oma sotsioloogilise hüpoteesi, mis on tuntud ajaloo materialistliku käsitluse nime all. Näiliselt oleks täiesti piisanud sellise hüpoteesi loomisest, kuna selle abil sai üsna hästi paika panna kõik senituntud ajaloolised tõigad. Nii on toimunud (ja toimivad ka praegugi) igatahes paljud ühiskondlike teooriate autorid. Ent Marxi teadlaseloomus ei piirdunud hüpoteesiga. Ta asus üksikasjalikult uurima faktilist materjali, et jõuda kaugemale, et avastada oma ühiskonna kulgu määravad tegelikud majandusreedused.

Materjalihulk, mille Marx läbi töötas, ja üldse «Kapitali» kirjutamiseks kulutatud jõupingutused on tööpoolest aukartustäratavad. Äärmist puudust kannatades, pidevalt haigustega võideldes töötas ta iga päev 10—12 tundi, ja hämmastava nõudlikkusega iseenese vastu. See nõudlikkus sundis konspekterima 1500 raamatut ja kirjutama mahukaid monograafiaid üksnes selleks, et küsimusi iseendale selgeks teha. Oma töö kohta kirjutab Marx ise ühes kirjas järgmist: «Ma pidin . . . ära kasutama ig a momendi, mil ma olin töövõimeline, et lõpetada oma teost, millele ma tõin ohrviks tervise, eluõnne ja perekonna . . . Ma naeran niinimetatud «praktiliste» inimeste ja nende ülitarkuse üle. Kui tahad olla tööbr, siis võib muidugi pöörata inimkonna piinadele selja ja hoolitseda omaenda naha eest. Kuid mina loeksin ennast tõeliselt e b a p r a k t i l i s e k s, kui kõngeksin, lõpetamata oma raamatut vähemalt käsikirjaski.»

Saksakeelsele väljaandele järgnes viis aastat hiljem (1872) venekeelne tõlge, mis oli ühtlasi «Kapitali» esimeseks võõrkeelseks väljaandeks. Huvitav on, et Saksamaa ja Venemaa reaktsioonilised võimud üldse lubasid nii revolutsioonilist raamatut välja anda. Seekord osutas teene tsensuuri üldtuntud rumalus ja mittekompetentsus. Saksa tsensuur arvas, et jutt käib eeskätt vaenuliku Inglismaa kohta («aga meil seda, jumalale tänu, ei ole»), Vene tsensuur aga leidis, et «teaduslik-matemaatilise» argumentatsiooni tõttu vaevalt küll keegi seda raamatut mõista suudab või üldse läbi loeb. «Kapital» aga levis kiiresti mitte ainult Saksamaal ja Venemaal, vaid peatselt ka Prantsusmaal, Inglismaal ja teistes Euroopa riikides, suurtes ja väikestes keeltes.

1

Vaevalt leidub tänapäeval tõsiselt mõtlevat inimest, kes kahtleks «Kapitali» ajaloolises väärtuses. Ning mitte ainult «Kapitalis» esitatud ideede pooldajate, vaid enamasti ka vastaste hulgas. Ent ajalugu on vaid asja üks kül. Jäägu ajalugu ajalooks, meid huvitavad eeskätt ikka oma lähima mineviku, oma oleviku ja eriti tuleviku probleemid. Ja pole parata, iga inimese heaolu sõltub esmajärjekorras ikkagi just valdava tootmisviisi olemusest, funktsioneerimisest, ning selle tootmisviisiga määratud ühiskonnast.

Kuigi Marxi analüüsi objektiks oli kapitalistlik ühiskond sada aastat tagasi, on see analüüs säilitanud oma tähtsuse ka tänapäeval. Ja mitte ainult sellepärast, et kapitalistlik ühiskond eksisteerib veel suurel osal maakerast ning Marxi avastatud seadused määravad tema arengut, vaid peamiselt just sellepärast, et Marx töötas välja mistahes ühiskondliku süsteemi analüüsi teadusliku meetodi, meetodi, millele on võõrad dogmatism ja absoluutse tõe ning igaks juhtumiks kõlbavate valmisretseptide otsimine. Tõelise marksismi vaenulikkust dogmatismi suhtes on oluline eriliselt alla kriipsutada, sest nii nagu armastasid lähemas minevikus, armastavad ka tänapäeval mitmesugused läbinisti dogmaatilised teooriad ja nende kandjad end meeeldi marksistlikku rüüsse maskeerida.

Milles on siis Marxi meetodi olemus? Lühidalt vastates: Marxi meetod ühendab endas revolutsioonilist dialektikat ja objektiivsuse, analüüsi teaduslikkuse nõuet, mis ei arvesta kellegi subjektiivseid sümpaatiid, antipaatiaid ega huve. Marxi määratlust mööda sisaldab dialektika oma ratsionaalsel kujul «koos positiivse arusaamisega kõigest olemasolevast ... arusaamist olemasoleva eitamisest ning olemasoleva paratamatust hukkamisest; iga kujunenud vormi vaatleb ta liikumises, järelikult ka kaduvast küljest; ta ei lase end millestki mõjutada ja on oma olemuselt kriitiline ning revolutsiooniline». Ka oma meetodi teise iseärasuse sõnastas Marx täiesti selgelt, öeldes, et «... inimest, kes püüab teadust k o h a n d a d a niisuguste seisukohtadega, mis ei pärine teadusest enesest (millisel määral viimane ka ei eksiks), vaid väljastpoolt, niisuguste seisukohtadega, mille on dikteerinud teadusele võõrad, tema suhtes välised huvid — sellist inimest ma nimetan a l a t u k s».

Äärmiselt oluline on marksistliku meetodi seisukoht, mille järgi ühiskonna arengut tuleb vaadelda kui loodusloolist protsessi, kui protsessi, mis kulgeb loodusseadustega ekvivalentsete, s. o. inimeste tahtest ja eesmärkidest sõltumatute seaduste järgi. Nendeks seadusteks on esmajärjekorras just tehnilis-majandusliku arengu seadused, tootmissuhete arenemise seadused. Sotsiaalse arengu peasuunda ei määra meie arusaamised heast ja halvast, ei «geniaalsete juhtide» ja «suurte tüürimeeste» «innustavad» ideed ega väikekodanlikule massile kuulutatavad loosungid (ehkki kõik loetletu võib ühe või teise maa arengu konkreetsete iseärasuste korral küllaltki suurt osa etendada). Peasuuna määrab hoopis tootmise arengu tõusujoones ning sellest tingitud erinevus klasside ja sotsiaalsete rühmade mate-

riaalsetes huvides. Siit järeldub, et see klass, kelle materiaalsed huvid ja positsioon tootmises on seotud selle kõige progressiivsemate vormidega, peab paratamatult osutama uute ühiskondlike seoste kandjaks ning on kutsutud teostama pöörde omandisuhete süsteemis. Kapitalismi majanduse üksikasjalik analüüs viis Marxi sada aastat tagasi järeldusele, et selliseks klassiks saab olla üksnes proletariaat. Proletariaadi objektiivne osa ühiskondlikus tootmises määrab tema revolutsioonilise sotsiaalse osa kaasaegses maailmas.

Kahtlemata on kõik Marxi meetodi kohta öeldu hästi tuttav neile, kes marksistlikku teooriat vähegi on püüdnud uurida. Siiski tundub, et sellest tasub ja tuleb rääkida ikka jälle. Eks ole ju sageli nii, et Marxi meetodist on küll kuulnud (isegi eksamid sooritatud!), kuid konkreetse olukorra analüüsiks seda kasutada ei osata ning püütakse seetõttu vältida. Niisugusel juhul meenuvad tahtmatult Paul-Eerik Rummo värsiread:

Tihti sõna allub seadusele, mis füüsilikalt meenutab:
ta muutub kaalutuks, kui ta paisata õhku.

2

Kuigi kodanlikes ringkondades reeglina tunnustatakse «Kapitali» ajaloolist tähtsust, ei tähenda see sugugi veel marksistlike ideede kriitika lõppemist või isegi pehmenemist. Koguni vastupidi — niisugune «objektiivsus» annab kriitikale justkui veelgi suurema põhjendatuse. Sellise kriitika põhiseisukohaks on väide, et marksism on vananenud, et tema järeldused sobisid küll XIX sajandi kapitalismi selgitamiseks, kuid ei sobi enam kapitalistliku ühiskonna tänapäevase taseme mõistmiseks.

Oleks naivne arvata, et eranditult kõik «Kapitalis» väidetud on igasuguste muudatusteta kehtiv ka tänapäeval, et ühiskonna praeguse seisundi kohta on kõik juba sada aastat tagasi ära öeldud. Sellist asja teaduses ei juhtu. Miski pole Marxi meetodiga hullemas vastuolus kui püüe dogmatiseerida üksipuha milliseid teoreetilisi seisukohti.

Kuid Marxi põhiideed ühiskondliku arengu kohta üldse ja kapitalismi kohta eriti on siiski sajandipikkuse katseaja edukalt vastu pidanud. Nendele põhiideedele toetudes lõi Lenin kapitalismi uue staadiumi — imperialismi — teooria, nendele ideedele toetudes loovad paljude maade marksistid tänapäeva riiklik-monopolistliku kapitalismi teooriat¹, samad ideed peavad lõpuks kujunema aluseks ka sotsialismi kompleksse poliitökonoomia väljatöötamisel.

Sageli viitavad «Kapitali» kriitikud sellele, et Marxi ennustatud kapitalismi küllalt kiire üldine revolutsiooniline krahh pole toimunud. Ehkki Marx minu teada oma raamatus analüüsitava korra hukkimise «kalendrilist» tähtaega kuskil ei nimetanudki, tuleb siiski tunnistada, et kapitalism osutus püsivamaks ning dünaamilisemaks, kui seda arvasid XIX saj. ja XX saj. alguse marksistid. Leidis kinnitust Marxi tuntud tees, et «ükski ühiskondlik formatsioon ei hukku enne, kui on välja arenenud kõik tootmisjõud, milleks ta on küllalt avar».

Kas kapitalismi selline suhteline stabiilsus on vastuolus Marxi revolutsioonilise teooria põhiseisukohtadega? Küsimuse selgitamiseks meenutame kõigepealt võimalikult lühidalt neid seisukohti. Üha laiemas ulatuses toimuv tootmise ühiskondlikustumine ei mahu kapitalistlike eraomanduslike suhete raamidesse. Kujuneb tungiv ajalooline vajadus niisuguste suhete likvideerimiseks, kapitalistliku kesta

¹ Nende huvitavate uurimuste esimesed kokkuvõtted tehti rahvusvahelisel konverentsil Choisy-le-Roi's (Prantsusmaal) — vt. ajakiri «Проблемы мира и социализма» 1967, № 3; samuti Lenini raamatu «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium» 50. aastapäevale pühendatud konverentsil Moskvast — vt. ajakiri «Мировая экономика и международные отношения» 1967, № 6, 7 ja 8.

likvideerimiseks. Ajaloo kohtuotsuse täidesaatjaks on klass, kes küll loob ühiskonna põhilised rikkused, kuid on sellele vaatamata eraldatud nendest tootmisvahenditest, mida ta ise loob ning kasutab, klass, keda rängalt eksploateeritakse, kuid «keda õpetab, ühendab ja organiseerib kapitalistliku tootmisprotsessi mehhanism ise». Marxi lisaväärtusteooria näitas, et paratamatuks osutub klassivõitlus proletariaadi ja kodanluse vahel, omandita töötajate ja tootmisvahendite omanike vahel, sõltumata sellest, kas viimased esinevad üksikkapitalisti, aktsiaseltsi või riigi kujul.

Kuidas näevad kõik need põhiseisukohad välja XX sajandi keskel kulgevate suurte sotsiaal-majanduslike muutuste taustal? Kõigepealt märgime, et on toimunud üleminek põhiliste tootmisvahendite individuaalselt eraomandusele, mis iseloomustas XIX sajandit, kollektiivsele kapitalistlikule omandusele. Niisugust protsessi ennustas juba «Kapitali» autor, kirjutades, et aktsiaseltsid kujutavad «kapitali kui eraomanduse kaotamist kapitalistliku tootmisviisi enese raamides». Tänapäeval toimub aga lisaks sellele veel üleminek riiklikule kapitalistlikule omandusele, riiklik-monopolistlikule kapitalismile, mis kujuneb tänapäeva majanduse otsustavaks faktoriks. Marxi prognoos osutub seega õigeks koguni kahest küljest. Ühelt poolt toimub pidevalt tootmise ühiskondlikustumise objektiivne protsess, mis sunnib kapitalismi võtma tarvitusele abinõusid tootmisuhete kohandamiseks tootlike jõudude ühiskondliku iseloomuga. Teiselt poolt tuleb neid protsesse aga käsitleda juba kui sotsialistliku ühiskonna tarvilikke materiaalseid eeldusi, kui «vajalikku pöördepunkti kapitali tagasimuutumiseks tootjate omandiks... vahetult ühiskondlikuks omandiks» (minu sõrendus — R. B.). Rõhutame sellega seoses, et täiesti valeks tuleb lugeda maailma ajakirjanduses esinevat väidet niisuguse riikliku omandi sotsialistliku iseloomu kohta. Tootmissuhted saavad olla sotsialistlikud ainult siis, kui riik on töötajate enesete käes ja nad ise juhivad seda.

Teise olulise momendina tuleb vaadelda tänapäeva klassivõitluse mõningaid iseärasusi, seda enam et Marxi kriitikud toovad sageli esile reaalseid fakte tööliklassi materiaalse olukorra järsu paranemise kohta arenenud kapitalistlikes maades, tehaseproletariaadi suhtelise osa vähenemise kohta töötava elanikkonna hulgas, samuti proletariaadi spetsiifilise klassiteadlikkuse kahanemise kohta, püüdes nende faktidega tõestada klassivõitluse nõrgenemist või koguni täielikku lakkamist.

Kas proletariaadi võitlus lakkab koos tema materiaalse olukorra paranemisega? Oltest seost nende kahe protsessi vahel ei ole õnnestunud avastada. Faktid räägivad streigivõitluse äärmiselt ulatuslikust laienemisest kapitalistlikus maailmas, räägivad selle võitluse vormide mitmekesisusest, näidates seejuures poliitiliste nõudmiste, samuti inimisiksuse austamist tagavate nõudmiste sagenemist tööliklassi väljaastumistes. See on ka arusaadav, sest on säilinud tööliklassi võitlema sundivad põhjused, nagu tööjõu müümine alla selle väärtust, olemasolu kindlustamatus, ebakindlus homse päeva suhtes jne.

Veidi pikemalt tuleb peatuda veel ühel, pidevalt ja paratamatult proletariaadi vastuhakku väljakutsuval põhjusel, põhjusel, mida Marx nimetas töö võõrandumiseks, mõistes selle all niisugust olukorda, kus toodetud produkt vastandub oma tootjale kui mingi temale täiesti võõras ja ta taatele mittealluv jõud. Selle tulemusena suhtub inimene oma töö produktisse kui tema enda huvide sfääri mittekuuluvasse või sellele vastanduvasse. Sealjuures aga töö ise «... on töölise jaoks midagi välisist, tema enda olemusega mitteseostatut ... Oma tööga ta mitte ei jaata, vaid eitab isennast, tunneb end mitte õnnelikuna, vaid õnne-

tuna, ei rakenda vabalt oma füüsilist ja vaimset olemust, vaid kurnab ennast füüsiliselt ja hävitab oma vaimu... Seetõttu pole tema töö mitte vabatahtlik, vaid pealesunnitud; see on sunnitöö. See pole mitte töövajaduse rahuldamine, vaid ainult vahend teiste tarvete rahuldamiseks. Töö võõrandumine avaldub selles, et töö eest põgenetakse kui katku eest, niipea kui vaid lõpeb füüsiline või mingi teistsugune sundimine.»

Töö sellise võõrandumise põhjusi tuleb otsida niisuguses tootmissuhete süsteemis, kus tootmisvahendite tegelikud omanikud ei tööta, töötajad aga ei ole tootmisvahendite omanikud. Võõrandumine kandub üle ka ühiskondliku elu teistele aladele — nii sotsiaalsele, poliitilisele kui vaimsele. Tööinimesele osutuvad võõraiks ja vaenulikeks nii ettevõtte peremees, riik oma bürokraatliku aparaadiga kui ka talle pealesunnitavad juriidilised ja moraalsed normid. Isegi tema enda teadvus (religioosne, poliitiline, moraalne, esteetiline), valdkond, kus inimene peaks näiliselt kohtama nagu ainult oma «mina», avaneb tähelepanelikul vaatlemisel kui võõrandunud, iseenda olemist ja välismaailma valesti tõlgitsev psühholoogiline kompleks.

Ebaõige oleks väita, et sellise totaalse võõrandumise võimuses olev tööinimene pole üldse suuteline tunnetama või mõistma oma reaalselt sotsiaalset seisundit. Mitte tundes end omaenese loodud asjade peremehena ja eksisteerivate ühiskondlike suhete aktiivse kujundajana, on ta suhtumine oma elu olemust määravasse ebainimlikesse tingimustesse paratamatult vaenulik. Ja seda isegi enam-vähem talutavate materiaalsete elutingimuste korral. Kogu selgusega kerkib esile vastandatus — «meie—nemad»: meie — need on palehigis materiaalseid väärtusi loovad töötajad, nemad — see tähendab peremehi ja nende teenreid, kes püüavad töötajatest võimalikult palju välja pigistada.

Muidugi võib see vaenulikkus, enda ja kapitalistide huvide vastandlikkuse tajumine ilmnedagi n.-õ. erinevatel tasapindadel. Ühiskondliku psühholoogia tasapinnal tekib vaen eksisteeriva korra vastu, kujunevad antikapitalistlikud meeleolud. Need tunded ning meeleolud on laialt levinud ja ilma liialdamata võib öelda, et nad määravad kaasaegse maailma tööliiklasi üldise psühholoogilise seisundi. «Mässata, alati mässata. Mässaja mitte olla ei saa. Teisiti pole võimalik toime tulla. See on kõige parem — olla mässaja, näidata neile, et ei maksa isegi proovida sind alla suruda. Vabrikud, tööbörsid ja kindlustusseltsid garanteerivad meie elu — nii räägitakse, kuid see on püümis, mis kohe imeb su endasse nagu tuiskliiv, niipea kui sa vaid unustad ettevaatlikkuse» — selliste sõnadega väljendab inglise tööliste mõttelaadi Alan Sillitoe' romaani «Laupäeva õhtul ja pühapäeva hommikul» kangelane.

Loomulikult ei tähenda niisugused meeleolud veel tööliiklasi võitluse mõtte ja selle lõppeesmärkide selget mõistmist. Neis peitub veel tugev anarhistlik mässuvaim. Hoopis kõrgemal tasemel saavad oma olukorrast aru need, kes teadlikult võitlevad ühiskonna revolutsioonilise ümberkorraldamise eest. Ometi kõnelevad need tunded ja meeleolud proletaarsete masside stiihilisest püüdest väärata neile vaenulik kord.

Vaadeldavad protsessid ei kujuta endast muidugi mingit saladust. Nad peegelduvad nii sotsioloogilistes uurimustes kui ka ilukirjanduses. Viitame ainult ühele näitele. Ameerika psühholoog Robert Waelder, märkides üha tugevnevamat võõrandumist, kirjutab: «Kuskil selles suunas tuleb otsida seletust niisugusele fenomenile nagu «vihased noored mehed», samuti oma ühiskonna halastamatule vihkamisele selle põlvkonna esindajate poolt, kes võib-olla esimest korda ajaloos ei söö oma leiba pisaratega pooleks.»

Seega, kuni säilib tööliiklasi võõrandumine, ei kao ka pinna klassidevaheliste konfliktide tekkimiseks.

Töö võõrandumise probleem on (vastupidi mõningate nõukogude autorite

arvamusele) keskel kohal mitte ainult Marxi varasemates teostes, vaid kujutab endast ka «Kapitali» üht põhiprobleemi. Selle kategooria analüüs võib anda väga palju meie kaasaegse ühiskonna olemuse mõistmiseks. Tänapäeva ühiskonnas, kus toimub tehnika, teaduse, informatsiooni edasiandmise vahendite ja üldse kõigi kujundavate komponentide laviinitaoline areng, on võõrandumine kõige ilmekamaks illustratsiooniks selle kohta, kuivõrd vastuoluline võib olla sotsiaalne progress ühiskondliku omandi puudumise tingimustes:

Progress tagurlik on ja oli
kui ei säästeta inimest

(A. Voznessenski)

Ainult proletariaat saab oma klassivõitluse käigus kaitsta inimisiksust degradatsiooni ja hävingu eest.

4

Kuid mida kujutab endast proletariaat? See esimesel pilgul triviaalsena näiv küsimus osutub lähemal vaatlemisel üpris komplitseerituks. Igapäevane mõttetava on harjunud proletariaadi mõistega ühendama ainult füüsilise tööga seotud inimesi, vabrikutöölisi. Selline ettekujutus oli isegi juba XIX sajandi teisel poolel üsna jämedaks lähenemiseks, tänapäeval aga ei kannata ta üldse enam kriitikat. Asi on selles, et teaduslik-tehniline revolutsioon, kaasaegse maailma üks kõige tähtsamaid faktoreid, kutsus praegu (ja veel enam tulevikus) esile suuri muudatusi tootmises: seda ilmestavad laialdane ning kompleksne uue tehnika kasutamine, automatiseerimine, kiiresti kasvav elektronarvutite rakendamise jne. Teaduslik uurimistöö ja tootmisprotsess seostuvad üha rohkem, kusjuures esimese osa osutub järjest määravamaks. Teadus muutub vahetult tootlikuks jõuks. Olulised muudatused toimuvad isegi niinimetatud «kontoritöös», mis järjest enam kujuneb spetsiifiliseks tootmisharuks. Tohutult on laienenud majanduse mittetootlikud harud (kaubandus, teenindussfäär, rahanduse ja krediidiga tegelevad asutused).

Kõik need protsessid toovad endaga kaasa suuri muudatusi ja massilisi ümberpaigutusi ühiskonna sotsiaalses struktuuris. Füüsilise tööga mittetegelevate töötajate («white collars») arv kasvab tunduvalt kiiremini kui tööstustöölise («blue collars») ² arv. Kes on siis «white collar» oma sotsiaalselt olemuselt? Marksistidele on selge, et ei töö iseloom, ei professionaalsed, psühholoogilised ega ideoloogilised tunnused anna veel selget ettekujutust ühe või teise sotsiaalse grupi tegelikust olemusest. Oluline on selle grupi funktsioon ühiskondlikus tootmises, eeskätt tema suhe tootmisvahenditega. Proletariaadi hulka kuulumise tingimusteks ei ole ainult isiklike tootmisvahendite puudumine ja oma tööjõu müümine (mis väljendub palgatöös), vaid ka spetsiifiline osa töö organisatsioonilises struktuuris, osa, mis piirdub puht-täidesaatja funktsioonidega. See on väga tähtis asjaolu, mis ühtlasi annab meile täieliku õiguse lülitada proletariaadi koosseisu kõik need insener-tehniliste ja kontoritöölise grupid, kes ei kuulu juhtiva administratiivpersonali hulka. Juhtiva administratiivpersonali hulka kuulub aga näiteks USA-s ainult 14% inseneridest ja teaduslikest töötajatest, seevastu 38% on vahetult seotud tootmisoperatsioonidega ja 33% — projekteerimis-uurimistööga.

Proletariaadi struktuuri niisugune küllalt lai mõistmine on täielikult kooskõlas

² Levinud käibeterminid Läänes. Sõnasõnaliselt: white collar — valge krae; blue collar — sinine krae.

Marxi vaadetega. «Kapitalis» räägib ta ühiskondlikust «kollegiaalsest töölisest», haarates selle mõistega nii füüsilise kui ka vaimse töö esindajad ja mitmesuguste abifunktsioonide täitjad. Inseneri nimetas Marx tööliklassi kõrgemaks, teaduslikult haritud kihiks.

XX sajandi tähtsaimaks sotsiaalseks muutuseks tuleb lugeda ühiskondliku struktuuri, sealhulgas ka proletariaadi struktuuri neid nihkeid, mille on kaasa toonud teaduse kujunemine vahetuks tootlikuks jõuks (mida Marx muide ennustas). Selle muutuse tulemusteks on teadusega tegelevate inimeste arvu ennenähtamatu kasv (kogu maailma teadlaste arv kahekordistub praegu iga 10 aasta jooksul) ja ühtlasi teadusliku uurimistöö järjest selgem kujunemine suurtööstuse spetsiifiliseks haruks. Proletariaadi read täienevad seega üha rohkem just loovat tööd tegeva teadusliku personali arvel. See asjaolu tugevdab proletariaadi positsioone mitte ainult arvu, vaid ka kvaliteedi poolest. Lülituvad ju nüüd võitlusesse kõrgelt kvalifitseeritud, loovalt, teaduslikult mõtlevad inimesed. Nad jõuavad sotsialistliku ideoloogia juurde mitte ainult omaenda teaduse andmetest lähtudes (nagu sellest omal ajal kirjutas Lenin), vaid samuti ka oma proletaarse seisundi tõttu ühiskondliku tootmise ja jaotamise süsteemis.

Oleks muidugi enesepettus mitte näha neid olulisi erinevusi, mis praegu proletariaadi mitmesuguste kihtide vahel eksisteerivad. Need erinevused puudutavad nii töötingimusi, töötasu, haridustaset kui ka üldist kultuursust, eeskätt aga just psühholoogia ja ideoloogia valdkonda. Neid erinevusi tuleb tingimata arvestada, et mitte moonutada tänapäeva klassisiseste erinevuste ja vahetõrgete reaalsust. Praegu on tööstustöölise osa kapitalivastases võitluses veel määrav, kuid ei tohi unustada, et kaasaegse proletariaadi struktuuris toimuvad olulised ja kiired muutused. Seetõttu on marksistidel tähtis näha perspektiivi, selgelt mõista sotsiaalses sfääris toimuvate objektiivsete protsesside arengu suunda, osata ette näha sündmuste käiku ning töötada selle alusel välja õige võitlustaktika.

5

50 aastat tagasi, kui Venemaa tööliklass teostas suurima revolutsiooni maailma ajaloos, tugines tema programm täielikult «Kapitali» ideedele. Et Marx pühendas oma raamatu kapitalistliku ühiskonna arengu ja hukkamise seaduspärasuste väljaselgitamisele, siis andis ta sellega proletariaadile võtme tähtsaimate poliitiliste otsuste tegemiseks. Ja Oktoobrirevolutsioon panigi aluse uuele ajastule maailma ajaloos — kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajastule.

Marx teatavasti ei uurinud spetsiaalselt tulevast sotsialistlikku ühiskonda. Selles avaldub veel kord tema uurimisstiili teaduslik rangus. Lenini sõnade järgi «Marxis ei ole varjugi katsetest luuletada kokku utoopiaid, teha sisutuid ennustusi selle kohta, mida pole võimalik ette teada». Seetõttu «Kapitali» autor ei loonudki tulevase ühiskondliku korra retsepte, vaid rääkis sotsialismist ainult sedavõrd, kui võrd kapitalismi analüüsimise alusel oli võimalik uurida ühiskonna edasiarengu tendentse. Selline lähenemine võimaldas Marxil siiski püstitada sotsialistliku ühiskonna võimalike arenguteede kohta terve rea tähtsaid seisukohti, mis pole kaotanud oma aktuaalsust ka tänapäeval.

Marx vaatles tulevast ühiskonda kui assotsieerunud tootjate ühendust, milles tootjad peavad olema oma tootmistingimuste peremehed ja suhtuma neisse «kui iseenda produktidesse ja oma tegevuse asjastunud elementidesse». Teiste sõnadega, tegemist peab olema niisuguse ühiskonnaga, kus on ületatud töö võorandumine. Selle ühiskonna materiaalsed rikkused ei eksisteeri enam mitte olemasolevate väärtuste hulga lihtsa suurendamise, vaid tootjate endi arengu vajadusega seotud tarvete rahuldamiseks. Siit tuleneb ka selle ühiskonna põhiprintsiip — «iga indiviidi täielik ja vaba areng».

Siin me nimetasime vaid paar Marxi ideed tulevase ühiskonna kohta. Kuid kui palju ainet annavad juba need ideed mõlemiseks, kui suur on nende tähtsus kaasaegse ühiskonna probleemide teoreetilises analüüsis.

«Kapitalis» esitatud kaubalis-rahaliste suhete teooria, samuti majandusnähtuste analüüsi meetodika on rakendatavad mitte ainult kapitalistliku tootmise tingimustele. Marx avastas kaubatootmisühiskonna üldised majandusseadused, ja et sotsialistlik ühiskond on samuti kaubatootmisühiskond, siis säilitavad need seadused oma kehtivuse ka meie tingimustes. Sotsialistliku majanduse kaubatootmisliku iseloomu tunnistamine ei tähenda sugugi selle samastamist eraomandusel baseeruva kapitalistliku majandussüsteemiga. Vastavalt Marxi seisukohale eksisteerib igas ühiskonnas paratamatu vajadus ühiskondliku töö ja selle produktide jaotamiseks teatud kindlates proportsioonides, muutub ainult sellise jaotamise vorm. Kaubatootmisühiskonna majandusseadused, olles kehtivad ka sotsialistlikus ühiskonnas, osutuvad spetsiifiliste sotsialistlike ühiskonnasuhete väljendajateks sedavõrd, kuivõrd tootmisvahendite eraomandus on asendatud assotsieerunud tootjate ühiskondliku omandiga.

Kaubalis-rahaliste vahekorjade täieliku ärakasutamise, töötajate materiaalse huvitatuse ja kogu väärtusseadusel põhineva majanduslike kategooriate süsteemi maksimaalse rakendamise objektiivse vajaduse tunnistamine on majandusreformi nime all tuntud abinõude kompleksi aluseks. Selle reformi järjekindel elluviimine võimaldaks luua niisuguse efektiivse majandusliku mehhanismi, mis aitaks realiseerida kõiki sotsialistliku plaanimajanduse põhimõttelisi eeliseid.

Nõukogude majanduse efektiivsuse tõstmiseks ettenähtud abinõude ellurakendamisel on väga oluline järgida «Kapitali» metodoloogilise iseloomuga juhendeid. Toome kas või järgmise näite. Mainitud abinõude süsteem võib anda olulisi tulemusi vaid siis, kui ta rakendatakse komplekselt, sest arvestades ühiskondliku struktuuri elementide tihedat läbipõimitust ei saaks tähelepanu pööramine vaid üksikutele elementidele selles seoste kompleksis anda soovitud efekti. See aga tähendab näiteks, et ettevõtete õiguste laiendamine nõuab paratamatult töötajate kollektiivi juhtimisest osavõtu mehhanismi funktsioneerimist, administratsiooni tegevuse üle teostatavat mõjusat kontrolli «alt», juhitava kollektiivi enda osavõttu juhtiva koosseisu formeerimisest — seega tootmisdemokraatia kompleksset rakendamist.

Vastavalt marksistlikele põhiseisukohtadele ei saa muudatused majandusalal toimuda ilma vastavate ümberkorraldusteta poliitilises pealisehituses, sotsiaalse psühholoogia ja ideoloogia vallas. See kogu Marxi loomingut punase niidina läbiv idee on vahetu praktilise tähtsusega meie tänapäeva probleemide lahendamisel.

* * *

Igasugune juubel peab olema mitte ainult austuse avaldamine suurvaimule ja tema teaduslikele saavutustele, vaid ka ajendiks mõtiskleda aktuaalsete eluprobleemide üle. Selles osas annab aga «Kapital» väga palju igale mõtlevale inimesele.

Sada aastat tagasi viitas Marx inimkonna kogu olemasolu ähvardavale hädaohule, mille vältimiseks ühiskond peab kõrvaldama oma materiaalsete ja vaimsete rikkuste eksproprieerijad ning võtma oma saatuse iseenda kätte. See hädaohu pole kahjuks mitte ainult kadunud, vaid on koguni tunduvalt suurenenud, kuigi samaaegselt on küll suurenenud ka tema kõrvaldamise võimalused. Juba ainuüksi seetõttu on selle ohu anatoomiat ja tema likvideerimise üldisi teid valgustaval Marxi teosel aegumatu tähtsus.

Mõningaid Eesti ja Nõukogude Vene kirjanduselu kokkupuutepunkte 1920-ndatel aastatel

ene nõukogude kirjandus- ja kunstielu oli 1920-ndatel aastatel, eriti algupoolel, väga kirjuilmeline, elav, poleemikarohke. Täis huvitavaid otsinguid, uue ja vana kokkupõrkeid, millest sündis ühtaegu nii tõde kui ebatõde. Sündis meistritöid, mis jäävad alatiseks, ja neid, mille saatuseks on unustus. Kadunud Ilja Ehrenburg nimetas ühes hiljutises intervjuus seda aastakümnet avastuste ajaks, kus «Nõukogude Vene kunstis kerkisid esile niisugused nähtused, millele ei ole võrdset».

Kuivõrd ja millise prisma kaudu jõudsid eesti lugejani vastuhelgid tolle rikka aastakümne kirjanduselist Nõukogude Venemaal? Selle kohta alljärgnevalt mõningaid tähelepanekuid tookordsete eesti perioodiliste väljaannete kaasabil.

1

Eesti rahvusliku kultuuri arengule möödunud aastakümnete vältel nii mitmekülgset soodustavat mõju avaldanud otsesed kontaktid vene demokraatlike kultuuriringkondadega muutusid ja ahenesid 1920-ndateks aastateks õige tunduval määral. Suurte ajalooliste sündmuste keerises, mis kaasnesid tsarismi kukutamise ja Oktoobrirevolutsiooni võiduga ning komplitseerusid veelgi karmidel Kodusõja-aastatel, rebenesid seniste vene ja eesti kultuurisidemete viljakad ühendusniidid järsult ning küllap nii mõneski mõttes ka valuliselt. Tartu rahuga 1920. a. normaliseeriti küll riiklikud suhted kodanliku Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel, kuid mõistagi ei lahendanud too juriidiline akt neid keerukaid sõlmprobleeme, mis eelnenud ajasündmused olid kergitanud erinevatele ühiskondliku arengu teedele siirdunud rahvaste vahele ideoloogiliste printsiipide valdkonnas. Just nüüd, kus oli tekkinud «geograafiline piir kahe maa vahele, kus traataiad lõikasid läbi ka vaimlise elu tuiksooned» (J. Barbarus), pidasid kodanliku Eesti valitsevad ringkonnad igasuguseid sidemeid ja suhteid Nõukogude Vene «võimu ja vaimuga» «äärniselt kardetavaks».

Kujunenud poliitiline atmosfäär mõjutas märgataval viisil ka Eesti ja Nõukogude Vene kirjanduslikke kokkupuutepunkte 1920-ndatel aastatel, märgistades neid objektiivsust taotleva informatsiooni kõrval sageli ka ühekülgse, pooliku või siis teadlikult moonutatud tendentslikkuse pitsoriga.

Nõukogude võim ei suuda kunagi püsima jääda, sotsialistlik revolutsioon laostab Venemaa senise majandus- ja kultuurielu — neid ja mitmeid analoogilisi kodanlikes ringkondades valitsenud käibetõdesid püüti ühel või teisel viisil sisendada ka noores Eesti kodanlikus vabariigis. Seetõttu peeti ainuõigeks võimalikult jäika isolatsioonipoliitikat Nõukogude Venemaa suhtes.

«Sada versta meie ja Nõukogude Venemaa sõprusest eemale! Seda ei ole meile tarvis. Meie ei tee rahu enamlusega, vaid Vene riigiga, keda moodustavad kommunistid, ja kommunismiga ei ole meil mingit kokkulepet.»¹

¹ R. R (oht), Ei mingit kokkulepet kommunismiga. «Postimees» 24. I 1920, nr. 20.

Nii kirjutas 1920. aasta jaanuaris, veel enne Tartu rahulepingule allakirjutamist, R. Roht. Tolles sõnaselgelt väljendatud seisukohtadega avalduses eitab tookord nii sõjakalt meelestatud kirjanik ükskõik missuguseid kompromisse vene enamlastega, nähes selles hädaohtu muuseas ka eesti rahvuslikule kultuurile.

Tollelesamale kultuurile, mille paljud senised tähelepanud saavutused baseerusid ajalooliselt kujunenud sidemetel vene kirjanduse ja kunstiga.

Tendentse, kus «tõusva rahva» kitsalt natsionalistlike tulevikuillusionide pettekumas taheti olematuks või vastuvõetamatuks kuulutada kõik venelik, esines eesti intelligentide ringkondades 20-ndate aastate algul vahel üsna äärmuslikeski vormides. «Üliõpilaslehe» veergudel polemiseeriti 1923. a. näiteks sellegi üle, kas mitte vene kultuuripärandi kõrval «asiaatlik» vene keelgi kõlbmatuks tunnistada.

Sotsialistliku revolutsiooni mittemõistmine, reserveeritud suhtumine enamlaste poliitikasse, mis paljude eesti kirjanike ja kultuuritegelaste keskel ilmnisid juba vahetult revolutsioonijärgsetes seisukohavõttudes 1917. aastal, olid hilisema klassisõja tingimustes mõnelgi juhul veel enam süvenenud. Tunduval määral aitasid sellele kaasa kodanliku ajakirjanduse Nõukogude-vastased propagandaaktioonid.

On küllalt iseloomulik, et näiteks ajakiri «Aeg» tellis 1922. a. Vene ja Eesti naabervahekordi käsitleva ning enamluse arengusuundadest veidraid hüpoteese püstitava kirjutuse nimelt V. Tšernovilt, esseeride liidriilt, endiselt Vene Asutava Kogu esimehelt, kes oli 1920. a. emigreerinud ning tegutses järgmisel aastal Kroonlinna mässu ajal Tallinnas. Mitte harvad polnud 20-ndate aastate eesti ajakirjanduses artiklid, mis kuulutasid «vaimu hävitamisest nõukogude Venemaal», kaosest kultuurielus jm. Sageli pärines taolistes sõnumites esitatud informatsioon vene emigrantlikest või lääne kodanlikest allikatest, olles kaugel objektiivse tegelikkuse peegeldamisest. Nende kõrval, hoolimata tõketest ja takistustest, ilmub eesti perioodika veergudele üha enam sõnavõtte nõukogude kirjandus- ja kunstiprobleemide valgustamiseks ka meie autorite sulest, mõnigi kord otseste muljete põhjal. Huvi esimese sotsialistliku riigi arengu vastu püsis ometi pidevalt päevakorral.

Eesti kirjameestest oli E. Hubel üks esimesi, kes jagas oma vahetuid tähelepanekuid Nõukogude Venemaast eesti lugejaskonnale. 1920. a. sügisel avaldas ta «Tallinna Teataja» 13 joonealuses reisimärkmed «Venemaa südames».²

Raske on tagantjärele otsustada, kuipalju on selles kirjatükis aja ja olude mittemõistmisest, kuipalju mitte mõista tahtmisest tingitud hinnanguid, objektiivsusest on E. Hubel igatahes üsna kaugel. Venemaa tookordne äärmiselt raske sise- ja välisolukord on meile teada, ja asi pole mitte niivõrd neis süngetes ning määrdunud värvides, millega Hubel maalib pilte revolutsiooni võite kaitsval Venemaal valitsenud näljahädast, küttepuudusest, transpordiraskustest või mitmetest muudest ebakohtadest. Aga kui ta oma iroonilises, puhuti sootuks sapiselt kõlavas artiklis teeb etteheiteid nõukogude võimule, kes revolutsioonipäevil deklareeritud häid lubadusi ei olevat veel lunastanud ega «juba praegu» ellu viinud, siis on Hubeli lähtekohtade kaksitimõistmine küll vaevalt võimalik. Nii rõhutab ta näiteks, et mitmed Moskvas kuuludud ja nähtud kirjanike esinemised kandsid «enamluse tundemärke», otsekui oleks see mingi uudis, et Nõukogude riigis leidub ka nõukogude kirjanikke. Ühekülgisusest pole vaba ka H. Visnapuu, kes oma reisikirjas «Punasel Venemaal»³ annab edasi peamiselt vene intelligenti boheemlasringkondades valitsenud meeleolusid, mis, teadagi, olid vahel üpris kaugel Nõukogude-sõbralikkusest. Sologub nälgib, Blok on haige — vene **senine intelligents on määratud hävinemisele.** D. Bednoi kirjutab uut korda

² «Tallinna Teataja» 25. IX 1920, nr. 217 — 30. X 1920, nr. 247.

³ H. Visnapuu, Punasel Venemaal. «Odamees» 1922, nr. 3, lk. 114—123.

pooldavaid värsse, järelikult on ta «buržni ja õuelaulik». Umbes sellisel viisil esitab Visnapuu fakte ja omapoolseid kommentaare.

Paraku küll — «vaevalt saadakse [meil] rahulikkusega idapoolsest kultuurist kõnelda», konstateeris J. Semper⁴, kutsudes üles erapooletumalt jälgima Nõukogude Vene kunstielu. Aja jooksul suhtumised sotsialistlikku kultuuripoliitikasse tõepoolest muutusid. Kainemate ja asjalikumate käsitluste maksvuselepääsemisel etendasid määravat osa need Nõukogudemaa käegakatsutavad edusammud paljudel erinevatel elualadel, mida ei saanud olematuks vaikida ka kõige veendunud skeptikud või enamluse otsesed vastased. Nii jõuab asjalikum kirjasõna Nõukogude Vene kohta peatselt ka eesti lugejani.

Juba E. Hubel leidis oma eelnimetatud reisikirjas soosivaid sõnu A. Lunatšarski kunstipoliitika aadressil. H. Visnapuu kadestab nõukogude kirjanikele makstava honorari kõrget määra⁵ ning vene raamatust juttu tehes tõdetakse tunnustavalt, et Venemaal pole «valitsus kirjanduse edenemisel sugugi erapooletuks pealtvaatajaks, vaid katsub selle arendamiseks kõigiti kaasa aidata, isegi suuremaid summasid seks otstarbeks mitte keelates. Selles asjas võiks ta koguni mõnelegi riigile heaks eeskujuks olla.»⁶

G. Vilberg (Vilbaste), kelle reisikirjad Venemaalt ilmusid 1921. a. algul⁷, sõandab kinnitada, et need, kes kõnelevad Venes valitsevast kaosest, on tõest sootuks kaugel, et kuulujutud riigis valitsevast olukorrast jõuavad meie publikuni liialdatud, moonutatud kujul. Viimast väidet kordab Nõukogudemaa kunstielust kirjutades ka A. Vaga.⁸ Ülevaates tunnustatakse Nõukogude valitsuse tänuväärt tööd kunstimuuseumide, eriti provintsimuuseumide organiseerimisel, räägitakse suurest hoolest, mida valitsus on ilmutanud kunstikoolide reorganiseerimisel.

J. Semper hindab kõrgelt M. Gorki positsiooni Nõukogude kirjanduselusel, rõhutades eriti «Gorki energilisel ettevõttel ja Nõukogude valitsuse toetusel» asutatud maailmakirjanduse kirjastuse tegevust ning perspektiive.⁹ Samas toob ta Berliinis ilmuva bibliograafilise ajakirja «Russkaja Kniga» vahendusel kodumaiste kirjandussõpradeni uusimaid, tookordseis oludes otse hädavajalikke teatmeid paljude vene autorite käekäigust ja loomingulisest tegevusest vaadeldaval ajamomendil. Sama oluline oli eesti lugeja seisukohalt ülevaade Petrogradi ja Moskva eripalgelistest kirjanduslikest rühmitustest ja nende tegevusprogrammidest¹⁰.

Lisagem siinkohal, et mitmeid vene autorite teoseid oli asjastu vitatutel võimalik hankida ka meie raamatukaubanduse vahendusel. Nii ilmub 1922. a. algul ajakirjanduses teateid, et A. Keisermanni raamatukaupluse Tallinnas on müügile ilmunud «Vene «imashinistide» literatuuri» — luulet ja kriitilisi töid Ivnevilt, Grigorjevilt, Abramovitšilt, Kussikovilt, Lvov-Rogatševskilt ja Jesseninilt.¹¹

Väärrib tunnustavat esiletõstmist asjaolu, et vene autorite loomingu tutvustamine eestikeelses tõlkes oli 20-ndate aastate esimesel poolel üsnagi intensiivne. Peamiselt «Vaba Maa» ja «Päevalehe» kirjanduslikes lisades, aga ka «Uudis-

⁴ J. Semper, Vene tulevases kultuurist. «Kirjandus-Kunst-Teadus» 25. III 1922, nr. 13 — 8. IV 1922, nr. 15.

⁵ H. Visnapuu, Uuem vene kunst. «Aeg» 1922 (nr. 9), lk. 33—35.

⁶ A-r., Raamat Nõukogude Venemaal. «Kirjandus ja Teadus» 23. X 1921, nr. 41, lk. 318—320.

⁷ Viator (=G. Vilberg), Pildid Venemaalt. «Postimees» 10., 13. I ja 2. IV 1921, nr. nr. 6, 9, 71; G. Vilberg, Vene nõukogude riigis. «Vaba Maa» 11. I 1921, nr. 7 ja 8. II 1921, nr. 34.

⁸ A. Vaga, Kunstielu Nõukogude Venemaal. «Agu» 1923, nr. 30, lk. 968—970.

⁹ Naata Nael, Vene raamat, «Tallinna Teataja» 9.—10. III 1921, nr. 55—59.

¹⁰ A-r., Kirjanduslikud organisatsioonid Venemaa pealinnades. «Kirjandus ja Teadus» 9. X 1921, nr. 39, lk. 301—302.

¹¹ Vt. «Kirjandus-Kunst-Teadus» 4. II 1922, nr. 6, lk. 48.

maas», «Loomingus», «Aos» ja teistes perioodilistes väljaannetes, kuulus enam-tõlgitavate vene autorite ringi üle kümmekonna kirjaniku.

Nimetagem esmajärjekorras J. Semperi eestindust A. Bloki poemist «Kaks-teist» (1921), mis ilmus hiljem Petrogradis ka eri raamatuna. Sama autori poemi «Kättemaks» tutvustab ning esitab tõlkekatkendeid H. Jänes. Bloki luulenäiteid jõudis meie lugejani veel H. Mutra vahendusel, kes on ühtlasi tõlkinud mõningaid S. Gorodetski luuletusi. A. Kussikovi (kes viibis 1922. a. algul ka Tallinnas, hiljem emigreeris) luuletusi ilmub H. Visnapuu tõlkes. Teise Eesti kaudu emigratsiooni siirdunud luuletaja — I. Rukavišnikovi elu ja loomingu, samuti mõningaid luulenäiteid tutvustab H. Mutra. Paar V. Brjussovi luuletust jõudsid eesti lugejani V. Adamsi ja A. A. Laanesaare (A. Annist) vahendusel.

Prosaistidest esinevad eesti perioodika veergudel Gorki, Andrejev, Kuprin, Kuzmin, Zoštšenko jt. Üks sagedasti tõlgitavaid autoreid oli A. Remizov (veel üks 1921. a. Eestis esinenud ja siit emigratsiooni siirdunud kirjanik), kelle muinasjutude ja lühipalade tõlkeid avaldas meil A. Kivikas.

Nimetatud autoreid — nii luuletajaid kui prosaiste — ning tõlgeteks valitud üksikteoseid jälgides pole raske jõuda järeldusele, et vene kaasaegse kirjanduse tutvustamisel oldi mitmekülgsemast, objektiivsust taotlevast läbilõikest veel kaugel. Suuremat tähelepanu osutati kirjanikele-sümbolistidele, mõnede vene kirjanduse suurmeistrite kõrval esines tõlgitavate hulgas ka juhuslikumaid kirjanduslikke teekäijaid. «Erapooletust» ilmutati küll sellega, et mitmelt autorilt valiti eestindamiseks enne revolutsiooni kirjutatud töid või süžeeuid meeleolupilte, samas aga anti vaba tee nõukogude tegelikkust moonutavatele teostele. On teada, et näiteks Eesti kirjanduslikes ringkondades liikunud või avalikke esinemisõhtuid korraldanud Remizovi, Kussikovi, Pilnjaki või Rukavišnikovi ülesastumistes kõlasid muu kõrval ka päris ägedad revolutsioonivaenulikud noodid¹². Hoolimata teatud ühekülgisusest ja juhuslikkusest aitas tookordne tõlkekirjandus siiski säilitada eesti lugeja ammust huvi vene autorite loomingu vastu ning tegi kättesaadavaks ka üksikuid nõukogude kirjanduse väärtteoseid (A. Blok, «Kaksteist»).

Ei puudu päriselt vastassuunalisedki kokkupuuted. Moskva kirjanike kutsel¹³ viibis seal 1921. a. suvel ja sügisel Henrik Visnapuu, kes esines Moskva kirjanduspublikule (peaasjalikult küll imajinistidele) referaadiga uuemast eesti luulest ning tutvustas näiteid Suitsu, Underi, Semperi, Alle ja Visnapuu loomingu¹⁴. Moskvas triikituna ilmus I. Severjanini tõlkes H. Visnapuu «Amores», millele oli eessõna kirjutanud A. Kussikov¹⁵. Kavatsitava eesti luule venekeelse antoloogia idee¹⁶ jäi tookord siiski realiseerimata.

2

Vene 20-ndate aastate alguse põnevalt mitmekesine kirjanduselu, kus ristlesid enam kui kümmekonna erineva «kirjandusliku kooli» vaimunooled — alates vanadest sümbolistidest ja lõpetades «proletaarse kultuuri» pilvetagustes kõrgustes» (Lenin) hõljuvate proletkultlastest äärmuslaste või kõigele elavale ja olevale viimsepäevakadu kuulutavate, klouniriietuses esinevate «nitševookidega» —, äratas kestvat huvi eestigi kirjarahva keskel. Tollest ajast leiame ülevaatlikke käsitlusi vene kaasaegsest kirjandusest õige mitme erineva autori sulest, erinevad on ka ühe või teise esineja lähtekohad ning hindamisprintsibiid.

¹² Vt. näit. ArA (A. Adson), Aleksei Remisovi õhtu. «Tarapita» 1921, nr. 2, vg. 55—56.

¹³ Vt. «Kirjandus-Kunst-Teadus» 15. VIII 1921, nr. 27, lk. 216.

¹⁴ H. Visnapuu, Punasel Venemaal.

¹⁵ Vt. «Aeg» 1922 (nr. 4), lk. 15.

¹⁶ Vt. «Kirjandus-Kunst-Teadus» 17. X 1921, nr. 36, lk. 288.

Üks pioneere nimetatud ainevallas on J. Semper, kelle asjatundlikud mõttekäigud vene tookordse kirjanduse kohta jõudsid eesti lugejani juba 1920. a.¹⁷

Peatudes vene vanema põlvkonna autorite, eriti sümbolistide revolutsioonivaimulikkusel, märgib J. Semper õigesti, et vene sümbolism on oma aja ära elanud. «Sellepärast leidus neist ainult mõned üksikud, kes 1917. aasta revolutsiooni valmistuse ääsi tules uusi väärtusi kaasa tagusid.» Aasta hiljem hindab sümboliste umbes samade mõõdupuudega Ado Kalamees (E. Raudsepp)¹⁸, kuid lisab pädeva tähelepaneku, et uue nõukogude kirjanduse vorm ja stiil, samuti luule kujunduslik arsenal on säilitanud sidemed eelkäänud sümbolismiga veel «suurtes vahekordades».

Üksikautoritest leiab väärilist hindamist A. Bloki looming. J. Semper tutvustab oma ülevaates ligemalt poemi «Kaksteist» ja «Sküüte», tõstes esile samuti A. Belõi poemi «Kristus on tõusnud». Teisal kirjutatakse A. Bloki poemi «Kaksteist» kohta järgmiselt: «Blok on loond huvitavaima revolutsiooniepose, mille suured kirjanduslikud väärtused ei tohi raugeda kõigi fanaatiliste revolutsioonivastaste pealetungimiste või võõriti seletamise tõttu».¹⁹ Vanema põlve autoritest tunnustab Semper kõrgelt veel M. Gorkit, «kellel määratu suur tähendus on praeguse Venemaa haridusliku ja üleüldse kultuurilise tasapinna tõstmisel».

Vene kirjanduse nooremate esindajateni jõudes peatub J. Semper ulatuslikumalt futuristidel, kes esimestena «oma vaimlist jõudu pakkusid enamlastele». Meenutades futuristide juhtivat positsiooni kunstielus vahetult revolutsioonijärgsetel aegadel ning märkides Lunatšarski üsnagi soosivat suhtumist futuristidesse (mõeldud arvatavasti Lunatšarski eessõna 1918. a. ilmunud «futuristide revolutsioonilisele krestomaatialle» «Ржаное слово»), jõuab Semper tabava, ettenägeliku tähelepanekuni. «Peab aga siiski üht tunnistama: Vene kirjanikkudel (ja kas kirjanikkudel üksi?), eriti aga just nooremail, kelle «tormi ja tungi» aeg ühte sattus nüüdse revolutsiooniga, on mäss, revolutsioon pigemini enesevallastus, joovastus, pillerkaaritamine, «раздолье пьяное», millesse Vene natuur kõige oma hingega laiutab.»

Tõmmates nende otsustuste tasapinnalt paralleele saksa ekspressionismiga, leiab Semper, et ühisest revolutsioonivaimustusest hoolimata valitseb saksa ekspressionismi ja vene uusimate kirjandussuundade vahel sügav erinevus. Kui saksa ekspressionism käib ringi «inimsuse istutamise plaanidega», siis vene futuristide ja imajinistide loomingus näeb ta sisulist kergekaalusust ning vormiprimaadi eelistamist. Muidugi ei tarvitse ülalöeldut tõlgendada kategoorilise üldistusena — nii polnud see tookordki mõeldud. Majakovskit peab Semper «kõigist futuristidest kõige geniaalsemaks» (juba varem oli sama väitnud ka E. Hubel), illustreerides jõurikka poeedi kunstnikuisiksust «Müsteerium-bufi» lähema vaatlusega. Mis aga puutub futuristide tookordsetesse manifestidesse, mida Sempergi oma artiklis ironilise alltekstiga tsiteerib, siis on need tõepoolest juba ammu «lootusetult vananenud» (I. Ehrenburg).

Imajinism kui uus, pärast revolutsiooni sündinud kirjanduslik koolkond, kes deklareeris, et ta «ei tunne mõtte loogikat», vaid hüüab oma loosungid «muskli loogika tugevalt lafetiilt», leiab meie omaaegses trükisõnas veelgi suuremat huvi, tõi küll, üsna ajutist huvi.

1922. a. avaldab «Kirjandus ja Teadus» Berliini vene ajakirjas «Вещь» ilmunud prantsuse luuletaja Jean Salot' artikli²⁰, milles imajinismile vene uemas

¹⁷ Na a t a N a e l, Vene praegune kirjandus. «Tallinna Teataja» 5. VI 1920, nr. 123; 9. VI 1920, nr. 126.

¹⁸ A. K a l a m e e s, Vene enamlusaegsest kirjandusest. «Kirjandus-Kunst-Teadus» 27. VI 1921, nr. 20, lk. 153—156.

¹⁹ A l l a n, Vene kirjanduselu revolutsiooni aastail. «Kirjandus ja Teadus» 4. IX 1921, nr. 34, lk. 263—264.

²⁰ J. S a l o t, Vene luule. «Kirjandus ja Teadus» 10. VI 1922, nr. 23.

luules omistatakse kaalukas osatähtsus ning eeldatakse, et «kahtlemata elab Vene luule üle uue öitsengu algust». Keegi initsiaale R. R. kasutav autor püüab meie lugejale selgitada imażinismi teoreetilisi lähtekohti²¹ ning väidab liialdalt, et vene luules asub imażinism domineerival kohal. Mõistagi kulutab nimetatud kirjandusliku suuna ülistavaks kirjeldamiseks kõige rohkem sõnu ja trüki-ridu H. Visnapuu. Isiklikel muljetel baseerivas pikemas ülevaates «Gratsh — Konenkov-Duncan. Märkused Moskva kirjandus-kunstilisest elust»²² serverib ta oma subjektiivseid otsustusi küllaltki kategoorilisel kujul. Toonitades imażinistide suurt populaarsust Moskvast, väidab Visnapuu, et viimased olevat futuristidele «sisuliselt kõige lähemal», ent samal ajal ka «nende kõige suuremad vaenlased». Nimelt võitlevat imażinism valitsusega, «kelle eesmärk on suruda kunsti-kirjandust oma aupaklikuks teenriks». Järgneb põhjalikum ülevaade imażinismi sünni- ning arenguloost, kusjuures imażinistide «protestid» «absoluutse loominguvabaduse» nimel toob H. Visnapuu analoogiaks eesti kirjanikkonna võitlusele kodanliku Eesti hariduspoliitika vastu.

Kõige teravamalt astub H. Visnapuu seisukohtade vastu välja J. Kärner. Oieti põhjustas artikli «Severjanin-Visnapuu-Kussikov. Ääremärkused ühe kirjandusliku enesetapmiskatse puhul»²³ sünni Visnapuu «Amorese» venekeelne tõlge, millel J. Kärneri arvates ei puudunud enesereklaami kahtlane kuulsus. Vene imażinistide luule olemuse hindamisel ilmutas J. Kärner head kodusolekut selles, esitades oma temperamentselt sõnastatud väitluses seisukohti, mida on põhjust pikemalt tsiteerida.

«Selle [imażynismi — A. E.] lipu all esineb rida luuletajaid, kes nii sisult kui vormilt koguni erilaadsed. Nad ei ole isegi miskisugust ühist teooriat suutnud välja töötada, vaid raiuvad oma teoreetilisis arutluis sageli üksteisele risti vastu. Neil ei võigi olla ühist lähtekohta kunstilise kujundusviisi (imagio — kuju) käsitamises, kuna nad omalt poeedi-iseloomult põhjalikult lahku lähevad. Mis hinge-sugulust võikski olla futurist-eklektikul Vadim Scherschenevitsch'il põldude ja talupoegade lauliku Sergei Jessenin'i kosmismi ning sümbolismiga? Või uulitsate ning platside, ülikommunistliku aadrilaskmise laulikul Anatoli Marienhof'il Aleksander Kussikovi Kaukaasuse mägestiku koraani ning evangeeliumi piirimaa luulega? Mis aga kõiki neid poeete ühendab, on nende esinemisviis suure kisa ja käraga, jalustrabavate shestide ning ähvardavate poosidega. Selles suhtes on nad futuristide head õpilased, nagu nad omis luuletusiski sageli futurismi (olgu see ego- või kuubo-) traditsioone jätkavad. Scherschenevitsch ja Marienhof, näituseks, on kõvasti Vladimir Majakovski, selle temperamendika kuubo-futuristide esivõitleja mõju all.»

Seisukohti, kus õigusega viidati imażinistide tegevuse välisele kõmule ja enesereklaamile, esines teisalgi. Nii nentis Allani pseudonüümi kasutav autor (vt. viide 19), et «peale huvitava lärmiloomise ja pühadusetootamise» pole imażinistid muud tähelepanuväärset korda saatnud. Ka J. Semper, kelle sõnade kohaselt imażinistide «sihid on ebamäärased», suhtus kõnealusesse koolkonda võrdlemisi jahedalt. Aeg näitas varsti, et õigusega. Imażinistide irdumist rahvast ja elust tunnetasid asjaosalised peatselt isegi. S. Jessenin, kes nii teoorias kui praktikas küündis märksa kaugemale imażinistide manifesti raamidest, kurtis: «mu kaasvendadel ei ole kodumaatunnet selle sõna kõige laiemas mõttes». Ja A. Marienhof kirjutas juba 1922. aastal:

Не нашим именем волнуются народы,
Не наши песни улица поет.

²¹ R. R., Imashinism. «Kirjandus ja Teadus» 11. III 1922, nr. 10, lk. 73—74.

²² «Päevaleht» 1. II 1922, nr. 26.

²³ «Päevaleht» 30.—31. III 1922, nr. 74—75. Lähemalt vt.: M. Kald a, Jaan Kärner kirjanduskriitikuna 1920—1940. Tallinn, 1964, lk. 23—24.

Põgusalt mõeldakse meie kirjanduskäsitlustes nõukogude luule proletaarsetest autoritest. J. Semper mainib huvitavatena ja väärtuslikena küll mitmeid proletkultlaste perioodilisi väljaandeid, tõstab silmapaistvamate autoritena esile Gastjevi, Gerassimovi, Kazini, Kirillovi ja veel mõne nime, ei jõua aga proletaarse kirjanduse sügavama jälgimiseni, viidates vaid selle suuna võimalikele tuleviku-saavutustele. Eelarvamuslikult läheneb proletaarsete autorite loomingle H. Visnapuu. «Proletaarlised poeedid on poeedid, kes tunnistavad kommunistlikult korda, on nõnda öelda riigipoeetid. ... Nende kohus on siis ka igaks riigipühaks ja puhuks luuletada ja jutte kirjutada. Muidugi peavad nad siis ka omis töis ideelist kommunismi propagandat tegema.» Kirjanduse ideelist suunitlust tauniv Visnapuu ei avalda omapoolset tunnustust ühelegi kõnealuse kirjandusharu esindajale (märkides vaid, et proletaarsed poeedid peavad endi keskelt kõige andekamateks Poletajevit, Kazinit ja Aleksandrovskit), küll aga teab kinnitada, et suurem hulk proletaarsetest kirjanikest olevat «andetud soperdajad». Küllap ei puudu Visnapuu vulgaarselt sõnastatud hinnangus üsna tõsiselt võetav tõetera — vene proletaarsete autorite massiliste organisatsioonidega oli tookord liitunud väga palju neid, kes kunagi ei küündinud oma loomingu arvestatavate kunstiliste tasapindadeni. Visnapuu negatsioon võrsus aga põhimõttelistest seisukohtadest — mõistmata Venemaal toimunud suure ühiskondliku ümbersünni ajaloolist olemust, ei suutnud ta näha ei noore nõukogude kirjanduse keerukaid kasvuraskusi ega ka arenguperspektiive.

Vene 20-ndate aastate alguse tõepoolest keerulise, kindlaskujunenud ilmeist veel kaugel oleva kirjanduse tuleviku suhtes on sootuks ettenägevamal seisukohal J. Semper, kes mõistab kirjanduse arengu põhilist eeldust, kui ta väidab, et nõukogude ilukirjanduslik loomine «tunnistab maa algjõuga kokkupuutumist ning sellest elu hoogu saamist». A. Kalamees rõhutab oma asjalikus ülevaates samuti, et vene kirjanduse jõud «seisab tema revolutsioonilisuses ning läheduses ümbervoolavale elule». Ta peab vene kaasaegset luuleõhkkonda äärmiselt huvitavaks, kus bolševistlikud ideed «mitte tühjaks kõlinaks ega ka agitaatorlikeks, ametlikuks tööriistaks ei ole jäänud poliitilisele toimingule, vaid et see idee loomuliku osana nende kunstiuksandes tundub. Võib olla, et tal tõesti siin ka kõige suurem õigus ongi esineda. ... Vene kunst on praegu ühiskondlik, vaatamata, et teda väljamaa venelaste poolt osatamise mõttes on katsutud tembeldada äärmiseks individuaalseks anarhismiks. Kui see nii peaks olema, siis ei oleks Venemaa revolutsiooniline.»

Et nende tasakaalukates sõnades peegeldus ajastu tõde, seda kinnitas vene nõukogude kirjanduse lähem tulevik üsna peatselt.

(Järgneb)

Rännak Aleksander Suumani luulemaadel

Virumaa edelanurka on koha leidnud kõrvaline Simuna alevik, mille ümbruskonnas põllud loovutavad peagi koha puistutele. Ühte siinset paikkonda kutsutaksegi Metsakülaks. Pääs sinna pole päriselt lihtne — kruusane maantee tuli jumalaga jätta ning suunduda laande. Tee ääres koogutav ekskavaator näitas suunda risti maanteega, kuusedekede sekka kadus rajamisel olev metsaveotee. See näis juba valmimisjärgus, kuid edasipääsu kippus tõkestama sillata metsajõgi. Kuiva suve tõttu oli siiski seegi hõlpsasti ületatav ning edasi tulid kahel pool trassi aina metsad — kuused, kuused, kuused, sekka kaski ja haabu. Pärast kolmekilomeetrist marsimist jõudsin välja soisele legendikule, kus hakkasid silma mõned hooned. Väike kollane elumaja, madal laut, koo-guga kaev — Luhe metsavahitalu. Taa-mal veel teine peotäis hooned — Lil-lakmäe metsatööliste elukoht. Ja selle taga sulguvad kuusikud taas sinakas-roheliseks ringiks. Vaikus, vaikus üm-berringi.

Kummelid. Kaev.
Tuul logistab ämbrit.
Jalgtee,
tuppa ja lauta viiv.

Koer haugub kuudis.
Pilvede minek.
Taevatäis valgust
ja silmapiir.

Kui hea, et kõik on alles.

Nii oli fikseerinud seda Aleksander Suumani lapidaarne luuletus «Kuju-

tulek». Ja Suumani kodukohta seda-puhku olingi saabunud. Veel sada aastat tagasi sel metsalagendikul ei elatud. Pidad ettevõtlikud ja julged olema need inimesed, kes Sallast asusid siia. Pidad armastama üksindust ja loodust, sest muud seltsi siin polnud. Simunasse tuli üle kümne versta. Kevadel suurvete aegu võis siit välja pääseda hädapärast ainult venega. Veel praegugi juhtub mõnikord seda, et põdravasikad ja lehmamad tunnevad end niitudel naabritena. Ja kus mujal oleksidki paremini võinud sündida säärased värsid, nagu:

Küll mind ehmatas põlevsilma,
kiillaspea, kividel kolaja,
maavits, metsa all magaja.

Maani mõnitas mõhitaja,
piksekits, pilvede pilaja,
taevasokk, tuulte tallutaja.

Simuna, Väike-Maarja ja Tartu koo-lidest tuli Aleksander Suuman siia ikka tagasi. Ja võis siis kevadõhtuti tähele panna:

Algab nüüd kornepi lend,
hämär ja ekslev, läbi vaikuse.

Küll kaskede kleepjad kõrvad
püüavad kinni ta tee.

Seda kõike ma ei teadnud, kui ma Tartus «Tartu»-nimeliseks ümberristi-tud kohvikus kunstnik Suumaniga tut-tavaks sain. Kord näitas ta mulle mõnin-gaid väikesi paberilehti oma värssidega. Need olid kõik loodusest, üllatasid oma värvirikkuse ja uudsel nähtud detaili-

dega. Selgus, et muhedal kunstnikul, keda tollal formalistiks hurjutati, leidus sahtlis rohkemgi värse. Oli paras-jagu teoksil teise luulekasseti kokkuseadmine ja neist sai kogu «Oh seda inimest». Teised selle kasseti autorid — Helgi Muller ja Rudolf Rimmel — olid juba tublisti värse avaldanud ning jõudnud mõnesugust tähelepanu võita. Suuman mõjus mulle ja vist teistelegi üllatusliku avastusena. Nüüd siin, Luhe talus sai Suumani saladus avalikuks. Eks olnud tal säärases metsade üksinduses hea võimalus silma teritada looduseilmingute nägemiseks. Ning hiljem linnas need muljed värvidega lõuen-dile ja sulega paberile panna.

Pärast Luhel käiku lugemin uuesti üle «Krähmukirjad». ¹ Nüüd hakkasin paremini mõistma tema lüürlise kangelase natuke naiivset, natuke naljakat, aga siiski nii toredat enesekindlust, mis laseb tal kujutleda, et «mu jal-gadele toetub maamuna» («Vägev pers-pektiiv»), ja laulda «oma laulu / nii et värises maa» («Maamehed pidasid pi-du...»). Taipasin, et üksikust metsa-talust tulnuna seisiski Suumani ees õigupoolest kaks võimalust: kas jääda truuks looduse lihtsatele tõdedele või uskuda linlaste poolt kirjutatud evan-geliumidesse ning püüda nendega ko-haneda. Luules jätkus Suumanil hinge-jõudu esimeseks teeks. Ja nüüd on ta lisaks kunagistele koolipoisilikele ku-jutlustele maakera ja inimeste suhetest juba väljaarendatumalt ning tead-likumalt võinud sõnastada oma veen-dumust («Tõsine laul», «Etnograafia Muuseumis II»). Suumani elutunnetu-ses on midagi maamehelikku, sest mui-du ei võiks ta deklareerida: «Olen vihm. Mu kodu on mus eneses» («Vihma laul»).

«Krähmukirjades» on veel sellist Suumanit, kes kirjutas «Oh seda ini-mest». Mõned õhtu- ja sügisepildid tun-duvadki variatsioonidena ning kipuvad üksteise mõju halvama, nii et nende väiksem esindus oleks kogumuljet

muutnud intensiivsemaks. Kuid isegi väga kulunud motiivide puhul õnes-tub Suumanil sageli olukorda päästa mõne värse kujundiga, huumorivir-vega või uut mõttekäiku sünnitava puändiga. Ta ütleb, et «Heinakõrrelgi / on oma säärekont» ja «külmast lõdisema hakkab / varjutont», ning nii tahad luuletust teist kordagi lugeda. Järgmise luuletuse kujundid on igivanad (sügi-sese metsa võrdlemine tulekahjuga), kuid lõpp oma muhedusega annab talle sõidupileti ellu:

On see meie kandi mees?

Meie jah. On sügis see.

Humoristliku vaatenurga osatähtsus «Krähmukirjades» on üldse suurem kui esikkogus. Koomikale rajatud kujun-ditega lõpevad näiteks «Suitsev kors-ten III», «Kuhjategu», «Võtsin tume-duse...», «Muusikakool», «Loojang on alasti naine...».

Kuid kõikjale ei ole uudsust või huu-morit jätkunud ning luuletaja on ha-kanud ähvardavat tühikut maalima krellide värvidega («Suveöö I», «Kohe, kui see sügis tuli...», «Sügis nuttis, sügis kaebas...»). Tulemused ei ole just kiita. Ei ole nähtavasti Suumani ala jutlustada: paar katset («Liivi tä-nava lapsed...», «Luigelend») selles suunas ei tõuse nende luuletuste tase-mele, kus luuletaja kujutab, maalib sõ-naga. Ei ole korda läinud ka Suumani paar katset pilgata, ironianooga lõi-gata.

Kuid «Krähmukirjades» leidub roh-kem ikka neid luuletusi, mis näitavad autori edasiminekut, uute perspektii-vide avanemist tema ees. Mõtlen siin esmajoones sääraseid luuletusi, kus poedil on õnnestunud loodusepilte ja olustikumotiive mõtestada, avastada nende sümboolseid tagamaid, jõuda filosoofiliste üldistusteni. Mõjukamad on ka need luuletused, mis on rajatud teatud sisemisele konfliktile, kus kesk rahulikku kirjeldust otseku välvvalgus-avaneb uus horisont, mõni kuristi-kuline mälestusmaastik või painav assotsiatsioon. Niisuguste luuletustena

¹ A. Suuman: «Krähmukirjad». Luulet 1963–1966. Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1966, 119 lk.

jäävad meelde «Oli tarvis, et pursk-
kaevu kaldal...», «Mööda musta il-
ma...», «Külm», «Gooti aken». Neist
vahest meisterlikem on lakooniline
«Mööda musta ilma...»; säärane ris-
kantne assotsiatsiooniline ülekanne
nõuab suurt takti ja käekindlust, iga
liigse sõnaga oleks võinud siin väära-
tada:

Toobritäite kaupa
kallatakse vett,
kuni ükskord valgeks
saavad maa ja mets.

Meelde tuleb ema.
Silmi tuleb ka.
Kae mul kadunukest...
Muudkui askeldab.

Filosoofilisi mõtisklusi äratavad luu-
letused «Jaanituli põles...», «Vaatan
käreistikku...», «Vihma laul», «Lõuna-
Eesti maastik», «Etnograafia Muuseu-
mis» I ja II. Kaks viimast kuuluvad
kogumiku tugevamate mõtteluuletuste
hulka. «Etnograafia Muuseumis I» nägi
esmaltrükimusta «Sirbis ja Vasaras»
ja jäi juba sealt meelde oma uudse,
painajaliku antiteesiga, milles nii lapi-
daarsel kujul oli väljendatud midagi
olulist eesti rahva iseloomust ja saatu-
sest:

Ei tihand me kehi
piiki tikkida.
Tekke ja tanusid tikkisime.

Kirstud on täis nüüd
kunstiteoseid.
Mehetegusid pole siin.

Ürpide ilu alla on maetud
orjapõlve
valu ja piin.

A. Suumani ballaade on arvustajate
enamik vähemõnnestunuks pidanud.
Ballaadid ei tekitanud ka minus kül-
lalt resonantsi. Tundub, et ballaadi-

žanri ei ole A. Suumani suutnud veel
päriselt omaks teha. Ma ei tea, kas
Simuna metsades jutustati muinasjutte
ja muistendeid või on A. Suumani
tutvumine eepilise folklooriga toimunud
alles hiljem, kirjanduse ja Kirjandus-
muuseumi vahendusel. Igatahes ei ole
ta saavutanud veel rahvaluulele omast
eetilist tasakaalu, osa Suumani ballaade
häirib oma pingutatud moraaliga ning
tekitab lugeja õiglustundes protesti.

Kõigest hoolimata arvan, et Suuma-
nil on eeldusi ballaadide kirjutamiseks,
kui ta edaspidi selle žanri spetsiifika
täpsemini omandab. Tal on nimelt
kadedustväärset võimet luua dramaati-
lisi ja traagilist meeleolu õhkavaid
maastikke, mis ballaadile sobiva hääles-
tuse loomiseks nii vajalikud («Ja alasti
talvehommik...», «Külm»). Nagu bal-
laadi algus mõjub «Öökülm», milles sü-
gise tulekut on väljendatud vägivald-
sust esitavate võrdluste ja metafooride-
ga. Veelgi lühemalt on dramaatiline
maastik kujutatud «Keskaegses talve-
õhtus», ka talvise Toomemäe pildis
(«Õhtu. Lund täis Toome...») on peidul
sündimata jäänud ballaad.

Esimeses «Jahiloos» ja teisteski luu-
letustes on Suumani püüdnud revidee-
rida seniseid riimikaanoneid, mis näe-
vad ette riimi algust rõhulisest või vä-
hemalt kaasarhulisest silbist. Suumani
on aga riiminud nii: ning — jooming,
soolikad — pikad, -sõrmikki — vikki.
See eksperiment ei näi küll laiemaid
perspektiive avavat, kuid mõnes vaba-
ma rütmiga luuletuses võib omajagu
efekti anda.

Niisiis, «Krähmukirjades» on juba
meile tuttavat Suumani, kuid siin lei-
dub ka mõndagi uut. Suumani luule
avardumine pole küll temaatiline, vaid
autor on otsinud rohkem menetluslikke
ja ka žanrilisi lahendusi. Püüd süve-
neda, mõtestada ümbritsevast maa-
ilmast joonistatud ja maalitud pilte
näib perspektiivikas. Tuluks on tulnud
ka õpikäigud folkloorimaailma.

O. Kruus

Ilja Ehrenburgi mälestades

Publitsistina oli Ehrenburg tähelepanelik efektsete, ümmarguste daatumite vastu. «Inimestes, aastates, elus» tuletab ta meelde, kuidas tõsteti klaase ja öeldi «Head uut sajandit!» Viiskümmend aastat hiljem mõtiskles ta «Pravdas» sajandi poolitusjoone probleeme. Käesoleva aasta esimesel septembril algas sajandi viimane kolmandik. See piir jäi Ehrenburgil ületamata — ta surmapäevaks sai 31. august.

Kes võib kunagi teada, kuidas minnakse vastu lõpule — sisimas. Aga välja paistis Ehrenburgi juures küll nii, et juba mitu head aastat mängis ta elutarga, isegi kavala mehe mängu. Ikka ja jälle tõmbas ta kriipsu alla. Neid kohti on ta memuaarides arvukalt: kriips alla, nagu elu kokkuvõte, — ja siis jälle uus «aga», klausel, uus samm ettepoole, uus algus. Niimoodi kuni praegu viimase publikatsioonini, memuaaride seitsmenda raamatu peatükikideni ajakirja «Nauka i Žizn» juulinumbris. Paar lauset seal: «Selliste üldistuste koht on ehk epiloogis, mina aga tulin nendega välja oma elust jutustava raamatu viimase osa alguses... Hilisõhtu oli raske ja rahunu, kuid ma püüdsin ahnelt noori jälgida: inimloomusele on omane mõelda tuleviku peale, isegi kui ta teab, et tema jaoks pole seal kohta.»

Kohta või mitte... Minu arvates on Ehrenburg küll seda laadi kirjanik, kellele aeg hakkab halvasti mõjuma. Tal puuduvad monumentaalsed tegeled, kes üldiselt paistavad kõige visamalt ajahamba vastu seisvat. Tal puudub aja raske, aeglane läbiküündmine. Ta ei püüagi ammendada aja reaale — superfilmi stsenaariumi on tema järgi võimatu kirjutada. Ehrenburg on vihjete, mõistaandmist, dünaamika, tähendusriikka ülelibisemise kirjanik. See polnud tal ainult ande eripära, vaid ka teooria. Kirjanike esimesel üleliidulisel kongressil deklareeris Ehrenburg: «Klassikud kujutasid juba väljakujunenud elu ja valmiskujunenud kangelasi. Meie kujutame elu selle liikumises... Meie kaasaega ülekantud klassikalise

romaani vorm nõuab autorilt võltsi kavatsuslikkust, mis aga peasi — võltse lõpplahendusi. Olukirjelduslik laad, kunstniku pöörane huvi inimese vastu, kõik need stenogrammi meenutavad üleskirjutused, pihitudused, protokollid, päevikud — see pole juhuslik. Siin on välja kujunemas meie romaani uus vorm.»

Ja Ehrenburg ise saab kätte tempo, hoo.

Detail järgneb detailile — näiliselt või tegelikultki seosetult, tegelased tulevad ja kaovad, nimed vilguvad, vihjed, mõistaandmised, ülelibisemine.

Aga peab juba ette tundma aja nüansse, et maitsta Ehrenburgi. Kas vaevutakse selleks aastal 2000? 2067?

Ent kindlasti jääb Ehrenburg tähtsale kohale meie kirjandusliku mõtlamise, kirjanduslike võitluste ajaloos.

Inimesed, kellele kirjanduslik mõtlamine on arenev nähtus ja kes vaidlevad avakõrvu, on pidanud, peavad seda varem või hiljem tunnustama.

Kaugemasse aega minemata — meiegi silme all viimasel kahekümnel aastal on ju ikka olnud nii, et Ehrenburg on oma teostega ja esinemistega aina kuidagi sisse murdnud, alustanud mingit uut teed, seda vähemalt otsinud.

Ta on kogu aeg kuulus olnud. Me seome kuulsust tihti mugandumisega, kõige kindlama tee valimisega. Ehrenburgil õnnestus olla kuulus — ja ka riskida.

Moesõnad tulevad ja lähevad. Praegu on noobliteks sõnadeks konformism ja nonkonformism. Nonkonformismiks ristitakse mõnikord tavaline hammaste näitamine ja konformismi sildi saab tasakaalukus. Kui me vabastame sõnad moe-erutusest, siis Ehrenburgi võime küll nimetada meie kunsti ja kirjanduse suureks nonkonformistik.

Ta on ise kõrvale heitnud oma romaani «Üheksas laine». Robustsemalt ja kategoorilisemalt, kui seda harilikult tehakse — mõned kirjandusajaloolised käsikirjapõletamised ehk välja arvatud.

Miks?

Tahaksin oletada, et riskeeriva mõtte puudumise pärast.

Seda «Üheksandas laines» polnud. Mujal see oli.

Kas tasub neid asju meenutada?

Tasub, sest selles eripärasest vaate- nurgas, käibetõdede revideerimises, olgu pealegi — nonkonformismis on Ehrenburgi tuum. Sellisena kaunistas ta meie kirjanduselu. Ja on, paraku, asendamatu.

Niisiis, mis olid viimased vaidlused?

«Pariisi langemise» puhul oli vaid- luse all väga suur poliitika, kolme- kümnendate aastate lõpu maailma- poliitika. Vaidlus ise sõjajärgse Eesti lugejani ei ulatunudki, Ehrenburg rää- gib sellest memuaarides.

«Torm». Vaidlus ja pahakspanu Ehrenburgi sümpaatiate ja antipaa- tiate üle. Vaidlus lausete üle, milles on juttu sellest, et me elame karmi elu. Kas see pole mitte halva varju heit- mine, hilisema sõnaga: mustamine? Ja miks armastab ta nii väga Pariisi? (Meenub ka üks kild hoopis teisest tasapinnast: olles 48. aastal Tallinnas, rääkis Ehrenburg kohtumisõhtul Kohtu tänaval — ja ta on samast asjast hil- jem ka kirjutanud —, kuidas lugejad ikka ja jälle temalt on küsinud, miks Sergei surema peab. Ehrenburg vastas: meie ajal pole Dickens'i romaanide lõppe ümmarguse laua, kamina ja ime- päraste kokkusaamistega, meie ajal on enamik pidulaudu sellised, kus mõni koht jääb tühjaks.)

Jutustus «Sula».

Ehrenburg tekitas kirjanduskriitilise- poliitilise tormi oma seniolematu lähe- nemisnurgaga. Ta vaatas meie, ka enda peale kriitilisemalt, kui me sellega har- junud olime. Praegu elu paljusid eri- nevaid aspekte mõistev inimene Simo- novgi jäi tookord alla. Ta ründas Eh- renburgi «Literaturnaja Gazetas» ja kirjanike II kongressil. Täna silmaga võib «Sula» lugeda ilma ülearuse eru- tuseta. Meie kirjandus on läinud kau- gemale, sügavamale. Aga Ehrenburg oli esimesi.

Ning siis tuleb «Inimesed, aastad, elu», mälestusteraamat, mille puhul Ehrenburgile pandi lõppeks pahaks asju, mis ei olenenud hoopiski temast. Igatahes on need memuaarid katse asja endale selgeks teha. Olgu — ehk ka ennast õigeks rääkida. Aga Ehrenburg ei varjagi, et ta ise kobab, et ta ei saa tihti aru üksikustki inimesest, mis siis veel kõigest viimase kahekümne, kolmekümne, viiekümne, seitsmekümne aasta jooksul. Me nõudsime Ehrenbur- gilt selgust, mida meil endalgi polnud, panime talle pahaks tema kunstialaseid sümpaatiad, ja nagu ei pannudki tä-

hele seda valusat armastust kunsti vastu, oma töö vastu, pildi ja sõna vastu, mida on nii täis need kõited. Ja on kirjanduspoliitiliselt ning inim- likult hea meel, et kirjanike üleliiduli- se kongressi kõnetoolist kostsid proosa- aruandja sõnad: «Intensiivse huviga lugesime neil aastail Ilja Ehrenburgi paljude aastate töö, ulatusliku ja otsekui pihtimusliku teose «Inimesed, aastad, elu» uusi osi. See teos kiskus meid kaasa, vaidlesime tuliselt mõnede otsustuste ja hinnangute üle, kuid võib kindlalt öelda, et selle teose võtavad veel palju kordi kätte nii meie luge- jad kui ka kirjanikud.»

On hea meel, et need laused Ehren- burgi jaoks liiga hiljaks ei jäänud. Sest kui järjekindel looja ta ka pol- nud, kuidas ta teinekord ei kehelnudki oma visaduse ja koleda, nagu ta on öelnud, iseloomuga — siin-seal me- muaarides paistab läbi üsnagi riivatav inimene. Ja miks oleks temagi pidanud erand olema?

On veel palju Ehrenburgi-teemasid.

Ehrenburg ja sõda. Juba Esimene maailmasõda, mida ta jälgis ja mille kirjasaatjaks ta oli. Aga kõigepealt Teine maailmasõda, Suur Isamaasõda. Ükski Ehrenburgi oponentidest pole pannud kahtluse alla seda aega — nii vaieldamatu oli Ehrenburgi osa. Simo- nov on paaril korral kirjutanud: ta tegi neil päevil rohkem kui ükski teine nõukogude kirjanik.

On teema: Ehrenburg ja Pariis, ka Ehrenburg ja Eesti. Paistab, et vähe- malt esimesel sõjajärgsel kümnendil meeldis meie maa Ehrenburgile. Ta käis siin loenguid pidamas, oma välis- maise autoga erutamas, tal oli siin tuttavaid, kelle seltsis ta istus, vestles ja piipu tõmbas, nagu võime seda lugeda Debora Vaarandi raamatust «Uuenevate mälestuste linnad».

Ta oli mitmekülgne ning liikuv inimene ja juba tema biograafia, teoste ja reiside kohusetundlik jälgimine annaks kireva ja, ma arvan, isegi emotsionaalse pildi.

Ning üha uued «teemad». Aga jät- kem see...

Iga aasta toob kaasa omad surmad ja igal surmal on oma maik. Ehren- burgi surmas on midagi, mis hoiatab sentimentaalsuse eest. Ta oli selleks liiga läbinägev, liiga tark. Debora Vaa- randi on kirjeldanud muiet, millega ta jälgis kõnesid oma juubelil. Nüüd, järelehüüete ajal, paistab kusagil läheduses olevat Ehrenburgi pisut kurb kahjurööm: üks näis, kuidas te siis ilma hakkama saate.

A. Tamm

Sõnumeid Kirjanike Liidust

Kirjanik loomingulisel komandeeringul teose jaoks materjali hankimas kuulub igapäevast hulk, millest ei tehta tavaliselt erilist juttu. Hoopis iselaadseks kujunes aga Aadu Hindi taotlus. Viimaselt välisreisilt Kanadasse tõi kirjanik kaasa uue romaani idee. Teda hakkasid köitma sajandi alguses Saaremaalt väljarännanud ja Kanadas juurdunud tööinimeste saatused. Selleks pidas ta vajalikuks viibida vähemalt kuus kuud Kanadas materjaliotsinguil. Teatud keerukused, mis nii mahuka ja kauge komandeeringu saamise puhul paratamatult kerkisid, ületas Aadu Hint ehthindiliku energiaga ning septembrist alates viibiski kirjanik teises maailma-jaos ja miljöös, kust teda märkmete ja muljete koormaga tagasi võib oodata alles 1968. aasta märtsikuus.

Kirjanduslike kontaktide tihendamiseks sõitsid septembris küllakutsega Poolasse Lilli Promet ja Ralf Parve.

Paljusid Uljanovskis toimunud Eesti NSV kultuuri päevadest osavõtnud kollektiivi ja üksikisikuid autasustati aktiivse osavõtu eest kultuuripäevade läbiviimisel ning edukate esinemiste eest NLKP Uljanovski Oblastikomitee ja Uljanovski Oblasti TSN Täitevkomitee aukirjadega. Aukirja saajateks olid ka kirjanik Aimee Beekman ja Eesti NSV Kirjanike Liidu sekretär kirjanik Vladimir Beekman.

Madisepäeva lahingu 750. aastapäeva tähistamiseks korraldatud lõkkeõhtule Viljandimaale endise Risti kabeli asemele Pärstis sõitis 21. septembril grupp kirjanikke — D. Vaarandi, V. Gross, J. Kross, P. Rummo, A. Sang, O. Samma. Meenutati eestlaste muistset vabadusvõitlust, meenutati võitluses allajäämist, meenutati paljut, mis sellisel õhtul sobilik.

Eesti Laskurkorpuse 25. aastapäeva piduliku tähistamise raames korraldatud öisest automatkast 22. septembril võtsid kirjanikest osa Harald Suislepp ja Robi Vaidlo. Kirjanike Liidu roolimehe, samuti korpuse veterani Voldemar Laanemetsa kindlakäelisel juhtimisel laabus sõit mööda kunagist lahinguteed viperusteta.

Rahvuskorpuse suurpidust Tallinna tänavail ja Lauluväljakul võtsid 24. septembril osa aga peaaegu kõik kirjanikud-sõjamehed.

Septembris alustasid kirjanikud nii Tallinnas kui Tartus teoreetiliste seminaride pidamist. Esimesed loengud haarasid teaduse probleeme. Kirjanikele kõnelesid uutest ja akuutsetest seisukohtadest ning otsinguist akadeemikud G. Naan («Õmblustest kärisev universum») ja H. Haberman («Inimene ja biosfäär»).

«Nooruse» kirjandusvõistlus

Septembri lõpul selgusid ajakirja «Noorus» tänavused laureaadid. Konkureerinud 24 tööst leidis žürii kolm auhinna väärilist, kusjuures I auhind jäi välja jagamata.

Niisil: kaks II auhinna saajat olid Vaino Vahing (jutustus «Meeterriiet tüdrukule») ja Agu Sisask («Traktaat kuuloomise ööst»); III auhind kuulus Aime Maripuule

(jutustus «Me elame metsas»). Üsna auhinna lähedale jõudsid Ü. Tuulik, R. Saluri ja P. Hint.

Autoreist: V. Vahing debüteeris paari lühijutuga alles käesoleval aastal «Nooruses», A. Sisaskit on seniajani laiemalt tuntud kui jaapani kirjanduse tõlkijat, A. Maripuu võitis auhinna ka kevadisel «Loomingu» novellivõistlusel.

Üks poeet, üks riigimees

16. septembril suri 76 aasta vanuses ukraina luuletaja, akadeemik ja riigitegelane Pavlo Tõtsina.

Pavlo Tõtsina sündis 1891. a. Esimesed

trüki ilmunud värsid jäävad aastaise 1910–12. Esimese luuleraamatuni («Päikesesäralsed klaretid») jõudis 1918. Teenis veendunult revolutsiooni-

lise ideoloogia ja parteilise kirjanduse printsiipe. Võitles fašismi ja natsionalismiga.

Luule kõrval harrastas publitsistikat ja kirjandusteaduslike artiklite kirjutamist. Oli filoloogiateaduste doktor,

oli olnud haridusminister, kirjandusinstituudi direktor, kuulunud Ukraina valitsuse koosseisu.

Ta luule iseloomulikeks joonteks on meloodilisus ja rahvalaululiste elementide ohter ning kaunis kasutamine.

Aragon 70-aastane

Raske oleks rääkida XX sajandi prantsuse kultuurist ja kirjandusest, mainimata seejuures Louis Aragoni nime. Kuid tema looming on olulise tähtsusega ka kogu maailma kirjanduses ja vähemalt sama väärikas koht on tal kaasaja eesrindliku mõtte kandjate ridades.

3. oktoobril sai Aragon 70-aastaseks. 70 aastat on pikk aeg. Selle aja jooksul on murdunud nii mõnedki tugevate seast. Aragonile seevastu on see aeg hoopiski lembeliselt toiminud. See, et tuntud kirjanik koos oma abikaasa Elsa Triolet'ga «Kogutud teoseid» avaldama hakkas, ei tähenda veel, et loominguga lõpparved oleks tehtud.

Juba maikuu eelviimane «Les Lettres françaises» avaldas katkendi Aragoni peatselt ilmuvast romaanist «Blanche ehk unustus» («Blanche ou l'oubli»). Ja septembri alguses jõudiski romaan tervikuna lugeja kätte. Tuleb tunnistada, et romaan kohe sooja tähelepanuga vastu võeti ja peaaegu vahetult ilmusid ka tunnustavad artiklid-retsensioonid A. Stil'ilt, A. Wurms'er'ilt jt. André Stil nimetab 14. septembri «L'Humanité's» teost «eksperimentaalseks romaaniks», mis seoses viimaste aastate poleemikaga «uue romaani» teemadel küllaltki irriteerivalt kõlab. Kuid A. Stil põhjendab ka kohe oma suhtumist: «Mida võiks nimetada revolutsiooniliseks romaani meetodi suhtes, on kõige suurem ja kõige otsekohesem siirus, mis on: tabada seda, mis on olemas kõigis, ja nõustuda riskiga lasta näida, nagu räägiks ta ainult iseendaga ja tunnustaks vaid ennast.»

Milles on siis romaani väärtus? «Lugu» ise on lihtne ümber jutustada. Romaani peategelane-jutustaja on 69-aastane keeleteadlane Geoffrey Gaiffier.

Tema ellu satub noor tütarlaps Marie Noire, kes elab nagu kõik temaealised: armukesed, mererand, televiisor, kino, elektrikitarid jne. — sõnaga kõik, mis on moes. Nüüd meenutab Gaiffier elu viiskümmend aastat tagasi, meenutab aega, mida ta nimetab Flaubert'i «L'Education Sentimentale'i» ajaks, ja ta leiab, et «maailm ja ajad muutuvad». Meenutuste käigus peab «kangelane» nii mõnedki vanad haavad lahti rebima ja valusaim neist on lugu tema naisest Blanche'ist, kes kirjutas pseudonüümi Blanche Hauteville all ja kellega ta juba ligemale kaheksateist aastat koos ei ela. Paratamatult meenub aeg, mil nad elasid Jaava saarel, ja seda eredamalt on tal silmade ees viimased üksi elatud aastad, mis on muutnud kogu elu ta ümber ja viinud ta õnnest üksindusse. Nüüd ta otsib mälestusi ja unustust. Ent on jäänud vähe kindlaid mälestusi ja palju unustatut. Ja kõik see, mis ta räägib Marie'le möödunud aegadest, on pigem kujutluste vili kui mälestused.

See on romaan ajast, kuid ta ei allu teadusele. See on «meditatsioon» elu ja selle vahel, kes kirjutab või loeb; see on hüpotees, «katse organiseerida seda, mida teatakse ja tuntakse», see on «masin inimese modifitseerimiseks». Romaanid on «masinad maailma ja iseenda tundmaõppimiseks, elu ja surma teaduse hüpoteesid», nad on «teadus anomaaliast».

Romaan on kujutluse vili, kuid ta on täiesti pühendatud oma ajale ja kaas-aegsetele. Ta on «naeratus ja tragöödia», siin pole jälgegi «külmas» tehnikast. Ja võiks lõpetada Aragoni sõnadega romaanist: «Nagu Oidipus, nii ka mina olen katsunud jõudu aja suurusena.»

«Välismaa näidendid»

Ajakirja «Le théâtre dans le monde» läinud aasta numbris, mis on pühendatud USA teatrielule, on avaldatud Henry Popkini artikkel «Välismaa näidendid», milles on püütud anda üle-

vaade populaarsemast USA-s mängitava välismaisest dramaturgiast.

Nii ilmneb, et hooajal 1964–65 olid üliõpilaste ja kolledžite õpilaste seas populaarseimad järgmised autorid: Sha-

kespeare, Ionesco (115 lavastust, 11 näidendit), Albee, Williams, Molière (67 ja 13), Anouilh (66 ja 11), Shaw (65 ja 19), Beckett (47 ja 7), Pinter (42 ja 7), Ibsen (42 ja 11), O'Neill, Miller, Giraudoux (31 ja 7), Frisch (30 ja 3), James Thurber, Tšehhov (29 ja 8), Euripides (27 ja 10), Wilder, Bolt (25 ja 3), Fry (25 ja 4), Sophokles (25 ja 3).

Euroopa näitekirjanike teostest olid populaarsemad: Bolti «Mees kõikideks aastaegadeks» (23 lavastust), Anouilh' «Antigone» (20), Wilde'i «Kui tähtis on olla tõsine» (18), Cowardi «Reibas vaim» (15), Fry' «See daam ei ole põletamiseks» (15), Dürrenmatti «Vana daami visiit» (14), Gressiekeri «Henry VIII ja tema naised» (14), Pirandello «Kuus tegelast autorit otsimas» (14).

Kuid on olnud ka teisi suhtumisi. Nii

on peetud populaarseimaks välismaa dramaturgiks Shaw'd ja sellele on kord järgnenud Strindberg, Tšehhov, Brecht ja Wilde või siis teiste andmete järgi on Shaw'ga võrdset kohta jaganud Brecht ja Pirandello. Maadest on kahtlemata tuntuim ja populaarseim Inglismaa, mille populaarsus on tõusnud eriti viimastel aastatel. Huvitav on suhtumine Brechtisse, keda kas hinnatakse kõrgelt või siis ei hinnata üldse. Nii on ajavahemikus 1954—1961 toimunud 2707 «Kolmekrossiooperi» etendust ja selle tõttu populaarseks saanud hoopis muusika autor Kurt Weill. Brechti teisi tuntumaid näidendeid on väga vähe lavastatud. Lõpuks võiks lisada veel seda, et möödunud hooaja üheks populaarsemaks tükiks oli Peter Weissi «Marat».

Sisukord

E. Viitol		M. Nurme	
Hommik (Epoksüüdvaik)	1141 ees	Lapsepõlve lugusid	1551
H. Runnel		*** (Maa on tõeline looja)	1552
Oktoobrimõtted	1143	Värsikimp teelt	1552
A. Maripuu		*** (Kõik, kes on tulnud)	1554
Vana testamendi Jehoova	1444	V. Sein	
H. Suislepp		Kaevur ja löoke	1555
Aeg tuleb maa ja mere peal	1461	I. Torn	
H. Laretei		Silmapiir (Linoollõige)	1561
Revolutsionääri surm (Linoollõige)	1489	L. Promet	
A. Saar		Juttu Minniga	1566
Võõrad	1498	M. Veetamm	
M. Udam		Liilithi lastest	1573
Paemurdja	1531	R. Blum	
Sõjajärgne tüdruk	1531	«Kapital» ja tänapäev	1577
Kirjuta mulle luuletus	1532	A. Eelmäe	
Sünnimaa	1532	Mõningaid Eesti ja Nõukogude Vene kirjanduselu kokkupuutepunkte 1920-ndatel aastatel	1585
A. Hint		O. Kruus	
Spartacus ja Lenin	1533	Rännak Aleksander Suumani luulemaadel	1592
L. Tiitsar		Ringvaade	1595
Sõit	1535		
Vana Tallinn	1536		
M. Korsunski			
Koos Leniniga	1537		

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg, Ralf Parve, Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhan Smuul, Aleksei Sokolov, Anton Vaarandi (toimetaja).

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.
Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 8. IX 1967. Trükkimisele antud 5. X 1967. Trükiarv 10 300. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1 70×108/16. Trükipoognaid 10 + kleebis. Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestuspoognaid 13,70. MB-04167. Tellimise nr. 2394. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 10, oktoober 1967. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 10, октябрь 1967

50 коп.

Индекс
78174